

Tutkiva sosiaalityö

Talentia-lehti
Sosiaalityön
tutkimuksen seura
2014

Eettisyys ihmistyössä

Anne-Mari Jaakola, Leena Leinonen & Marja Väänänen-Fomin (toim.)

Sisällys

- 3** Lukijalle
Anne-Mari Jaakola, Leena Leinonen ja Marja Väänänen-Fomin
- 5** Ihmisarvo ja sosiaalityö
Pauli Niemelä
- 9** Empatian eri muodot ja moraali
Elisa Aaltola
- 15** Ethics in social work research
Brian Littlechild
- 19** Somaliska kvinnor och deras strategier under anpassningen till det finländska samhället
Charlotta Smeds
- 24** Yhdessä tehtävä arviointi tutkimusmenetelmänä lastensuojelun avohuollon sosiaalityössä
Tiina Muukkonen ja Hanna Tulensalo
- 28** Asiakkaiden osallisuus ja katutason työntekijöiden harkintavalta osallisuuspolitiikan toteuttamisessa
Kati Närhi, Tuomo Kokkonen ja Aila-Leena Matthies
- 31** Tutkimus terveydenhuollon muistutuksista
Susanna Palomäki ja Anni Vanhala
- 35** Yksinasuvan muistisairaana naisen toimijuus ja eettisiä kipupisteitä arjessa
Elisa Virkola
- 39** Kirja-arvio:
Rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2014
Leena Eräsaari

Lukijalle

Sosiaalityön tutkimuksen päivät järjestettiin 16. keran 13.–14.2.2014. Itä-Suomen yliopiston isännöimien päivien teemana oli ”Eettisyys ihmistyössä”. Tutkimuksen päiville osallistui yhteensä noin 330 sosiaalityön opiskelijaa, opettajaa, ammattilaista, tutkijaa sekä muita yhteiskuntatieteilijöitä ja alan kehittäjiä.

Eettisyys on sosiaalityötä ja yhteiskuntaa laajasti läpäisevä teema, joka on kansainvälisesti ja kansallisesti kasvavan kiinnostuksen kohteena. Eettisesti kestävien valintojen perusteleva on jännitteistä ja entistä vaativampaa niin sosiaalityön ammatillisissa käytännöissä kuin tutkimuksessakin. Ihmistyön eettisyyteen liittyviä teemoja voidaan pohtia niin yksilöiden välisen vuorovaikutuksen kuin organisaation, yhteiskunnan, kulttuurin tai globaalinkin toiminnan tasolla. Päivillä tarkasteltiin eettisyyttä moninäkökulmaisesti.

Päivien pääpuheenvuorot käsittelivät ihmisarvon periaatetta sosiaalityössä, empatiaa vuorovaikutuksessa ja etiikan merkitystä sosiaalityön tutkimuksessa. Tutkimuksen päivillä kokoontui yhteensä 14 työryhmää, joissa tarkasteltiin eettisiä kysymyksiä sosiaalityön eri tutkimusteemojen ja käytännön työn ilmiöiden kautta. Tähän ”Tutkiva sosiaalityö” -verkkajulkaisuun on koottu päivien pääpuheenvuoroihin ja neljään työryhmissä esitettyn, elämänkaaren eri vaiheita mielenkiintoisilla tavoilla esiintuovaan teemaan perustuvat, empiirisiin aineistoihin pohjautuvat tutkimusartikkelit. Lisäksi julkaisussa on Sosiaalityön tutkimuksen seuran pro gradu -palkinnon saajan artikkeli sekä kirja-arvostelu seuran tuoreesta vuosikirjasta ”Rakenteellinen sosiaalityö”.

Emeritusprofessori Pauli Niemelän artikkeli tuo esille ihmisarvoisen kohtelun vaarantavia uhkatekijöitä asiakkaan ja sosiaalityöntekijän kohtaamistilanteessa. Niemelä analysoi sosiaalisen vuorovaikutuksen dynamiikkaa hyödyntäen Erwing Goffmanin (2012) kasvojen säilyttämisen ja menettämisen käsitteitä. Ihmisen ihmisarvo on ylin arvo, jonka kanssa sosiaalityöntekijä työskentelee koko ajan. Työn ydinkysymyksenä on, miten sosiaalityöntekijä voi kohdata asiakkaansa niin, ettei tämä menetä kasvojaan.

Yliopistonlehtori Elisa Aaltola jäsentää artikkelissaan empatian eri muotoja ja keskustelee niiden merkityksestä moraalisen toimijuuden kulmakivenä. Aaltolan mukaan affektiivinen empatia näyttäytyy sosiaalityöntekijän näkökulmasta oleellisimpana ja välttämättömänä vaihtoehtona. Sosiaalityöntekijän on tärkeää olla avoin asiakkaan kokemusmaailmalle ja sen erilaisuudelle. Vain näin

menetellen sosiaalityöntekijän on mahdollista oivaltaa jotain moraalisesti oleellista; nähdä toisessa yksilössä omaa ja erityistä arvoa.

Professori Brian Littlechild tarkastelee artikkelissaan sosiaalityön arvoja ja eettisyyttä tutkimuksessa. Hänen lähtökohtanaan on, kuinka asiakkaan haavoittuvuus huomioidaan sosiaalityön tutkimuksessa. Littlechild pohtii lastensuojelua ja mielenterveyskuntoutusta koskevien tutkimusesimerkkien valossa, kuinka asiakkaan laaja osallisuus tutkimusprosessissa voidaan toteuttaa eettisesti kestäväällä tavalla.

Sosiaalityön tutkimuksen seuran vuoden 2013 pro gradu -palkinnon saanut Charlotta Smeds kuvaa artikkelissaan tutkielmaprosessiaan ja sen tuloksia. Hänen narratiivisen tutkielmansa aiheena ovat somalialaiset naiset ja heidän sopeutumisstrategiansa suomalaisessa yhteiskunnassa. Tutkielma antaa äänen kulttuuriselle vähemmistöryhmälle ja on siksi eettisesti tärkeä.

Hanna Tulensalo ja Tiina Muukkonen tuovat esille lapsiystävällisen tutkimuksen eettisiä haasteita ja laadullisen arvioinnin käyttöä tutkimuksessa ja käytännön työssä. Artikkelit pohjautuu meneillään oleviin ammatillisiin lisensointiin tutkimuksiin, joiden kohteena on lastensuojelun avoimuuden sosiaalityö. Tutkimuksia yhdistää metodin lisäksi lapsikeskeinen orientaatio ja käytäntö-tutkimuksellinen teko tapa.

Kati Närhi, Tuomo Kokkonen ja Aila-Leena Matthes nostavat tutkimustuloksissaan esiin katutason työntekijöiden eettisiä jännitteitä ja työskentelystrategioita työssä nuorten aikuisten kanssa. Nykyinen osallisuuspolitiikka, ylhäältäpäin määräytyvä byrokratia ja portinvartijan asema eivät mahdollista ammattieettisten tavoitteiden mukaista sosiaalityötä.

Susanna Palomäen ja Anni Vanhalan terveydenhuollon muistutuksia koskeva tutkimusartikkeli käsittelee erityisesti potilaan kohtelun ja kuulluksi tulemisen eettisiä kysymyksiä suhteessa asiantuntijatiitoon ja -valtaan. Muistutuksen tekijän maallikko- ja kokemustiedon varassa argumentointi voi kyseenalaistaa terveydenhuollon asiantuntijatiedon, mutta sen kumoaminen ja haastaminen on vaikeaa.

Elisa Virkolan sosiaalityön väitöstutkimukseen pohjautuva artikkeli tarkastelee yksinasuvien muistisairaiden naisten arkea ja elämäntilanteita toimijuuden näkökulmasta. Muistisairaat eivät halua tulla nähdyksi sairaina, koska se merkitsee heidän kykyjensä sivuuttamista ja inhimillisen arvokkuutensa kyseenalaistumista.

Eettisenä kipupisteenä on, että ihminen ei tule nähdä enää kompetenttina oman elämänsä toimijana. Palvelujärjestelmän pitäisi olla herkempi muistisairaiden ihmisten tarpeille.

Lopuksi Professori Leena Eräsaari arvioi Sosiaalityön tutkimuksen seuran tuoretta vuosikirjajulkaisua ”Rakenteellinen sosiaalityö”.

Kiitämme kaikkia kirjoittajia. Toivomme, että artikkelit herättävät ajatuksia ja keskustelua pohdittaessa eettisyyttä niin sosiaalityön käytännön haasteissa kuin alan tutkimuksessa.

Kuopiossa 29.5.2014

Anne-Mari Jaakola

VTM, tutkija, Itä-Suomen yliopisto

Leena Leinonen

YTM, yliopisto-opettaja, Itä-Suomen yliopisto

Marja Väänänen-Fomin

YTM, yliopisto-opettaja, Itä-Suomen yliopisto

Pauli Niemelä

VTT, emeritusprofessori

Itä-Suomen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden laitos

Ihmisarvo ja sosiaalityö

Vaikka asiakkaalla on ihmisarvoisen kohtelun turvana oikeus ja ammattietiikka, on asiakkaan ja sosiaalityöntekijän kohtaaminen aina omanlainen ja ainutlaatuinen sosiaalinen vuorovaikutustilanne, johon vaikuttavat monet erilaiset psykososiaaliset tekijät. Lähtökohtaisesti asiakkailla saattaa olla sellainen elämäntilanne, joka on vienyt heiltä ihmisarvoa ja itsenäisyyttä, omatoimisuutta ja elämässä onnistumisen kokemuksia. Niinpä ihmisarvoisen kohtelun kysymys on monella tavalla kriittinen sosiaalityössä. Työskentely vaatii aivan erityistä ihmisarvon kunnioittamista.

Analysoin tässä artikkelissa yleisiä uhkatekijöitä, jotka saattavat vaarantaa ihmisarvoisen kohtelun sosiaalityössä, hyödyntämällä Erwing Goffmanin (2012) oivallista tapaa analysoida sosiaalisen vuorovaikutuksen dynamiikkaa.

Ihmisarvon periaate oikeudessa ja ammattietiikassa

Ihmisarvo on länsimaissa merkittävin arvo, jolle myös ihmisoikeudet perustuvat. Ihmisarvo tarkoittaa, että jokaisella ihmisellä on itseisarvo. Ideaalisesti ihminen ei siis ole toisten välikappale, vaikkakin todellisuudessa näin on enemmän tai vähemmän. Ihmiskunnan historia ei ole mairitteleva tältä kannalta. Pahimpia muotoja ovat esimerkiksi ihmiskauppa ja rotusorto. Ihminen on sanan mukaisesti väline jonkin toisen tai toisten hyötyyn nähden.

Sosiaalityön eettisissä periaatteissa ihmisarvo on keskeisin arvoperiaate. Siitä on johdettavissa useita sosiaalityön keskeisiä toimintaperiaatteita. Toinen keskeinen arvoperiaate on yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus, jossa on kyse yhteiskunnallisesta ihmisen elämän kontekstin makrotason arvoperiaatteesta. Nämä molemmat arvoperiaatteet on kiteytetty Suomen perustuslaissa. Sen 1 §:n mukaan valtiosääntö turvaa ihmisarvon loukkamattomuuden ja yksilön vapaudet ja oikeudet sekä edistää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa. Ihmisarvon loukkamattomuuden ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden turvaaminen on asetettu julkisen vallan

eli viranomaisten tehtäväksi. Niinpä perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan eli viranomaisten on turvattava perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Tämä velvoittaa julkisen vallan viranomaiset huolehtimaan yksilöiden oikeuksien toteutumisesta. Tämä on vahva velvoite myös sosiaalityölle, ammattikunnan tehtävänä on muun muassa huolehtia sosiaalisten oikeuksien ja oikeusturvan toteutumisesta. Lisäksi ammattikunta ohjaa omaa toimintaansa itsesäätelynä, laatimiensa eettisten sääntöjen avulla.

Ihmisarvon käsite sisältää itsessään ihmisarvoisen kohtelun arvoperiaatteen. Siihen kuuluvat keskeisinä sosiaalityön ammattietiikassa ihmisen autonomian eli itsenäisyyden ja siihen kuuluvan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen. Ihmisarvoon kuuluu niin ikään keskeisenä oikeus yksityisyyteen, joka velvoittaa sosiaalityötä muun muassa huolelliseen tietosuojaan, etteivät asiakkaan asiat tule muiden tietoon. Ihmisarvoiseen kohteluun sosiaalityössä kuuluu niin ikään asiakkaan osallistumisoikeuden huomioonottaminen tämän asioiden käsittelyssä.

Ammattieettinen koodisto mainitsee vielä asiakkaan oikeuden tulla kohdelluksi kohdatuksi kokonaisvaltaisesti. Tämä tarkoittaa asiakkaan elämän kontekstin ja elinympäristön huomioimista, niin että hänen elinolosuhteensa ja omat vahvuutensa tulevat näkyviksi. Sosiaalityössä tämä edellyttää vahvaa case studyn eli tapaus tutkimuksen hallintaa, jotta kukin tapausongelma tulee hahmotetuksi ja kysymyksen asettelultaan oikealla tavalla avatuksi. Ihmisarvoon ja oikeudenmukaisuuteen kuuluvat niin ikään syrjinnän vastustaminen ja erillaisuuden hyväksyminen. Sosiaalityön eettiset arvoperiaatteet merkitsevät sosiaalityössä ihmisarvoista kohtelua. Ne muistuttavat työssä vallitsevasta ihmisarvoisuuden periaatteesta. Asiakkaan pulmat eivät siis oikeuta kohtelemaan häntä alentuvasti, epäoikeudenmukaisesti tai välinpitämättömästi.

Lisäksi sosiaalihuoltolaki ja monet muut erityislait painottavat merkittäviä ihmisarvoon liittyviä arvoperiaatteita. Sosiaalihuoltolain uudistamista koskevassa esi-

tyksessä (STM 2012) ihmisarvoon liittyviä arvoperiaatteita ovat muun muassa tarvelähtöisyyden, toiminnan asiakaskeskeisyyden ja suunnittelun asiakasosallisuuden korostaminen. Myös heikoimpien aseman vahvistaminen, ihmisten auttaminen heidän omassa elinympäristössään ja asiakkaan aseman ja oikeusturvan varmistaminen mainitaan keskeisinä sosiaalihuollon toiminnallisina arvoperiaatteina. Ne ovat luovuttamattomia hyvän sosiaalihuollon toimintapiirteitä ja ne viittaavat ihmisarvon kunnioittamisen toteuttamiseen sosiaalialalla.

Lakiehdotus sisältää ajatuksen läpinäkyvyydestä, jonka keinoja ovat tiedotus ja tiedonsaanti. Asiakkaalla on oikeus saada riittävästi tietoa palvelun saamisen perusteista. Nyky-yhteiskunnassa tiedon saanti on ensiarvoisen tärkeä. Se auttaa ymmärtämään säädösten taustaa, organisaation toimintaperiaatteita ja byrokraattisia rajoitteita. Läpinäkyvä toimintatapa luo luottamusta järjestelmään. Samalla se tekee mahdolliseksi kansalaisen osallistumisen oman asiansa käsittelyyn, joka on keskeinen sosiaalityön arvoperiaate.

Sosiaalihuoltolakiehdotus korostaa lain tarkoituksena seuraavia seikkoja (1 §):

- 1) edistää ja ylläpitää väestön hyvinvointia;
- 2) torjua ja vähentää eriarvoisuutta ja syrjäytymistä;
- 3) turvata riittävien ja laadukkaiden sosiaalipalvelujen ja muiden sosiaalihuollon tukitoimien tarpeenmukaista ja yhdenvertaista saatavuutta;
- 4) vahvistaa asiakaslähtöisyyttä sosiaalihuollossa; sekä
- 5) vahvistaa sosiaalihuollon toimintaedellytyksiä ja parantaa sosiaalihuollon ja kunnan muiden toimialojen sekä muiden toimijoiden kanssa tehtävää yhteistyötä hyvinvoinnin edistämässä ja väestön tuen tarpeisiin vastaamisessa.

Näistä erityisesti ensimmäinen, toinen ja neljäs liittyvät ihmisarvon korostamiseen sosiaalityössä. Vahva oikeudellinen perusta sekä ammattieettinen ohjeisto osoittavat arvoperiaatteet, joiden mukaan sosiaalityöntekijän tulisi toimia asiakassuhteessaan. Ne antavat vaikutelman, että ideaalisesti asiat näyttäisivät olevan kunnossa. Mutta miksi sosiaalihuoltoon ja sosiaalityöhön sitten liittyy niin paljon arvostelua? Eikö ihmisarvo olekaan sosiaalityössä kunniasa? Väitän, että sosiaalihuolto ja sen ammatillinen instituutio, sosiaalityö, ovat lähes mahdotoman vaatimuksen edessä toteuttaa ihmisarvoa asiakassuhteessa. Avaan seuraavassa syitä tähän hienosyiseen ja arkaluonteiseen kysymykseen.

Kasvot ja kasvotyö sosiaalityössä ihmisarvoisen kohtelun kriittisenä kysymyksenä

Goffman (2012) puhuu ”kasvoista” ja ”kasvotyöstä” sosiaalisenä, jatkuvana ja dynaamisena tapahtumana elämässä. Hän korostaa, että jokaisella on kasvot ja jokainen pyrkii säilyttämään kasvonsa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, jokaisessa sosiaalisessa kohtaamisessa. Kasvot ja kasvojen säilyttämispyrkimys on Goffmanin mukaan universaali ilmiö. Se pätee kaikkialla maailmassa ja kaikissa ihmis-suhteissa. Tämä ilmiö on ihmisarvoisen sosiaalityön ydin. Ihmisarvo sosiaalityössä toteutuu juuri siinä, miten asiakas tulee kohdatuksi ja ennen kaikkea, miten hän tuon kohtaamisen kokee. Kysymys on siitä, miten hän kokee voivansa säilyttää ihmisarvoiset kasvonsa tilanteessa, jossa hän joutuu käsittelemään asioita ja ilmiöitä, jotka liittyvät elämässä ilmeneviin hyvinvointivajeisiin ja jopa elämässä koettuihin epäonnistumisiin.

Välittömässä kasvokontaktissa asiakkaalla ja sosiaalityöntekijällä on taipumus toimia jonkinlaisen etiketin eli valitsemansa linjan tai tavan mukaan. Tämä tapa toimia, tapa käyttäytyä, ilmaisee ihmisen näkemyksen tilanteesta ja arvioinnin itsestään ja tilanteen muista jäsenistä. Jokainen meistä varautuu sosiaalisessa kohtauksessa arvioimaan oman ja vastapuolen tavan toimia. Ihminen jäsentää tilannetta koko ajan suhteessa itseensä ja muihin. Näin muodostuu se sosiaalinen arvo, jonka vuorovaikutustilanteessa oleva arvioi itsellään olevan. Tästä vuorovaikutuksessa olevan kokemasta sosiaalisesta arvosta Goffman (2012, 23) käyttää nimitystä kasvot. Kasvot siis syntyvät ja määräytyvät sosiaalisessa kanssakäymisessä. Kasvot ovat Goffmanin (2012, 23) mukaan hyväksytyjen sosiaalisten määreiden kautta syntyvä kuva minästä, itsestä. Pidän tätä ihmisen vuorovaikutustilanteessa kokemaa sosiaalista arvoa juuri ihmisarvon ilmentymänä ja todellistumana. Ihminen kokee näin ihmisarvonsa, suhteessa muihin, sosiaalisenä ilmiönä.

Asiakkaan ihmisarvoisen kohtelun kannalta merkittävä lähtökohta on, että ihminen yleensä reagoi tunnepi-toisesti suhteessa niihin kasvoihin, jotka kontakti muihin hänelle sallii. Näitä kasvoja hän tahtoo ylläpitää. Kun hänellä on hyväksi kokemansa kasvot sosiaalisissa suhteissa, hän kokee olonsa turvalliseksi ja luottavaiseksi. Hän kokee tällöin ihmisarvoisuutta. Jos tilanne antaa hänelle kasvot, jotka ovat paremmat kuin hän osasi odottaa, hänestä tuntuu vielä paremmalta. Hän kokee ihmisarvonsa ainutlaatuisuudesta kunnioittamista. Ja vastaavasti, jos taas tilanne antaa hänelle kasvot, jotka ovat huonommat kuin normaalisti, hänestä tuntuu pahalta. Hän pettyy ja kokee ihmisarvottomuutta. (Goffman 2012, 25–26.)

Ihmiset toimivat suhteessa toisiinsa jatkuvasti ylläpitäkseen ja säilyttäkseen hyvät kasvonsa. Ihminen kokee alemmuudentunnetta ja häpeää, jos hän kokee kasvonsa vääräksi. Mikäli kohtaamisesta puuttuu arvostuspohjaa, hän voi kokea itsensä nöyryytetyksi. Hän saattaa esimerkiksi nolostua ja punastua häpeästä. Hän on näin ollen menettänyt kasvonsa. (Goffman 2012, 25–26). Jo sosiaalihuollon asiakkuus on saattanut merkitä kasvojen eli itsekunnioituksen ja ihmisarvon menettämistä esimerkiksi itsellisessä talonpoikaiskulttuurissa. Edelleenkin saattaa asiakkailla olla ihmisarvon menettämisen pelkoa turvauduttaessa sosiaalihuoltoon – vaikka nykyisin palvelut nähdään normaaleina ja universaaleina. Joissakin kulttuureissa kasvojen menetys saattaa johtaa jopa itsemurhaan. Se on kunnialla kaampaa kuin eläminen häpeän kanssa, jonka kasvojen menetys tuottaa.

Ydinkysymys on, miten sosiaalityöntekijä voi kohdata asiakkaansa niin, ettei tämä menetä kasvojaan? Goffman (2012, 27) kuvaa, miten esimerkiksi kiinalaisessa kulttuurissa, on tapana antaa kasvat. Tämä tarkoittaa parempien kasvojen eli paremman aseman saamista kuin mitä henkilö pystyisi tilanteessa ottamaan. Kasvat voidaan myös saada, etenkin hyvin myönteisesti ja avoimesti suhtautuvalta ja asennoituvalta ihmiseltä. Ihmisarvoon kuuluu kunnioituksen ja arvostuksen saaminen toisilta. On kunnioitettavaa osoittaa sellaista ihmisarvon arvostamista, että kukin säilyttää kasvonsa, ja jopa saa niitä parannettua. Toki tällaiset sosiaaliset kasvat voidaan ottaa pois, jos niiden haltija ei toimi asianmukaisesti. Äärimuodossa rangaistukset ja niihin kuuluva sosiaalisen aseman romahtaminen sekä häpeän kokeminen edustavat tällaista muotoa.

On fakta, että ihminen haluaa tukea vuorovaikutuksessa olevan osapuolen kasvojen säilymistä. Sosiaaliselle ja solidaariselle, sympatiaa ja empatiaa kokevalle ihmiselle on vastenmielistä joutua todistamaan toisen kasvojen menetyksestä. Haluamme välttää tällaisen kokemista. Itsekunnioituksen eli kasvojen säilyminen merkitsee ihmisarvon toteutumista. Sosiaalisesti toimiva ihminen, esimerkiksi sosiaalityöntekijä, tekee kaikkensa, ettei asiakas menetä kasvojaan vuorovaikutuksellisessa tilanteessa. Tällainen todellinen huomioon ottaminen on ihmisarvon antamista tilanteessa. Näin muodostuu molemminpuolista hyväksyntää, joka on kaiken ihmisarvoisen vuorovaikutustyön perusta. Sosiaalityö on aivan keskeisellä tavalla vuorovaikutustyötä ja sosiaalityöntekijä voi tukea ja ylläpitää tai riistää asiakkaan ihmisarvoa. Goffmanin (2012, 30) mukaan kasvojen säilyminen on itse asiassa hyvän ja ihmisarvoisen vuorovaikutuksen ehto. Hyvää vuorovaikutusta ei synny ilman, että osapuolet säilyttävät kasvonsa.

Goffman (2012, 30) kuvaakin kasvojen säilymisen ja pelastamisen tutkimista vuorovaikutuksen liikennesäännöiksi. Sosiaalityössä puhumme kohtaamisesta tai sitoutumisesta. Ellemme onnistu saamaan vuorovaikutustilannetta ihmisarvoiseksi kasvojen säilyttämistilanteeksi, ovat työn onnistumisen mahdollisuudet kapeutuneet.

Kasvotyö sosiaalityössä

Asiakastyötä tekevän sosiaalityöntekijän on hyvä tuntea kasvotyön dynamiikkaa. Kasvotyöllä Goffman (2012, 31) tarkoittaa sellaisia tekoja, joilla henkilö pyrkii saamaan toimintansa ja ihmissuhteensa yhteensopiviksi omien kasvojensa kanssa. Sosiaalityössä asiakas pyrkii kohtauksessa työntekijän kanssa kasvotyöhön, joka säilyttäisi hänen sosiaaliset kasvonsa eli ihmisarvonsa. Hän siis pyrkii kaikin keinoin estämään kasvojensa menettämisen uhan. Tässä sosiaalityöntekijän reaktiot joko edistävät tai estävät tuota pyrkimystä. Hyvä ammattilainen toimii tavalla, joka on asiallinen ja lämmin. Goffman korostaa luontevuutta keskeisenä piirteenä tässä toiminnassa. Sen avulla voidaan hallita nolostumista. Kasvotyön käytön kriteereitä Goffman kutsuu tahdikkudeksi ja taitavuudeksi eli sosiaalisiksi taidoiksi. Jotta henkilö ylipäänsä voisi käyttää itselleen ominaisia tapoja säilyttää kasvonsa, hänen täytyy olla tietoinen sekä tulkinnoista, joita muut ovat antaneet hänen teoilleen sekä niistä tulkinnoista, joita hänen pitäisi tehdä toisten teoista. Hänen pitäisi osata käyttää havaintokykyään. (Goffman 2012, 31–32.)

Henkilöllä on vuorovaikutuksessa kaksi pyrkimystä: suojella omia ja toisen kasvoja. Muistaako sosiaalityöntekijä tämän ihmisarvoa keskeisesti koskevan pelisäännön? Kun yrittää pelastaa toisen kasvoja, on tärkeää valita menettely, joka ei johda omien kasvojen menettämiseen. Vastaavasti yritettäessä pelastaa omia kasvoja, on toimittava tavalla, joka ei johda muiden kasvojen menettämiseen. Sosiaalinen vuorovaikutustapahtuma on arka ihmisarvon säilyttämiseksi. Jos ongelmia ilmenee, on tärkeää, että ne voidaan saada näyttämään esimerkiksi vahingoilta. Jos taas loukkauksen tehnyt on toiminut tahallaan pahantahtoisesti, voi hän menettää kasvonsa. (Goffman 2012, 32.)

Kasvotyön perusmuotoja ovat Goffmanin (2012) mukaan välttäminen, korjaaminen ja pisteiden keruu. Välttäminen on varmin tapa estää kasvoihin kohdistuva uhka. Perinteisesti tällöin on käytetty välittäjiä, sovittelijoita tai muita viestintä tuojia. Viisas sovittelija voi saada aikaan tilanteen, jossa kumpikaan osapuoli ei menetä kasvojaan. Sosiaalityössä tähän ei usein ole mahdollisuutta. Kun kohtaamisessa on kasvojen menettämisen uhka, eikä sovittelu ole mahdollista, voidaan käyttää eri-

laisia suojautumiskeinoja. Voidaan suhtautua hyvin hienovaraisesti, kohteliaasti ja kunnioittavasti, ettei tilanne johda kasvojen menetykseen. Huumori on usein jännityksen laukaisemisessa tehokas tapa. Vastaavasti tahdikas huomiotta jättäminen on yksi tapa suojella kasvoja. Jokaisella on naamionsa, joita vuorovaikutuksessa olijat pyrkivät suojelemaan ja siinä onnistuen, jos ovat sosiaalisesti taitavia.

Kasvotyön toinen perusmuoto koskee korjaamista. Toiminnalle, joka on ristiriidassa sosiaalisten vuorovaikutusarvojen kanssa, pyritään antamaan vahingon leima. Tällöin seurauksia ryhdytään korjaamaan ja minimoimaan. Goffman (2012, 37) korostaa kasvojen pyhyyttä ja niiden korjaamista rituaalein. Tällaisia rituaaleja ovat vaihdoksi kutsuttavat teot, kuten anteeksi pyytäminen ja sen hyväksyminen. Lahjojen antaminen ja vastavierailut ovat tällaisia rituaalisia toimintoja. Ensinnäkin rituaalissa otetaan vastuu epäsovinnasta käyttäytymisestä. Toinen siirto koskee tarjousta, jolloin vahingon tehneelle annetaan mahdollisuus korjata virheensä ja palauttaa näin sosiaalinen tilanne kohdalleen. Niin sanotut lieventävät asianhaarat ovat niitä, joita haetaan ja etsitään. Tällöin loukkaava teko ja tekijä määritellään uudelleen. Vaihtoehtoina ovat katumuksen osoittaminen ja sovitus tai hyvitys ja kenties rangaistus. Kolmas siirto koskee hyväksyntää, jonka tarjouksen kohteena ollut tekee. Viimeisenä vaiheena on Goffmanin mukaan kiitos. Koko tätä rituaalia ja sen sisältämää kaavaa voi verrata uskonnoissa ”tunnustus, katumus ja parannus” kaavaan.

Kolmas kasvotyön perusmuoto koskee niin sanottua pisteiden keruuta, jolloin kyse on pikemminkin kilpailusta kuin sosiaalisesta vuorovaikutustapahtumasta. Tällöin esitellään itselle suotuisia ja toiselle epäsuotuisia tekijöitä. Näihin toinen voi heittää kommentin, ”ihanko totta”, ”älä viitsi” tai ”niinkö luulet”. Jollain tavalla jokaisen on koettava voivansa poistua tilanteesta kasvoja menettämättä. Todella vaikeaksi muuttuvassa tilanteessa on viisasta poistua vuorovaikutussuhteesta, jotta voi säilyttää ihmisarvonsa ja itsetuntonsa.

Lopuksi

Joseph Ratzin (Ratz 1986; 1995; Laitinen 2008) teoria tavoitteen saavuttamisesta ja ihmisen toiminnan onnistumisesta suhteessa sosiaalityöhön on merkittävä ihmisarvoisen kohtelun kannalta. Hyvinvointiteoriassaan Ratz (1986; 1995, 4–9; Laitinen 2008) erottaa tarpeet ja tavoitteet. Hänen teoriansa koskee ennen muuta onnistunutta toimintaa, siis tavoitteen saavuttamista. Onnistuminen kuvaa toiminnallisen (well to do; well-doing) hyvinvointiteorian kannalta ihmisarvon toteutumista ja samalla

arvostuksen saantia. Hyvinvointi koostuu perustarpeiden tyydytyksen ohella ennen muuta onnistuneesti toteutuista arvokkaista aktiviteeteista. Näin ollen ammattilaiset voivat vaikuttaa henkilön hyvinvoinnin toteutumiseen hänen päämääriensä edistämisen kautta. Päämäärä on ymmärrettävä hyvin laajasti. Se tarkoittaa kaikkea sitä, mitä ihminen tavoittelee elämässään ja kaikkea sitä, millä on merkitystä ihmiselle itselleen. Näihin kuuluvat hyvien ihmissuhteiden toteutuminen sekä muissa henkilön omissa hankkeissa menestyminen. Ihmisarvo ja arvontunto saavutetaan toiminnan kautta, sosiaalisissa suhteissa olemalla ja toimimalla.

Ihmiset vaikuttavat olevan kaikkialla samanlaisia suhteessa kasvoihin. Kasvatuksessa ja sosiaalisissa suhteissa on tärkeää saada ihmiset toimimaan itsesäätelevästi. Goffmanin (2012, 63) mukaan rituaali auttaa tässä. Ihminen opetetaan ja totutetaan olemaan tarkkaavainen, kohdistamaan tunteensa itseensä ja ilmaisemaan itseensä kasvoilla. Hän oppii olemaan ylpeä, pitämään kunniantuntoa arvossa, olemaan huomaavainen, hienotunteinen ja riittävän arvokas.

Ihmisarvo on olennaisin arvo ihmisen hyvinvoinnille ja sen edistämistyölle. Vuorovaikutuksen sisäänrakennetut tavat ja moraalisaännöt merkitsevät haastetta sosiaalityölle ja sen yksittäisille työntekijöille. Vastassa ei ole pelkkä asiakas, vaan ihminen kaikkine kasvoineen ja kasvotöineen. Ihmisen ihmisarvo on ylin arvo, ja sen kanssa sosiaalityöntekijä työskentelee koko ajan. Sosiaalityön tutkimukseen on toivottavaa saada aiempaa enemmän tämän ilmiön tutkijoita ja huomioida asia sosiaalityön koulutuksen sisällöissä. Ihmisen moniulotteisuus ja monitasoisuus tulee olla tällöin erityisen huomion kohteena (Niemelä 2014).

Lähteet

- Goffman, Erwing (2012) Vuorovaikutuksen sosiologia. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, Arto (2008) Joseph Ratz ja hyvinvoinnin ulottuvuudet. Teoksessa Niemi, Petteri & Kotiranta, Tuija (toim.) Sosiaalialan normatiivinen perusta. Helsinki: Helsinki University Press, 34–70.
- Niemelä, Pauli (2014) Systemaattinen ihmiskäsitys. Kuopio: UNIpress.
- Ratz, Joseph (1995) Ethics in the Public Domain. Oxford: OUP.
- Ratz, Joseph (1986) The Morality of Freedom. Oxford: OUP.
- STM (2012) Sosiaalihuollon lainsäädännön uudistaminen. Sosiaalihuollon lainsäädännön uudistamistyöryhmän loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2012:21.

Elisa Aaltola

FT, ma. yliopistolehtori

Itä-Suomen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden laitos

Empatian eri muodot ja moraalit

Moraalisen toimijuuden perusta on puhuttanut filosofiaa vuosituhansien ajan. Uudella ajalla erityisesti rationaalisuutta on pidetty keskeisenä moraalin määrittäjänä: moraalit rakentuu siis nimenomaan järjellisen analyysin varaan. Viime vuosina kuitenkin myös tunteiden roolista on puhuttu yhä enemmän, ja sentimentalismi on tehnyt takaisinpaluuta. Tämä artikkeli jäsentää erityisesti empatian merkitystä moraalisen toimijuuden mahdollisena kulmakivenä.¹

Järjen ja tunteiden välisen suhteen hahmottaminen on sosiaalityön näkökulmasta tärkeää, joutuuhan sosiaalityöntekijä usein tasapainottelemaan yhtäältä rationaalisen päätöksenteon ja toisaalta erilaisten tunnekokemusten, sekä negatiivisten että positiivisten, rajapinnalla. Kenties moni kokee oman tunnemaailman säätämiseksi tarvetta etäännyttämiseen, jolloin toiminnasta tulee yhä järkipainotteisempaa; toiset taas saattavat pitää tunnetasoa tärkeänä, mutta kokevat sen suuntaamisen haastavaksi asiaksi. Artikkelit avaa näitä teemoja ja keskittyy erityisesti empatiaan hyvänä kolmantena vaihtoehtona. Empatia on sisällöltään hyvin laaja kyky. Sen kautta voimme ottaa osaa muiden yksilöiden erilaisiin tunteisiin, ja samalla myös suunnata rationaalista päätöksentekoa tavalla, joka mahdollistaa muiden yksilöiden näkökulman aidon huomioonottamisen. Empatian kautta on siis mahdollista sekä kanavoida esille erilaisia tunteita, että toteuttaa järjellistä ajattelua tavalla, joka ei ole muista yksilöistä etäännyttä. Empatia saattaa näytellä avainroolia mietittäessä sosiaalityön arkea.

Rationaalisuudesta sentimentalismiin

Uudella ajalla, 1600-luvulta lähtien, rationaalisuuden asema on korostunut. Väitteitä on ollut, että moraalinen päätöksenteko ja laajemmin moraalinen toimijuus ovat seikkoja, jotka avautuvat rationaalisuuden kautta.

Ihminen on siis moraalinen rationaalisuuden vuoksi, ja moraalisen päätöksenteon tulee perustua älylliseen, neutraaliin analyysiin. Tällainen näkökanta sai kimmoetta erityisesti Immanuel Kantin (1724–1804) filosofiaa. Kantin mukaan moraalit perustuu rationaaliseen harkintaan, kun taas tunteiden, kuten empatian, rooli on rajallinen. Kant jopa väitti, että empatia itsessään on merkityksetön tekijä. Hyvin empaattinen ihminen, joka empatiaansa seuraten kohtelee muita yksilöitä kunnioittavasti, ei ole moraalinen toimija, kun taas puhtaasti älylliseen, etäiseen ja rationaaliseen analyysiin nojauva mutta täysin empatiakyvuton yksilö on. (Kant 1990.)

Kantilainen tapa hahmottaa moraalista toimijuutta elää edelleen vahvasti. Nimenomaan etäistä, neutraalia järkeä pidetään usein moraalisesta päätöksenteosta kulmakivenä. Samalla tunteiden rooli on ollut pieni, ja tunteisiin on jopa suhtauduttu väheksyvästi, ikään kuin niillä ei tulisi olla sijaa vakavasti otettavan moraalin kentällä. Sentimentalismi, joka terminä viittaa tunteisiin, onkin jopa haukkumasana. Tunteita esille tuovat ihmiset ovat ikään kuin sentimentaalisia höpsöjä, jotka eivät ymmärrä kylmän rationaalisuuden oleellista.

Huomioitavaa on, että usein tämä tunteellisuus liitetään naissukupuoleen. Carol Gilligan osoitti 1980- ja 1990-luvun tutkimuksissaan, että länsimaisessa kulttuurissa pojille ja tytöille opetetaan erilaista käsitystä moraalista. Poikia kannustetaan järjellisyteen, etäisyyteen, sekä oikeudenmukaisuuden ja rangaistusten vaatimiseen. Tyttöjä puolestaan kehoitetaan tunteellisuuteen ja erityisesti empatiaan muita kohtaan, tilannesidonnaisuuteen, mukautuvuuteen ja anteeksiantoon. (Gilligan 1993.) Kulttuurissamme onkin vahva taipumus pitää rationaalisuutta miehisenä voimavarana ja tunteita feminiinisinä seikkana. Sentimentaaliset höpsöt ovat kulttuurisissa stereotyyppioissa usein naisia, kun taas kunnan

¹ Tämä artikkeli perustuu löyhästi samaa teemaa laajemmin jäsentävään artikkeliin Aaltola, Elisa (2014) "Empatia ja moraalinen toimijuus". *Hyvän elämän sosiaalipsykologia*, toim. Mikko Saastamoinen & Pekka Kuusela. Kuopio: Unipress.

miehet pystyvät rationaaliseen kylmäpäisyyteen ja armottomuuteen. Tätä logiikkaa on valitettavasti käytetty myös tunteiden väheksymiseksi. (Lloyd 2000.)

Rationalismi ei kuitenkaan ole ainoa vaihtoehto. Siinä, missä sentimentalismi on nykypäivänä usein leimaamisen väline, oli se väheksyttävien ihmisryhmien ja myös eläinten häntä lievitämään pyrkivän humanitarismin aikakaudella, 1700- ja 1800-luvuilla, tietyissä piireissä huomattavasti positiivisempi termi. Vaikka rationaalisuudella oli toki korostetumpi asema yleisellä tasolla, pidettiin tunteita humanitarismin puitteissa moraalin yhtenä kulmakivenä, ja jopa ihmisyyden mittana: kunnan ihminen ei ollut kylmän rationaalinen, vaan rationaalisuuden ohella tunteita, ja erityisesti empatiaa sekä myötätuntoa kultivoiva taho (Fiering 1976).

Yksi peruste tunteiden painottamiselle löytyi filosofiasta. Rationaalisuuden kannattajien lisäksi filosofiasta löytyy monia klassikonimiä, jotka pitivät tunteita moraalisen toimijuuden kantavana voimana. Yksi näistä oli empiristisen filosofian uranuurtaja, David Hume (1711–1776), joka perusteli tunteiden merkitystä yksinkertaisella tavalla: moraaliperustuu tunnereaktioihin sellaisia seikkoja kuin kärsimystä ja hyvinvointia kohtaan, ja empatian kautta ihminen voi omaksua näitä tunnereaktioita myös suhteessa muiden kärsimykseen sekä hyvinvointiin. (Hume 1969.)

Viime vuosina sentimentalismi on tehnyt uudelleenpaluun filosofiaan. Taustalta löytyy sosiaalipsykologista ja psykiatrista tutkimusta, jonka mukaan suuri osa ihmisen moraalipäätöksistä perustuu tunnekokemusten varaan. Yksi tunnetuimmista tunnetutkijoista, sosiaalipsykologi Jonathan Haidt, on esittänyt, että käytännön tasolla jopa 90 prosenttia ihmisten moraalivalinnoista rakentuu välittömien intuitioiden varaan, rationaalisen analyysin ollessa seikka, jota käytetään lähinnä ristiriitatilanteissa oikeuttamaan omia intuitioita. Nämä intuitiot voivat perustua joko kulttuurisiin stereotyyppoihin, sekä sitä kautta valitettavasti ennakkoluuloihin, tai tunteisiin, ja näistä jälkimmäiset näyttelevät pääsijaa. Yleisiä moraaliiin vaikuttavia tunteita ovat positiivisten tunteiden, kuten huolen, myötätunnon, empatian ja rakkauden, ohella negatiiviset tunteet, kuten ylpeys, inho ja viha. (Ks. esim. Haidt 2001.)

Tunteita käsittelevä tutkimus pitäytyy usein kuvailevalla tasolla. Siinä siis hahmotetaan ihmisten faktuaalista tunnekontta sen sijaan, että kysyttäisiin, mitä tunteita ihmisten olisi hyvä seurata. Oleellista olisikin pohtia, mikä tunteista olisi ideaalinen moraalien perusta. Tulisi siis pohtia normatiivisella tasolla sitä, mitä tunteita meidän kannattaa moraalien saralla korostaa. Esimerkik-

si viha ja inho ruokkivat ennakkoluuloja sekä suhteessa ihmisiin että muihin eläimiin, mutta ovatko ne moraalisesti hedelmällisiä tunteita?

Empatian eri muotoja

Erityisesti empatia on tunne, jolla näyttää olevan tärkeä rooli moraalissa (Slote 2007). Se näyttäytyy myös tunteena, jota moraalissa toimijuudessa olisi hyvä korostaa. Tämä johtuu siitä, että moraalinen toimijuus vaatii sekä toissuuntautuneisuutta että avoimuutta. Toissuuntautuneisuus viittaa siihen, että me egoistisen ajattelutavan sijaan pyrimme kiinnittämään huomiomme myös toisten yksilöiden tarpeisiin, hyvinvointiin ja arvoon. Toissuuntautuneisuus on siis minäsuuntautuneen, suppean epistemologian, tiedontuottamisen, vastakohta. Avoimuus puolestaan kertoo siitä, että me olemme avoimia muiden yksilöiden erilaisuutta ja itsellisyyttä kohtaan. Muihin ei siis projisoida omia ennakkoluuloja ja stereotyyppioita, vaan heidät pyritään huomioimaan omintakeisina, erityisinä olentoinaan. (Aaltola 2014b.) Empatia näyttää parhaimmillaan ruokkivan molempia näistä tavoista hahmottaa muita yksilöitä.

Empatia on kuitenkin hyvin laeva käsite, jota on määriteltä lukuilla eri tavoilla (Aaltola 2014b, Decety & Ickes 2009). Yksi tekijä, joka eri määritelmiä yhdistää, on mukana eläminen tai kokeminen. Siinä, missä sympatia on tunne toista yksilöä kohtaan, on empatia tunnetta toisen yksilön kanssa (Baron-Cohen 2010). Tästä yhdistävästä tekijästä huolimatta juurikin erot eri empatian muotojen välillä auttavat hahmottamaan sen moraalista relevanssia.

Empatian eri muotoja löytyy jo David Humen tuotannosta. Hume, joka käytti sympatia-käsitettä samassa mielessä, missä nykyään puhutaan empatiasta, korosti empatian moraalista oleellisuutta seuraavin sanoin: ”Mikään muu inhimillinen piirre ei ole yhtä merkittävä sekä itsessään että seurauksiltaan kuin taipumuksemme tuntee sympatiaa muita kohtaan ja tavoittaa kommunikaation kautta heidän taipumuksensa sekä tunteensa, olivat nämä sitten kuinka erilaisia hyvänsä omiimme verrattuna” (Hume 1969, 367). Empatia siis mahdollistaa toissuuntautuneisuutta ja avoimuutta, ja jo tästä syystä on huikaiseva kyky. Ennen kaikkea se on Humen mukaan oleellinen siksi, että se mahdollistaa muiden yksilöiden moraalisen huomiooninnin. Empatian kautta myös muiden yksilöiden onnellisuus ja kärsimys muuttuvat huomionarvoisiksi. Empatia onkin eräänlainen silta pois egoismista kohti muiden huomioonottamista.

Humen mukaan empatia muotoutuu siten, että ihminen muodostaa empiirisen, havaintoon perustuvan

vaikutelman koskien toisen yksilön kokemuksia. Näiden perusteella noita kokemuksia koskevan idean, esimerkiksi kärsimyksen, joka jälleen palautuu yksilön omaksi kokemukseksi kärsimyksestä muiden kanssa. Konkreettisemmin ilmaistuna, me tulkitsemme vaikkapa muiden ilmeitä, niiden perusteella muodostamme ajatuksen siitä, että hän kärsii, ja koemme lopulta kärsimystä itsessämme. Tärkeää tässä prosessissa on resonaatio, eli muiden yksilöiden kokemusten tai tunteiden resonointi, kaikuminen, meissä itsessämme. Tunteet siis eräällä tavalla tarttuvat, jäävät elämään meihin. Hume väittääkin, että mielet ovat toistensa peilejä, eivät ainoastaan siksi, että ne heijastavat muiden tunteita, vaan myös siksi, että nuo tunteet tai mielipiteet usein kaikuvat itsessämme (Hume 1969, 414).

Tällainen tapa määritellä empatia tarjoo väylän kahteen nykyisessä tutkimuksessa yleiseen empatiaan muotoon. Näistä ensimmäinen, kognitiivinen empatia, tarkoittaa toisen yksilön kokemusten havaitsemista tai päätelyä. Sillä on yhteys Humen määritelmän ensimmäiseen osaan, jossa muiden kokemuksia ja tunteita havaitaan tai päätellään. Näiden pohjalta muodostetaan idea koskien noita kokemuksia tai tunteita. Näin ollen voimme vaikkapa välittömästi havaita toisen yksilön surua, tai päätellä tämän yksilön kehonkielestä, että hän kokee iloa. (Blair 2005, 702; Book et al. 2007.) Kognitiiviseen empatiaan liittyy oleellisesti etäisyyden mahdollisuus. Yksilö voi siis täysin neutraalisti ja etäisesti havaita ja päätellä tunnetiloja. Tässä mielessä kanssatunteminen ei välttämättä ole osa kognitiivista empatiaa. Se kuitenkin on empatian muoto siksi, että se mahdollistaa muiden tunteiden ymmärrystä ja kartoittamista, ja voi luoda pohjan kanssatuntemiselle.

Humen määritelmän toinen osa puolestaan luo pohjan affektiiviselle empatialle. Sen puitteissa oleellista on tapa, jolla idea koskien toisen yksilön tunteita tai kokemuksia muuttuu kaiuksi itsessämme. Se perustuu siis resonaatioon, kykyyn kokea muiden kanssa. Affektiivisen empatian tilassa ihminen todella kokee asioita toisen yksilön kanssa, ja vaikkapa suru siirtyy meihin itseemme. Kyseessä ei kuitenkaan ole silkka tunnetarttuvuus, jossa vaikkapa haukotukset tai nauru tarttuvat, vaan kyseessä on monitahoisempi kokemus.

Ero tunnetarttuvuuden ja affektiivisen empatian välillä perustuu siihen, että ensin mainittu ei vaadi tietoisuutta toisen yksilö ja oman minän välisestä erottelusta, kun taas jälkimmäisessä tämä erottelu on tärkeä. Yksilö siten tiedostaa, että hänen kokemuksensa perustuvat toisen yksilön kokemuksiin. Juuri tämä mahdollistaa aidon toissuuntautuneisuuden, sekä tietoisuuden koskien toi-

sen yksilön erilaisuutta. Affektiiviselle empatialle löytyy paljon neurologista tukea, ja erityisesti peilineuronitutkimus on ollut paljastavaa – meissä ja monissa muissa eläimissä on peilineuroneita, jotka mahdollistavat välittömän resonaation (Decety & Jackson 2006).

Kolmas yleinen empatian määritelmä perustuu klassikkofilosofi Adam Smithin (1723–1790) ajatteluun. Smithin mukaan empatia rakentuu projektion varaan. Me projisoimme itsemme toisen yksilön tilanteeseen. Tässä apuna toimii mielikuvituksen käyttö ja sen pohdinta, miltä itsestä tuntuisi toisen yksilön tilanteessa. Arkikielellä ilmaistuna, me asetamme itsemme toisen yksilön saappaisiin. Smith kuvailee tätä projektiivista empatiaa seuraavasti: ”Koska meillä ei ole välitöntä kokemusta muiden ihmisten tunteista, me emme voi luoda käsitystä siitä, mitä vaikutuksia tietyllä tilanteella heihin on, muutoin kuin kuvittelemalla, miltä meistä itsestämme tuntuisi tuossa tilanteessa” (Smith 2009, 13). Hän jatkaa: ”Mielikuvituksen avulla me omaksumme hänen asemansa, kuvittelemme itsemme kestämissä kaikki samat koettelemukset; me ikään kuin astumme hänen ruumiiseensa ja muutamme jossakin määrin samaksi henkilöksi hänen kanssaan ja tätä kautta muodostamme ideoita koskien hänen tunteitaan ja jopa tunnemme jotakin mikä, vaikkakin asteeltaan heikompa, ei ole täysin erilaista verrattuna noihin tunteisiin” (Smith 2009, 14).

Empatia on tämän käsityksen mukaan eräänlaista simulaatiota, mielikuvituksen varaan perustuvaa hahmottelua koskien sitä, miltä itsestä tuntuisi olla toisen yksilön asemassa. Kyseenomaista käsitystä käytetään paljon kasvatuksessa apuna, opetetaanhan lapsia pohtimaan, miltä heistä itsestään tuntuisi, jos vaikkapa heitä kiusattaisiin. Joidenkin tutkijoiden mukaan projektiivinen empatia johtaa parhaimmillaan affektiiviseen empatiaan. Projektion kautta meissä syntyy samoja tunnetiloja kuin mitä empatian kohteena olevilla yksilöillä on. Eräänlaisilla simulaatioharjoituksilla voikin parantaa kykyä affektiiviseen empatiaan. (Decety 2004.)

Projektiiviseen empatiaan on kuitenkin kohdistunut myös kritiikkiä. Filosofit Max Scheler on esittänyt, että se perustuu atomistisen ihmiskäsityksen varaan, ilman affektiivista elementtiä. Tällaisen ihmiskäsityksen mukaan yksilö on ikään kuin mielensä vanki ja suljettu ulos muista mielistä. Mielen ympärillä on muurit, joita ei voida ylittää, ja joiden vuoksi muiden yksilöiden tunteiden ja kokemusten ymmärtäminen niiden yksilöiden omasta näkökulmasta on mahdotonta. Juuri tästä syystä projektiivisessä empatiassa projisoidaan oma mieli muihin yksilöihin sen sijaan, että todella pyrittäi-

siin hahmottamaan sitä, miltä toisesta tuntuu. Samalla muista yksilöistä tulee tavoittamattomia. (Scheler 1979.)

Scheler itse tarjoaa tilalle ruumiillista empatiaa, jonka puitteissa toisten yksilöiden mielensisältöjä ymmärretään välittömän ruumiillisen kommunikaation kautta. Muut yksilöt eivät siis ole meille arvoituksia, vaan pikemminkin heidän kehonsa ilmentää jatkuvasti mieltä, tuo kokemuksia ja tunteita esille. Näin keho on kommunikoiava, ekspressiivinen kokonaisuus, jonka ylle mielen tilat on kirjoitettu, ja joka jatkuvasti ilmentää mieltä muille. Scheler tarjoaa yksinkertaisen esimerkin: ”Me havaitsemme nolouden punastumisessa, ja ilon naurussa” (Scheler 1979, 10).

Ruumiilliseen empatiaan liittyy myös intersubjektivisuus, eli tila, jonka puitteissa kaksi yksilöä kohtaa toisensa toisessa persoonapronominiluokassa, sinuna. Intersubjektivisuuden tilassa me myös vastaamme omalle kehollamme toisen kehon kieleen, ja tätä kautta kommunikoiimme muiden yksilöiden kanssa tavalla, jota on usein vaikea analyttisesti selittää, ja joka on hyvin välitöntä, intuitiivista. Muiden ymmärtämisestä tulee nopea, usein ei-tiedollinen prosessi, johon oma kehomme ottaa osaa. Tämä mahdollistaa yhä suurempaa molemminpuolista avoimuutta. Ollessamme kommunikaatiivisia toisten yksilöiden kanssa, reagoidessamme heidän jännitykseensä tai suruunsa, tulevat he samalla meille avoimmiksi, ja me edelleen heille. (Zahavi 2008.)

Ruumiillinen empatia ja intersubjektivisuus vaativat minäsuuntautuneesta tilasta irtisanoutumista. Minäsuuntautunut ihminen keskittyy vain omiin haluihinsa, kokemuksiinsa ja tulkintoihinsa, ollen samalla haluton avautumaan toiselle yksilölle. Hänen kehonsakin on tätä kautta sulkeutuneempi, haluttomampi astumaan välittömään ymmärryksen tilaan. Minäsuuntautuneessa tilassa ihmisestä tulee ikään kuin sokea muiden kokemuksille ja tunteille, ja kyvytön ilmentämään omia kokemuksiaan muille – sitä kautta me todella suljemme itsemme oman mieleemme vankilaan.

Miten nämä eri empatian muodot sitten eroavat toisistaan? Yksi helppo tapa on hahmottaa sitä, miten oma minä suhteutuu toiseen yksilöön. Projektiivisen ja kognitiivisen empatian tilassa oma minä astuu toisen yksilön mieleen. Tarkkailemme toista omasta näkökulmastamme, pureutuen toisen mielen sisältöihin, ja jopa asettautuen tämän saappaisiin. Affektiivisen empatian tilassa puolestaan toinen yksilö astuu meidän oman mieleemme sisälle. Toisen yksilön tunteet ja kokemukset siis tarttuvat meihin, jäävät kaikumaan mieleemme käytäville. Ruumiillisessa empatiassa taas asettaudutaan oman minän ja toisen yksilön väliselle rajapinnalle.

Kehot kommunikoivat keskenään, mutta kumpikaan ei varsinaisesti astu toisen mieltä kohti.

Empatia ja moraalinen toimijuus

Mitä nämä empatian muodot sitten tarkoittavat moraalin näkökulmasta? Mikä niistä parhaiten ruokkii toissuuntautuneisuutta ja avoimuutta? Kognitiivinen empatia on tärkeä toimintavalmius, mahdollistaahan se muiden yksilöiden kokemusten havainnointia ja päätelyä. Sen sidos moraaliseen toimijuuteen on kuitenkin kyseenalainen. Tämä johtuu siitä, että kognitiivinen empatia voi myös ruokkia muiden manipulaatioita, hallintaa ja hyväksikäyttöä. Psykopatia on tässä kohden hyvä esimerkki. Psykopaatit ovat kognitiivisessa empatiassa varsin lahjakkaita, mutta samalla heitä määrittää myös muiden manipulaatio, kontrollointi, välineellistäminen ja jopa äärimmäinen väkivalta. Tärkeää myös on, että he ovat kykenemättömiä ymmärtämään moraalin ja konvention eroa. Yksi ilmeinen hypoteesi on, että nimenomaan kognitiivinen empatia mahdollistaa psykopaateille tunnusomaiset piirteet. Havaitsemalla ja päätelemällä muiden yksilöiden tunnemaailmaa hyvin nopeasti, he voivat myös manipuloida ja hallita noita yksilöitä tehokkaasti. (Day 2010; Smith 2006.)

Samalla se, että kognitiivinen empatia kulkee psykopiatiassa käsi kädessä amoralisuuden, kyvyttömyyden ymmärtää moraalialueita, kanssa. Lisäksi se kyseenalaistaa ajatuksen, jonka mukaan kognitiivinen empatia on sidottu moraaliseen toimijuuteen. (Aaltola 2014a.) On mahdollista ajatella, että kognitiivinen empatia ei väistämättä ruoki toissuuntautuneisuutta ja avoimuutta. Se voi pikemminkin mahdollistaa egoistisen halun muissa yksilöissä piilevien heikkouksien löytämiseen, toimia työkaluna väkivallalle ja välineellistämiseksi suhteessa muihin. Kognitiivinen empatia on tärkeää muiden ymmärtämisessä, mutta sen sidos moraalisiin jää epäselväksi.

Projektiivisen empatian suhde moraaliseen toimijuuteen on sen sijaan lupaavampi, käytetäänhän sitä jo moraalikasvatuksessa tehokkaana työkaluna (ks. Batson et al. 2002). Myös siihen liittyy ongelmia. Kuten edellä tuli ilmi, saattaa projektiivinen empatia ruokkia atomismia (Gallagher 2012). Samalla muiden näkökulmaa ei todella huomioida, vaan pikemminkin omat kokemukset asetetaan arvioinnin perustaksi. Ihminen saattaa vaikkapa vaatia muilta yksilöiltä liikaa. Mikäli omaa tunnemaailmaansa tehokkaasti hallitseva yksilö lähestyy toisen ihmisen surua tai epätoivoa projektiivisen empatian kautta, saattaa hän pettyä tämän kyvyttömyyteen kontrolloida itseään. Hän saattaa todeta, että hän itse samassa tilanteessa pystyisi parempaan ja siten kadottaa kosketuksen toisen

yksilön tapaan jäsentää todellisuutta. Jälleen toissuuntautuneisuus ja avoimuus jäävät helposti uupumaan.

On mahdollista väittää, että toinen yksilö jää projektiiivisessä empatiassa täysin sivuun, sillä hänen tunteidensa tilalle asetetaan empatian kokijan omat tunteet. Näemme oman pelkomme, oman kärsimyksemme, emme enää toista yksilöä. Erityisesti erilaiset lähtökohdat, erilaiset tavat tuntea, toisin sanoen yksilöiden erilaisuus, jäävät helposti huomiotta. Projektiiivisellä empatialla on tärkeä rooli muiden jäsentämisessä, ja se auttaa muistuttamaan meitä siitä, että jaamme haavoittuvaisuutta muiden kanssa. Se ei kuitenkaan suppeudessaan voi näytellä avainroolia.

Affektiivinen empatia tarjoaa sen sijaan lupaavan vaihtoehdon. Jälleen psykopatia toimii hyvänä esimerkkinä: siinä, missä psykopaatit ovat varsin lahjakkaita kognitiivisessa empatiassa, puuttuu heiltä lähes täysin kyky affektiiviseen empatiaan. (Blair 2008; Ritter et al. 2011.) Yksi ilmeinen tulkinta onkin, että juuri affektiivisen empatian puute mahdollistaa muiden yksilöiden jopa silmittömän manipulaation, hallinnan ja välineellistämisen, sekä viime kädessä luo perustan psykopaatien amoraalisuudelle.

Affektiivisen empatian ja moraalisen toimijuuden väliselle yhteydelle on selkeä pohja. Affektiivinen empatia nojaa vahvasti toissuuntautuneisuuden ja avoimuuden varaan. Resonaation tila on silkkaa avoimuutta. Sen puitteissa me hyvin konkreettisella tavalla avaaamme itsemme muiden tunnetiloille. Se on myös hyvin toissuuntautunutta, sillä se vaatii oman egon hetkellistä sivuun asettamista ja huomion kiinnittämistä täysin toiseen yksilöön. Kun edessämme on vaikkapa epätoivon murta ma ihminen, resonaatio mahdollistaa sen, että me avaudumme hänen epätoivolleen, ja hetkeksi kiinnitämme huomion vain häneen.

Oivallisen tuen tälle tulkinnalle tarjoaa Emmanuel Levinasin filosofia. Levinas väitti, että etiikka kumpuaa keskeyttävistä kohtaamisista. Nämä kohtaamiset koostuvat valmiiden selitysmallien hylkäämisestä, siis kulttuuristen stereotyyppien sivuuttamisesta, avoimuudesta suhteessa muihin, sekä egoismin murtamisesta. Nähdessämme kadulla vaikkapa kodittoman, voimme joko tulkita häntä stereotyyppien kautta, nähden hänessä kaikenlaisia kulttuurisesti tuotettuja, negatiivisia ennakkoluuloja. Voimme samalla pysyä myös egoistisessa, minäsuuntautuneessa tilassa, jonka puitteissa ajattelemmme vain omaa etuamme, tai keskitymme vaikkapa siihen, mitä haluamme ostaa kaupasta, tai mitä työpaikalla tapahtuu seuraavana päivänä. Tällöin olemme suljettuja kodittoman kokemuksille: olemme oman mie-

lemme vankeja, ja kykenemättömiä näkemään muiden näkökulmaa, tunnistamaan toista edessämme. Toisin sanoen, olemme sokeita muille. Levinasin ehdottama vaihtoehto kuitenkin on, että hylkäämme stereotyyppiat, sulkeutuneisuuden ja egoismin. (Levinas 1969.)

Levinasin teoria voisi tarkoittaa affektiivisen empatian mallin mukaisesti, että emme tulkitse koditonta geneeristen ennakkoluulojen kautta, vaan ainutkertaisena yksilönä, jolla on oma tarinansa. Samalla me todella tulemme keskeytetyiksi, sillä unohtamme hetkeksi minäsuuntautuneet pyrkimyksemme ja pysähdymme kohtaamisen tilaan, tulemme toissuuntautuneiksi, näemme kodittoman ja hänen tilanteensa. Tällaisessa tilassa voimme tulla kodittomalle avoimiksi, todella resonoida hänen kanssaan. Silmämme saattavat äkisti aueta hänen tavalleen katsoa maailmaa ja lopulta hänen arvolleen. Juuri tällaisista hetkistä Levinas väittää eettisten oivallusten syntyvän.

Affektiivinen empatia tarjoaa oivallisen perustan moraalille toimijuudelle, sillä se mahdollistaa avoimuuden, toissuuntautuneisuuden ja lopulta keskeyttävät kohtaamiset, jotka voivat herättää meidät näkemään muiden kokemuksia ja sitä kautta arvoa. Ruumiillinen empatia puolestaan voi tukea affektiivisen empatian syntymä. Avautumalla keholliseen, intersubjektiiviseen tilaan, on myös resonaatio helpompi saavuttaa. Tärkeintä kuitenkin on, että todella tulemme tietoisiksi muiden yksilöiden, ihmisten ja eläinten, kokemuksista ja samalla erityisyydestä, erilaisuudesta. Kenties moraalit syntyy juuri silloin, kun tulemme keskeytetyiksi omissa, usein pölyttyneissä ajattelutavoissamme. Ja näemme edessämme toisen olennon, jolla on oma, erityinen tunnemaa-ilmansa, olennon, jonka kanssa voimme resonoida, jos vain hetkeksi hylkäämme ennakkoluulot ja egoismin. Olennon, jolla on arvoa itsessään.

Lopuksi

Sosiaalityö vaatii rationaalista harkintaa, mutta myös empatiaa. Kaikki tässä artikkelissa mainitut empatian muodot ovat oleellisia. Kognitiivinen empatia mahdollistaa muiden tunnetiloja havaitsevan, pohtivan arvioinnin. Projektiiivisen empatian kohdalla kysymys on siitä, miltä meistä itsestämme tuntuisi toisen tilanteessa. Affektiivinen empatia mahdollistaa resonaation muiden tunnetilojen kanssa sekä ruumiillinen empatia luo intersubjektiivisuuden tilan, jolloin me itse myös kommunikoimme tai annamme jotakin itsestämme toiselle.

Affektiivinen empatia näyttäytyy kuitenkin moraalisen toimijuuden näkökulmasta oleellisimpänä vaihtoehtona. Sitä voidaan pitää tuon toimijuuden kannalta

jopa välttämättömänä. Tällöin sosiaalityöntekijä avautuu sekä toisen yksilön kokemusmaailmalle että tuon kokemusmaailman erilaisuudelle. Sosiaalityöntekijä kiinnittää vakavasti toiseen yksilöön huomiota sen sijaan, että seuraisi valmiiksi annettuja ajattelutapoja. Vain tällöin hän saattaa tulla keskeytetyksi ja oivaltaa jotakin moraalisesti hyvin oleellista, nähdä toisessa yksilössä arvoa omana, erityisenä olentonaan.

Lähteet

- Aaltola, Elisa (2014a) "Affective Empathy as Core Moral Agency: Psychopathy, Autism and Reason Revisited". *Philosophical Explorations* 17:1, 76–92.
- Aaltola, Elisa (2014b) "Varieties of Empathy and Moral Agency". *Topoi – An International Review of Philosophy* 33:1, 243–253.
- Baron-Cohen, Simon & Wheelwright, Sally (2004) The Empathy Quotient: An Investigation of Adults with Asperger Syndrome or High Functioning Autism and Normal Sex Differences. *Journal of Autism and Developmental Disorders* 34: 2, 163–175.
- Batson, Daniel & Chang, Johee & Orr, Ryan & Rowland, Jennifer (2002) Empathy, Attitudes, and Action: Can Feeling for a Member of a Stigmatised Group Motivate One to Help the Group? *Pers Soc Psychol Bull* 28, 1656–1666.
- Blair, R. (2005) Responding to the emotions of others: Dissociating forms of empathy through the study of typical and psychiatric populations. *Consciousness and Cognition* 14, 698–718.
- Blair, R. (2008) Fine cut of empathy and amygdale: Dissociable deficits in psychopathy and autism. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology* 61:1, 157–170.
- Book, Angela & Quinsey, Vernon & Langford, Dale (2007) Psychopathy and the Perception of Affect and Vulnerability. *Criminal Justice and Behaviour* 34, 1–21.
- Day, Andrew & Casey, Sharon & Gerace, Adam (2010) Interventions to improve empathy in sexual and violent offenders: Conceptual, empirical, and clinical issues. *Aggression and Violent Behaviour* 15, 201–208.
- Decety, Jean & Jackson, Philip (2006) A Social-Neuroscience Perspective on Empathy. *Current Directions in Psychological Science* 15:54,
- Decety, Jean & Ickes, William (2009) *The Social Neuroscience of Empathy*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 54–58.
- Fiering, Norman (1976) "Irresistible Compassion: An Aspect of Eighteenth-Century Sympathy and Humanitarianism". *Journal of the History of Ideas*, 37:2, 195–218.
- Gallagher, Shaun (2012) Empathy, simulation and narrative. *Science in Context* 25:3, 355–381.
- Gilligan, Carol (1993) *In a Different Voice*. Harvard: Harvard University Press.
- Haidt, Jonathan (2001) "The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment". *Psychological Review* 108, 814–834.
- Hume, David (1969) *A Treatise on Human Nature*. London: Penguin.
- Kant, Immanuel (1990) "Tapojen metafysiikan perustus", teoksessa *Siveysopilliset pääteokset* (suom. J. Salomaa). Helsinki: WSOY.
- Levinas, Emmanuel (1961) *Totality and Infinity*. Alphonso Lingis (transl.). Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Lloyd, Genevieve (2000) *Miehen järki. "Mies" ja "nainen" länsimaisessa filosofiassa*. Tampere: Vastapaino.
- Ritter, Kathrin & Dziobek, Isabel et al. (2011) Lack of empathy in patients with narcissistic personality disorder. *Psychiatry Research* 187, 241–247.
- Scheler, Max (1979) *The nature of sympathy*. London: Routledge.
- Slote, Michael (2007) *The Ethics of Care and Empathy*. London: Routledge.
- Smith, Adam (2006) Cognitive empathy and emotional empathy in human behaviour and evolution. *The Psychological Record* 56, 3–21.
- Smith, Adam (2009) *The Theory of Moral Sentiments*. London: Penguin.
- Zahavi, Dan (2008) Simulation, projection and empathy. *Consciousness and Cognition* 17, 514–522.

Brian Littlechild

PhD, Professor in Social Work
University of Hertfordshire
United Kingdom

Ethics in social work research

This article examines some of the key features for the use of social work values and ethics in social work research. It will pay particular regard to how we can best respect the rights of clients within such a values base, and what this then means in our research. It will examine in particular the empowerment and potential vulnerabilities of the respondents in such research. Whilst there are ethical considerations in all areas and types of social research, it is argued here that there are particular issues for social work research, based upon its unique ethical codes.

It is of course important that methodology, methods and findings need to be justified scientifically, but the underpinning values and ethics of social work need to be taken into account in their selection and use. This then raises a key area of consideration – should our research be undertaken as objective, disinterested researchers? Or should we, because of our values base, be more proactively part of representing the interests of such groups – and if so how? Indeed, are the two incompatible?

The article pays attention to the ways in which in social work values emphasise respect for the rights of clients and their inclusion as partners in our work, and what this means for research by way of participation of potentially vulnerable clients in the research process. It also examines how we can best attempt to ensure that clients' experiences and views are best incorporated in the research process, and indeed how clients may potentially be co-researchers.

Key ethical issues in social work research

In examining definitions and ethical codes for social work, the International Association of Schools of Social Work (IASSW) / International Federation of Social Workers' (IFSW) "Ethics in Social Work, Statement of Principles" (2012)nd is often quoted, and is at the basis of many national codes, for example those of the British Association of Social Workers.

The 2nd section of the IASSW/IFSW ethics document sets out its Definition of Social Work: "The social work

profession promotes social change, problem solving in human relationships and the empowerment and liberation of people to enhance well-being. Utilizing theories of human behaviour and social systems, social work intervenes at the points where people interact with their environments. Principles of human rights and social justice are fundamental to social work."

In the 4th section, 'Principles: Human Rights and Human Dignity' it states that "Social work is based on respect for the inherent worth and dignity of all people, and the rights that follow from this", and "Social workers should respect and promote people's right to make their own choices and decisions, irrespective of their values and life choices, provided this does not threaten the rights and legitimate interests of others." In addition, it states that "Social workers should promote the full involvement and participation of people using their services in ways that enable them to be empowered in all aspects of decisions and actions affecting their lives." This last element emphasises the basic duty in all social work also the need to proactively ensure participation of such groups as much as possible, up to and including, I would submit, clients as co-researchers.

It can be seen then that the IASSW/IFSW Ethics document acknowledges that in order to protect the vulnerable in society, we need to empower the full participation in all social work activities of all the people we work with. At the same time, we need to ensure that those who are most vulnerable are protected from any possible disadvantage or deleterious effects as a result of our interventions, including in research. But more than this, we need to look at how to advance the concerns and experiences of such vulnerable groups in accordance with the IASSW/IFSW codes.

This is then key to undertaking ethically valid research in social work. The implications of this is that in our work we need to use methods, and means of communication, that do justice to the possible vulnerabilities of social work clients – for example those with intellectual disabilities, mental health problems, and children.

The issue of power and its effects in social work and

social work research are discussed by Rogers (2012), who examines the use of a heuristic framework for anti-oppressive strategies. Drawing on Lukes' (1974) model of power and Gould's (1994) framework of anti-racist teaching in social work education, Rogers applies this to social work research, highlighting the potentially oppressive manifestations of power and proposing anti-oppressive strategies and guidelines that promote anti-oppressive and inclusive social work research methods.

The aims and purpose of social work research with some examples

Much of social work research is part of the interpretivist tradition, where the aim is to capture the meanings and attributions of those involved – how do clients view their problems, and what may best aid them in improving their situation. From a position of social work values, this means trying to see matters from the client's perspectives. It may also mean, possibly, furtherance and protection of their interests, if we take into account the commitment to rights and social justice as set out in the IASSW/IFSW Codes. This then poses the question; should we be objective, technically skilled 'reporters' of our research, or should we be (no less skilled but) equally as committed as 'activists' within our research? It could at least be argued that it means ensuring that our work enables clients to put their perspectives into the research, in ways that they can understand and participate in. This is not just in terms of what, for example, is being asked of them in interviews, but also in being part of working with the researchers on how questions are formulated, and then the responses analysed, interpreted and presented. This can be in terms of language used, for example, and the other elements of constructing the methods. These will vary depending upon if those involved in the research are a deprived and disadvantaged community; people with learning disabilities, people with communication difficulties, people with mental health problems etc.

One key early example, and ground breaking at that time, of how we might take clients' views and interests into account in social work research, was the work of Mayer and Timm (1970) in the book 'The Client Speaks', in which social workers and their clients were interviewed about the purpose and nature of the workers' interventions. These sets of views were very different. This was very important for UK social work practice and its research methods and focus, as before this clients' views were not effectively addressed. These findings, and the implications of this approach, have significantly impacted on practice and policy ever since.

We will now examine firstly the issue of protection of the rights of children and adult clients, and secondly the issue of clients' inclusion and participation in research.

Protection of rights of children and adult clients

There are special issues relating to the position of children and vulnerable adults in social work research in terms of gaining 'informed consent'. Depending upon the age, maturity and understanding of the child or adult, we need to obtain their and/or their parents or their legal guardians' permission as part of our ethical processes. This is contained within the prime ethical concerns in social work values and approaches to 'do no harm', promote individual's rights, and enable participation in the research to the greatest extent possible. To do this, researchers need to be able to think themselves into the position of the child or adult to appreciate their potential concerns or anxieties about the process and its possible outcomes. They also need to demonstrate their appreciation of the protection of those interests to the clients.

The client may have great concerns about the use of information they give up to the researcher, with issues of confidentiality, who has control over the data gained, and the publication of it. This may be particularly so, if it is within a situation where the client has been abused, and/or is being cared for by others, will what they communicate get back to carers? Might this negatively affect their care? This is important as information shared in social work research is not necessarily confidential, and so how this is clarified for the client as to what may happen as a result of giving that information, e.g. reporting of possible abuse, is crucial. If a client reveals historic or current abuse, there may be a need to pass that information on to the relevant authorities to deal with this, and for this to be explained fully to the client in ways they can understand and agree or refuse to take part under these circumstances.

Clients' inclusion and participation in research

This section will be based upon the recovery approach within mental health services. In recent years recovery approach has been influential in promoting more active participation from service users. The treatment and progress concerns a move towards models of interventions based on social models and ideas of service user empowerment. This is reflected also in research.

The research reported here set out to evaluate the nature and content of the Whole Life Programme (WLP),

used within the Hertfordshire NHS Partnership Mental Health Foundation University Trust. The research team constructed a Whole Life Manual (WLM) as a therapeutic instrument to be used between a coach (professional), and a participant (client). Qualitative research into the programme set out to analyse the impact of its delivery from the perspectives of service users several months after the completion of the programme (Littlechild et al. 2013). (For more description of the Programme, see <http://www.wholelifemanual.info>)

The qualitative approach employed engaged with services users through semi-structured, in-depth interviews, covering participant's expectations prior to the programme, what they found as the most helpful or not so helpful aspects of the programme, as well as their views for the programme's future development. The evaluation was designed and carried out by a team of university based researchers and service user researchers. The latter were trained and supported as researchers during the research, and all of whom were part of the construction of the findings in the final report and a journal article, so ensuring their inclusion at all points.

Specific areas that need to be considered for all vulnerable client groups

There are a number of specific areas that need to be considered for all vulnerable client groups. These include how the person may or may not be experiencing feelings of acceptance and respect from the researcher's attitudes, methods and skills, and ensuring that the research processes feel inclusive, welcoming and valuing of them, and move at his/her own pace. It also needs to be ensured that the person can have confidence in how issues of confidentiality or control of the views and experiences they may share with researchers will be determined in reports and publications.

In addition, issues of ethnicity, gender, sexuality and disability need particularly to be taken into account. For example, those with specific language and other communication needs; those with specialist needs due to disability, gender, sexual orientation or citizenship status. Issues in research with people who may have been abused or neglect need to be proactively considered. The client's understanding about the process and outcomes and pace of being able to participate may require special attention to allow fullest protection of their rights, and the boundaries around their participation.

Lansdown (1995) states that it is valuable to ensure that information is given verbally and in writing in language or by other means which are appropriate to a child's

or young person's culture, age, maturity and understanding. This also applies to all social work clients. This may be by way of play techniques, drawings, images, computer aided techniques, use of puppets, toys, dolls and dolls houses, and other forms of communication appropriate to the clients and their needs.

Employment of methods of inquiry need also to give due weight to a client's needs, experiences and views and ensure that these are taken into account in any preparatory, decision-making, and post-participation support processes. This may include ensuring they have access to trusted supporters before, during and after the process, by for example, putting strategies in place to ensure full and independent support for the child or vulnerable adult throughout and after any interviews or other research intervention. This may be from a social worker, counsellor, other professional or advocate, as appropriate. It is also of course important to make clear to the client and their supporters or carers how debriefing and support after the interview or research intervention is in place should she/he have any concerns arising from their part in the process, and how they contact the researcher again if need be over any concerns. In accordance with the IASSW/IFSW Ethics statement, it is also important to find ways to allow for the client to have feedback on how their participation has been used.

Conclusions

It has been argued here that the basis of any social work research needs to acknowledge and make use of the values and ethics base for social work, including the power issues potentially involved. In order to develop ethically based social work research, we could consider how to include clients and carers in the formulation of questions and means and methods to gain data; for example, how to include issues from the perspective of clients in planning the work, its execution, and the analysis and interpretation of data. In relation to aims, we can address who sets any outcomes to be measured, and the agenda for the research; academics, clients, carers, local agencies, government? Or some mix of these?

One key area for social work values based research is 'Informed consent'; how do we ethically gain this, particularly with vulnerable clients? This then relates to the wider overall area of how we need to consider the power relationships and how respondents or clients may see the researcher. This means that we need consider how to ensure that clients can be assured that by participating in the research, or refusing to do so, that they will be neither advantaged nor disadvantaged by choosing to

do either. We need to make sure that we consider how to let clients know that whichever choice they make, it will not affect in any way the services they do or might receive, one way or the other.

This then enables us to return to the question posed at the start of this article; should we be objective, technically skilled 'reporters' of our research, or should we equally as committed as 'activists' within our research? I would contend that this is a false binary divide. We are able to do both if we are careful to prioritise the inclusive and protective factors for clients as we are encouraged to do by our ethical codes. We can then be objective, by showing how we are being rigorous in our methods, and be aware of the limitations of them, which is true of any research method, and justify our methods within those values. This then does justice to our clients' experiences and views whilst also protecting their interests within their potentially vulnerable situations, so not just 'do no harm', but by these methods, 'doing some good'.

References

- Gould, N.(1994) Anti-racist social work: a framework for teaching and action. *Issues in Social Work Education*, 14 (1): 2–17.
- Lansdown, G. (1995) *Taking Part: Children's participation in decision making*. London: Institute for Public Policy Research.
- Littlechild, B. & Smith, A. H. & Meredith-Windle, G. & Gale, G. & Lloyd, M. & Hawley C. (2013) Recovery approaches in mental health: A qualitative evaluation of the Whole Life Therapy programme for persons with schizophrenia, *Health*, DOI: 10.4236/health.2013.53A077:582–587 (open access)
- Lukes, S. (1974) *Power: A Radical View*. Basingstoke: Palgrave.
- Mayer, J. & Timm, N. (1970) *The Client Speaks*. London: Routledge.
- Rogers, J. (2012) Anti-oppressive social work research: reflections on power in the creation of knowledge. *Social Work Education*, 31 (7), 866–879.

Charlotta Smeds

Politics magister,

doktorand i socialt arbete vid Helsingfors universitet

Somaliska kvinnor och deras strategier under anpassningen till det finländska samhället

Denna artikel baserar sig på den pro gradu -forskning jag slutförde förra våren (Smeds 2013). Jag kommer dels att presentera min forskning och beskriva hur de somaliska kvinnorna har reflekterat kring sin anpassningsprocess till det finländska samhället och dels även reflektera kring min egen forskningsprocess.

Mitt forskningsintresse för somaliska kvinnor och deras upplevelser av att börja bygga ett nytt liv i Finland började med att jag upplevde att somaliska kvinnor ofta i olika forum diskuteras *om* och inte *med*. Kvinnorna uppfattas ofta som förtryckta offer och åsikter om deras liv verkade ofta föras fram utan att de själva fick ha en röst. Jag upplevde att kvinnorna blev ett objekt, inte ett subjekt, i det offentliga rummet. Även andra forskare lyfte fram att somalierna ofta har fått representera multikultur i det finländska samhället. Denna grupp invandrare var också länge den enda muslimska invandrargruppen i ett relativt homogent samhälle vilket gjort deras integrationsprocess något utmanande, särskilt under 1990-talets kris när attityden mot invandrare inte var särskilt positiv (Virtanen & Vilkkama 2008, 138; Salmela 2006, 279). Ett syfte med att be just somaliska kvinnor att berätta om sina upplevelser var alltså att kunna ge röst till en omdiskuterad grupp. Ett annat syfte med studien var att bidra till en större förståelse inom socialt arbete för den process som en somalisk kvinna genomgår när hon blir tvungen att bygga upp ett liv i Finland med olika kulturella referensramar.

Mitt forskningsintresse gav upphov till följande forskningsfråga: Hur upplever de somaliska kvinnorna anpassningsprocessen till det finländska samhället och vilka strategier använder de för att hantera processen och de utmaningar de möter?

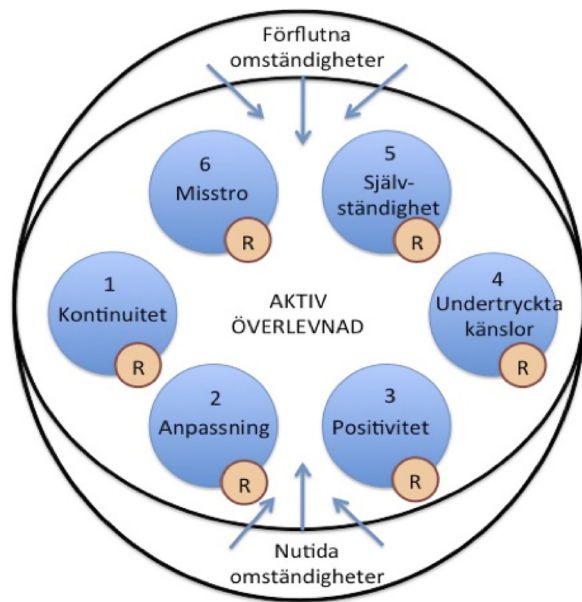
Vem var mina informanter och hur tänker jag kring livsberättelser som metod?

Med tanke på mitt syfte att låta kvinnorna själva berätta om sina upplevelser föll valet av metod naturligt på den narrativa metoden. Det narrativa greppet var till stor hjälp under hela processen och särskilt när jag tvivlade

på mina tolkningar av resultaten. Svaren låg ofta i att förstå hela berättelsen och att hitta kärnan och huvudargumenten i den. Enligt livsberättelse teori omskapar en människa sin egen identitet och sin förståelse av sig själv när hon berättar om sitt liv och de erfarenheter hon haft i sitt liv (Larsson et al 2008, 31; Riessman & Quinney, 2005). Det vill säga att det du väljer att fokusera på är det centrala som skapat och format just dig. Jag frågade mig själv: Vilken är den röda tråden för just den här personen? Och därefter valde jag ut varje livsberättelses *huvudtema* (kärna) och mindre teman, *bi-teman*. Liksom Riessman och Quinney (2005) säger: man strävar efter att verkligen förstå den andra personen och vad som format henne i narrativ forskning.

Trots att jag använt mig av innehållsanalys och plockat ut gemensamma teman för analysen så valde jag att ändå ständigt tolka utifrån berättelsens helhet för att inte tappa helhetsförståelsen av kvinnans liv. Riessman (1993) menar att just tolkandet är det viktigaste inom narrativ forskning. Giddens (1984 från Johansson 2005, 27) har sagt att man i samhällsvetenskaper använder sig av dubbel hermeneutik; att man tolkar andra människors tolkningar. Detta är talande för det narrativa greppet som jag ser det; människor tolkar sig själva när de berättar sin livsberättelse och sedan är det forskarens uppgift att se dessa tolkningar och presentera dem vidare.

Under arbetet med pro gradun pågick även en ständig etisk process där jag blev tvungen att reflektera kring min egen roll och egna värderingar. Enligt forskare inom narrativ metod sker berättelsen i en kultur och en social kontext (Bauman 1987 från Hydén 2008, 91-92). Riessman och Quinney (2005) menar att forskaren behöver vara uppmärksam på att lyssna efter hur historien berättas, för vem och vilka händelser som lyfts upp som viktiga. Det finns alltså en social aspekt i berättandet. Jag blev själv ofta tvungen att reflektera kring hur jag som vit, ung, finländsk feministisk kvinna och studerande dels fullständigt kan förstå och förmedla den andra människans stundvis mycket tunga berättelse med svåra livsval men också hur jag själv påverkat resultatet och analysen.

Figur 1. Modell över aktiv överlevnad Raghallaigh & Gilligan, 2010. (Egen översättning och omarbetning). "R" står för religion.

Anne-Mari Jaakola, Leena Leinonen & Marja Väänänen-Fomin (toim.)

Processen pressade min tankeverksamhet till det yttersta för att kunna ge en rättvis och kultursensitiv presentation och diskussion av de fem livsberättelser jag fick ta del av.

Mina fem informanter var kvinnor i åldrarna 20–48 år som hade upplevt Somalia i olika utsträckning: allt från endast i sin barndom till största delen av sitt liv. Jag fick kontakt med kvinnorna genom en bekant somalisk kvinna. Informanterna hade vid intervjutillfället bott i Finland i 6–18 år. Kvinnorna hade alla gått i skola i Somalia och nu studerade eller arbetade de i Finland. Fyra av kvinnorna hade minst ett barn och två av dem var gifta och två skilda. En kvinna var ogift utan barn. Ett par av kvinnorna hade i tonåren återvänt till Somalia för ett par år men sedan återvänt till Finland.

Med vilka teoretiska glasögon såg jag på materialet?

Den teoretiska referensram jag valde för att studera mitt material byggde på tre teoretiska utgångspunkter som dels kompletterar varandra och som dels även kompletterar metoden. För att kunna identifiera de strategier som

kvinnorna använt för att klara av anpassningen till det finländska samhället har jag använt en modell skapad av två irländska forskare i socialt arbete. Raghallaigh och Gilligan (2010) har utarbetat en modell kallad *aktiv överlevnad* (active survival) med sex olika strategier som kan användas för att förstå flyktingars strategier under ackulturationsprocessen. En grundläggande utgångspunkt för skapandet av modellen är att unga flyktingar inte är passiva offer utan aktiva överlevare som antar olika strategier för att klara av anpassningen till ett nytt land (Raghallaigh & Gilligan 2010, 226–227.) Att se flyktingar som aktiva aktörer i sina egna liv var centralt för min forskning vilket också präglade de teoretiska utgångspunkter jag valt.

I figur 1 kan man se att Raghallaigh & Gilligans strategier är kontinuitet, anpassning, positivitet, undertryckta känslor, självständighet och misstro. Under min analysprocess valde jag att komplettera modellen med strategin "försoning" eftersom detta var en strategi som kvinnorna efter en längre tid i Finland använde för att försonas med människor som sårat dem under anpassningsprocessen.

Begreppen etnisk identitet och nationell identitet (Phinney et al 2001; Phinney & Rosenthal 1992; Berry 1997; Liebkind & Jasinkaja-Lahti 2000) kompletterade denna modell. Detta eftersom det enligt dessa forskare är en viktig del av anpassningsprocessen att en flykting har en tillfredsställande uppfattning om sig själv och sin plats i dels det nya samhället men också inom den etniska gruppen. Phinney et al (2001, 495–496) förklarar etnisk identitet som *individens känsla av tillhörighet till en grupp eller en kultur*. Nationell identitet förklarar de (ibid. 2001, 493) som *den tillhörighet man känner till det land man emigrerat till*.

'Aktiv överlevnad'-modellen har även gemensamma nämnare med begreppet etnisk identitet, eftersom en del av strategierna i modellen relaterar till den etniska identitetsformationen. John W. Berrys (1997) modell över fyra olika ackulturationsstrategier var även användbar för att reflektera över hur informanternas tillhörighet har utvecklats och varför (se figur 2 nedan).

Slutligen var det dialogiska perspektivet (Hajdukowski-Ahmed 2008; Bakhtin 1981; DeSantis 2001) användbart för att identifiera de relationer och maktfaktorer som påverkar interaktionen mellan människor i den sociala kontext människan befinner sig i. Genusperspektivet och kvinnors aktörskap kommer särskilt väl fram i det dialogiska perspektivet liksom också i Raghallaigh och Gilligans (2010, 226–227) teori.

	Viktigt att behålla den egna identiteten och kulturen	
	Ja	Nej
Ja	Integration	Assimilation
Nej	Separation	Marginalisering

Figur 2. John W Berrys (1997, 10) 4-fälts modell över ackulturation. (Egen översättning)

Vad valde kvinnorna att berätta om och vilka strategier använde de för att hantera utmaningar?

Som jag tidigare nämnt så utarbetade jag utifrån informanternas berättelser huvudteman och bi-teman för att bygga upp min innehållsanalys. Dessa teman gjordes till underfrågor som spjälkte upp den centrala forskningsfrågan om hur kvinnorna upplevt anpassningen och vilka strategier de använt. Kvinnorollen var något som diskuterades ofta i flera av temana.

Följande teman framträdde ur livsberättelserna:

- kvinnornas relation till sin familj
- den egna familjbildningen och barnuppfostran
- relationen till den somaliska gruppen i Finland
- arbete och studier
- tillhörighet
- kontakten till myndigheterna
- kvinnorollen.

I min studie framkom det starkt att somaliska kvinnor inte kan generaliseras som en enhetlig grupp och inte heller som offer som de ofta framställs som. Deras tankar om och upplevelser kring de ovan nämnda temana var ofta väldigt olika. Trots tunga livsöden så visar dessa kvinnor också ett starkt auktorskap. Kvinnorna har blivit tvungna att fundera mycket kring sin egen identitet på grund av olika krav från omgivningen. Olika maktfaktorer i den sociala kontext (Hajdukowski- Ahmed 2008; Kadianki 2010, 438) där kvinnorna lever har försökt eller försöker påverka kvinnorna att forma deras identitet och sätt att leva. Dessa maktfaktorer var t.ex. genus, generation och etnicitet.

Ett återkommande huvudtema var relationen med familjen och den äldre generationen. Ett par av kvinnorna, kallade Mariah och Hawa, hade präglats starkt av konflikter med sina föräldrar. Stora krav på att leva ett visst sorts liv gjorde att de främsta strategierna blev strävan efter *självständighet* och *anpassning* till det finländska samhället. Dessa unga kvinnor hade valt att gifta sig som underåriga för att komma bort från den egna familjen och få möjlighet att göra flera egna val. I ett senare skede bröt de med sina familjer och skilde sig även från sina män.

En tredje kvinna, Amal, hade däremot en mycket stödjande familj men hade haft liknande upplevelser med den somaliska gruppen. Hon blev mobbad och utfryst på grund av sina tydliga så kallade västerländska livsval, som att helt lämna bort den traditionella klädseln och ha finländska pojkvänner. Även Amals huvudsakliga strategier hade varit *anpassning* och *självständighet*.

Intressant nog beskrev alla dessa tre kvinnor i slutet av sina livsberättelser hur de numera antagit en strategi som saknas i modellen om aktiv överlevnad och som jag därför själv lagt till den ursprungliga modellen och kallar *försoning*. Genom en gemensam dialog har parterna senare kunnat förlåta och börja på något plan förstå den andras tankesätt. Föräldrarna reagerade med rädsla på hur finländska ungdomar lever i Finland och började därför försöka begränsa sina döttrar. Kvinnorna menar idag att de kan förstå hur föräldrarna tänkte men de anser att deras reaktioner blev väldigt fel. Det framkommer även att detta är något kvinnorna har bearbetat mycket också genom en inre dialog (Hajdukowski-Ahmed 2008), eftersom de har blivit tvungna att reflektera mycket kring den viktiga relationen med föräldrarna.

De övriga två kvinnorna, Fatima och Amina, har däremot starkt lyft fram att de upplevt en press att anpassa sig så mycket som möjligt till det finländska levnadssättet. De har väldigt starkt antagit strategin *kontinuitet*, det vill säga strävan efter att bibehålla så mycket av sin egen ursprungskultur som möjligt. Tron är en mycket stark trygghetsfaktor för dem och har fått ännu större vikt i exil än tidigare. Liksom även ett par av de andra kvinnorna har de särskilt i arbetslivet upplevt förväntningar på att klä sig mera västerländskt och bete sig på ett visst sätt. Tron får inte plats i arbetslivet eller i studielivet vilket kvinnorna upplevt som ledsamt. De har även en rädsla för att deras barn kommer att bli annorlunda än de själva och att detta kommer att skapa konflikter hemma.

Något som är gemensamt för alla fem kvinnorna är viljan att studera och arbeta, vilket är mycket starkt förknippat med tillhörighet och även med *självständighet* från såväl myndigheter som egen familj. Flera av kvinnorna diskuterar ofta utifrån sin roll som kvinna och genuspe-

cifika utmaningar som t.ex. att flickor inte uppmuntras att studera lika mycket som pojkar. Lösningen på hur de kan bli fria från krav och beroende har ofta varit att själva fokusera mycket på studier och arbete.

En dialogisk kamp (Hajdukowski-Ahmed 2008) är det begrepp jag använt för att beskriva den process kvinnorna genomgått under anpassningen till det finländska samhället. De tidigare nämnde maktfaktorerna har påverkat eller försökt påverka kvinnornas identitetsbyggande. I det skede kvinnorna befann sig vid intervjutillfället hade de möjlighet att se tillbaka på sin process och identifiera de utmaningar och också reflektera kring hur de klarat av dessa.

Ingen av kvinnorna strävar efter assimilation (Berry 1997) utan de värdesätter alla såväl den somaliska som den finländska kulturen även om tyngdpunkten i deras egen identifikation varierar. Kvinnorna i min studie omskapar uppfattningarna om vad som är somaliskt, muslimskt och finländskt. Ofta när kvinnorna diskuterar sin egen föräldraroll blir det särskilt klart hur de uppfattar sina kulturella referensramar samt hur de antingen strävar efter en s.k. bi-kulturell eller integrerad identitet (Phinney et al. 2001) eller också främst en somalisk identitet. Kvinnorna väljer det som känns rätt för dem som individ från sina båda kulturella referensramar. Det framkommer dock att särskilt de kvinnor som strävar efter kontinuitet stundvis upplevt det svårt att hitta sin plats i det finländska samhället; samhället upplevs som fortsättningsvis relativt homogent. Integration borde även innebära att också mottagarkulturen förändras genom invandringens inflytande (Berry 1997). Det är viktigt att se somaliska kvinnor som en permanent del av det finländska samhället som behöver förståelse och acceptans för sin närvaro. En av kvinnorna uttrycker detta väl: Jag har levt halva mitt liv i det här landet, det är också mitt hem.

Vilka tankar väcktes för fortsatt forskning?

Arbetet med pro gradun har gett upphov till fortsatt intresse att forska kring kvinnors rättigheter och muslimska kvinnor. Det har varit en utmanande del av forskningsprocessen att reflektera kring uppfattningar om genus och multikultur. Jag blev tvungen att tampas med en del etiska överväganden som jag efter bästa förmoda löste genom att söka svar i tidigare forskning och genom att i enlighet med den narrativa metoden lyssna på hur kvinnorna själva berättat om problematiken kring t.ex. arrangerade äktenskap. Jag strävade efter att ha en kultursensitiv och öppen inställning för att undvika att tvinga på s.k. västerländska och feministiska värderingar på livsberättelserna. Det intresserar mig att för-

djupa mig i hur diskussioner kring kvinnors rättigheter förs i en större muslimsk kontext och även fortsätta att lyssna på kvinnor på gräsrotsnivå för att undvika en objektifiering av muslimska kvinnor och även för att undvika att se västerländska värderingar som "de rätta" och eftersträvansvärda (se även Ahmed 1998; Johansdotter 2003; Hu et al. 2009).

Källförteckning

- Ahmed, Sadia (1998) Islam and development: Opportunities and constraints for Somalia women. I: Gender, religion, and spirituality. Oxfam focus on gender. C. Sweetman (red.). Oxford: Oxham, 69–72.
- Bakhtin, Mihail (1981) The dialogic imagination: four essays. Michael Holquist (red.). Austin: University of Texas press.
- Bauman, Richard (1987) Story, performance and event. Contextual studies of oral narrative. Cambridge: Cambridge University press.
- Berry, John W. (1997) Immigration, Acculturation and Adaptation. Psychology: An International Review, 46 (1), 5–68.
- Berry, John W. & Sam, D. (1997) Acculturation and adaptation. I: John W Berry, M. Segall, & C. Kagitcibasi (red.). Handbook of cross-cultural psychology: Third volume. Social behavior and applications Boston: Allyn & Bacon, 291–326.
- DeSantis, Alan D. (2001) Caught between two worlds: Bakhtin's Dialogism in the exile experience. Journal of refugee studies 14 (1), 1–19.
- Giddens, Anthony (1984) The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration. Cambridge: Polity Press
- Hajdukowski-Ahmed, Maroussia (2008) A dialogical approach to identity. Implications for refugee women. I: Hajdukowski-Ahmed, Maroussia & Khanlou, Nazilla & Moussa, Helene (red). Not born a refugee woman. Contesting identities, rethinking practices. Studies in forced migration. Vol. 24. New York: Berghahn Books, 28–54.
- Hu, Chin & Pazaki, Hooshang & Al-Qubbaj, Kholoud & Cutler, Marianne (2009) Gender identity and religious practices of first-generation Muslim women immigrants in the U.S. Making connections. Interdisciplinary Approaches to Cultural Diversity 11, (1), 50–63.
- Hydén, Lars-Christian (2008) Berättelseforskning. I: Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans & Eliasson-Lappalainen, Rosmari & Jacobsson, Katarina (red.) Forskningsmetodik för socialvetare. Stockholm: Natur & Kultur, 89–104.
- Johansson, Anna (2005) Narrativ teori och metod. Lund: Studentlitteratur Lund.
- Johansdotter, Sara (2003) Somali Women in Western Exile:

- Reassessing Female Circumcision in the Light of Islamic Teachings. *Journal of Muslim Minority Affairs* 23(2), 361–73.
- Kadianaki, Irini (2010) Making sense of immigrant identity dialogues. *Culture Psychology* 16, 437–448.
- Larsson, Sam & Sjöblom, Yvonne, & Lilja, John (red.) (2008) *Narrativa metoder i socialt arbete. Första upplagan.* Lund: Studentlitteratur Lund.
- Liebkind, Karmela & Jasinskaja-Lahti, Inga (2000) Acculturation and Psychological Well-Being among Immigrant Adolescents in Finland : A Comparative Study of Adolescents From Different Cultural Background. *Journal of Adolescent Research* 15 (4), 446–469.
- Raghallaigh, Muireann Ní, & Gilligan, Robbie (2010) Active survival in the lives of unaccompanied minors: coping strategies, resilience, and the relevance of religion. *Child and Family Social Work* 15, 226–237.
- Riessman, Catherine Kohler (1993) *Narrative Analysis. Qualitative Research Methods Series, No. 30.* Newbury Park, CA: Sage.
- Riessman, Catherine Kohler & Quinney, Lee (2005) Narrative in Social Work: A Critical Review. *Qualitative Social Work* 4 (4), 391–412.
- Salmela, Anu (2004) Pysyvyyttä muutoksessa ja muutosta pysyvyydessä. Turussa asuvat somalinaiset islamin ja yhteisöperinteen välittäjinä. I: Fingerroos, Outi & Opas, Minna & Taira, Teemu (red.) *Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista.* Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 279–311.
- Smeds, Charlotta (2013) Vem skall jag vara? – Somaliska kvinnor berättar om sina strategier under anpassningen till det finländska samhället. Pro gradu avhandling i socialt arbete vid Helsingfors Universitet.
- Phinney, Jean & Horenczyk, Gabriel & Liebkind, Karmela & Vedder, Paul (2001) Ethnic identity, immigration, and well-being: an interactional perspective. *Journal of Social Issues* 57 (3), 493– 510.
- Phinney, Jean & Rosenthal, Doreen (1992) Ethnic identity formation in adolescence: process, context, and outcome. I: Adams, Gerald & Gulotta, Thomas & Montemayor, Raymond (red.). *Adolescent identity formation.* Sage: Newbury Park, California.
- Virtanen, Hanna & Vilkkama, Katja (2008) Somalien asumisen pääkaupunkisedulla. Suurperheiden arki suomalaisissa lähiöissä. I: Martikainen, Tuomas & Sakaranaho, Tuula & Juntunen, Marko (red.) *Islam Suomessa. Muslimit arjessa, mediassa ja yhteiskunnassa.* Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Hanna Tulensalo

YTM, kehittäjäsosiaalityöntekijä
Vantaan kaupunki

Tiina Muukkonen

YTM, lastensuojelun erityisasiantuntija
Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Yhdessä tehtävä arviointi tutkimusmenetelmänä lastensuojelun avohuollon sosiaalityössä

Pohdimme tässä artikkelissa laadullisen arvioinnin (Shaw 2011; Satka 2011) käyttöä lastensuojelun sosiaalityön tutkimuksessa ja käytännön työssä. Tekstimme perustuu meneillään oleviin ammatillisen lisensiaatin tutkimuksiimme, jotka toteutamme laadullisen arvioinnin menetelmin. Tutkimuksemme ovat erilliset, kummankin keskiössä on lastensuojelun avohuollon sosiaalityö. Tutkimuksia yhdistää metodin lisäksi lapsikeskeinen orientaatio ja käytäntötutkimuksellinen tekotapa.

Tiina Muukkosen tutkimuksessa tarkastelun ja yhteisen arvioinnin kohteena on monitoimijainen lastensuojelun yhteistyö. Hanna Tulensalon tutkimus puolestaan kohdistuu lapsen tiedolliseen toimijuuteen avohuollon sosiaalityössä. Kummankin tutkimuksen ollessa käytäntötutkimuksia, niissä on sisään rakennettuna sosiaalityön arvioinnin lisäksi myös sen edelleen kehittäminen (Saurama ja Julkunen 2009, 305).

Sosiaalityön arviointi tutkimuksena ja käytäntönä

Sekä Ian Shaw (2011) että Mirja Satka (2011) näkevät, että kun arviointi sisältyy sosiaalityön käytännön työn eri vaiheisiin (in practice) ja tapahtuu yhdessä asiakkaiden kanssa, vie se sosiaalityötä eteenpäin ja tuo parhaiten esiin työn erityislaatuisuutta. Sosiaalityön ulkoinen arviointi (of practice) ei samalla tavalla mahdollista muutosta ja kehitystä kuin sisäinen arviointi. Myös Tarja Kempvaisen ja Pekka Ojaniemen (2012) mukaan asiakastyön tasolla toteutettava oman työn tutkiminen on yksi keskeinen vaikuttavan työn elementti. Asiakastyön prosesseissa syntyvän tiedon analysointi, arviointi ja palauttaminen ovat tietoon perustuvan ammattikäytännön toteuttamista parhaimmillaan.

Erja Saurama ja Ilse Julkunen toteavat, että käytäntötutkimuksen luonteeseen kuuluu tutkimuksen tiivis ja vastavuoroinen suhde käytäntöön. Käytäntötutkimuksellisuus haastaa myös tarkastelemaan metodologisia valintoja: mitkä menetelmät ovat mahdollisim-

man ristiriidattomia käytännön työn kanssa ja tukevat sitä. (Saurama ja Julkunen 2009, 293–314.)

Patrick Shannon (2013) ottaa vahvasti kantaa siihen, miten sosiaalityön arvo-perustaisen (value-based) tutkimuksen tulisi noudattaa samoja tavoitteita sekä arvoja kuin sosiaalityön käytännön työn sekä pyrkiä toimintaan ja muutokseen käytännössä. Tutkimuksen tulisi myös tukea sosiaalityöntekijöitä etsimään ymmärrystä sosiaalisista ongelmista eikä rajoittaa heidän luovuuttaan. Shannonin ajattelun mukaan sosiaalityön tutkimuksen metodin voi nähdä samalla myös sosiaalityön käytännön metodina. Metodi voi yhdistää tutkimusta ja käytäntöä ja sitouttaa työntekijöitä sekä asiakkaita tutkimuksen tekoon. Olemme ottaneet Shannonin haasteen vastaan ja pyrkineet toteuttamaan tutkimusmetodia, joka tukee käytäntöä, noudattaa samoja tavoitteita ja periaatteita sekä pyrkii muutokseen käytännössä. Samalla olemme päässeet testaamaan kvalitatiivisen tutkimuksen tiedonhankintamenetelmien soveltuvuutta sosiaalityön laadulliseen arviointiin. Seuraavaksi kerromme lyhyesti tutkimushankkeistamme ja metodeistamme sekä kuvaamme, minkälaisia haasteita ja onnistumisia olemme kokeneet tutkimuksen ja käytännön metodisessa yhteensovittamisessa.

Monitoimijainen lastensuojelutyö

Tiina Muukkosen tutkimuksessa tarkastelun kohteena on monitoimijainen lastensuojelutyö: mitä se on, miksi ja miten sitä tehdään. Shannonin (2013) metodologiseen ajatteluun pohjautuen tarkemmaksi metodiksi valikoitui tutkimuskeskustelu (Heino 1997, 99) tavoitteenaan voimauttava arviointi (Kivipelto 2008). Tutkimuksessa asetutaan yhdessä tutkimaan lastensuojelun kontekstissa tehtävää yhteistyötä. Mukana ovat perhe, lastensuojelu ja yhteistyökumppani (päivähoito, koulu tai päihdepalvelu). Tutkimuskeskusteluissa reflektoitiiin perheen kanssa tehtyä ja suunniteltiin tulevaa yhteistyötä. Kysymyksinä olivat: mitä yhteistyö on ollut, miksi sitä on tehty ja miten ja mitä vaikutuksia sillä on ollut lapsen arkeen. Tutkimuskeskusteluja oli yhteensä 14 ja osallistujia yli 50.

Tutkimusmetodia muokattiin välittömästi käytäntöä hyödyttäväksi. Tutkimusaineisto kerättiin pohtimalla tutkimuskysymyksiä työntekijöiden kanssa ja vastamalla niihin monitoimijaisesti keskustellen. Tutkimuskeskustelukysymykset oli muotoiltu niin, että ne olisivat merkityksellisiä sekä perheiden, työntekijöiden että tutkijan näkökulmasta. Samalla tavoite oli edistää välittömästi käytännön monitoimijaista yhteistyötä. Osalliset jakoivat oman näkemyksensä yhteistyöstä ja saivat aikaan yhteistä moniasiantuntijuutta (Kuorilehto 2014, 27 ja 59). Moniasiantuntijuus syntyy vain yhdessä tehden, kenelläkään ei voi olla samaa tietoa yksin eikä sitä voi saada erikseen eri ihmisiltä kysymällä.

Lapsen tiedollinen toimijuus lastensuojelun avohuollon sosiaalityössä

Hanna Tulensalon tutkimuksen kohde on lapsen tiedollinen toimijuus, jolla tarkoitettiin lapsen osallisuutta asiakkuuden aikana tuotettuun, annettuun ja yhdessä käsiteltyyn tietoon. Toteutan tutkimuksen tapaustutkimuksena. Tarkastelen lapsen tiedollista toimijuutta kolmen asiakastapauksen kautta yhdessä sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden kanssa.

Tutkimusmenetelmänä sovellan yhteisen dialogisen arvioinnin menetelmää (Järvinen 2007; Rautiainen 2010). Yhteisellä arvioinnilla pyritään tavoittamaan asiakas-työntekijäsuhteessa rakentuvaa tietoa. Dialogisessa arvioinnissa pyritään kertomaan, kuulemaan ja yhdessä tulkitsemaan käsityksiä tutkittavasta asiasta. Dialogista arviointia voi kutsua myös yhdessä tutkimiseksi. (Järvinen 2007, 38–39).

Tutkimukseeni osallistuivat sosiaalityöntekijät, vanhemmat ja lapset. Yhteisen dialogisen arvioinnin menetelmää on käytetty tähän saakka vain aikuisasiakkaiden kanssa. Toiveeni oli saada pienet lapset mukaan tutkimukseen, joka on tarkoittanut tutkimusmenetelmän soveltamista. Toteutin arviointikeskustelut käytännössä hieman eri tavoin ja eri kokoonpanoilla, huomioiden sekä perheen tilanteen että lapsen iän (mukana olevat lapset olivat 2, 5- ja 9-vuotiaita). Toteutustavassa pyrin herkimään tilannesidonmaiselle lapsilähtöisyydelle (Eskonen, Korpinen ja Raitakari 2006). Se on tutkimuksessani tarkoittanut lapsiystävällisiä ratkaisuja menetelmän soveltamisessa: joustavuutta lapsen tapaamisen kulussa ja sisällöissä sekä siinä, minkä verran tapaamisissa on ollut arvioinnin elementtejä ja lapsen vapaata kerrontaa.

Käytännössä arviointikeskusteluja oli kunkin tapaamisen kohdalla kolme. Ensimmäinen keskustelu oli yhdessä sosiaalityöntekijän ja vanhempien kanssa, toinen sosiaalityöntekijän, lapsen ja vanhemman kanssa (kaksi

tapaamisista kotona) siten, että lapsi oli tapaamisen keskiössä. Lopuksi tapasin vielä sosiaalityöntekijän kahden kesken. Nämä kuusi arviointikeskustelua muodostivat tutkimukseni aineiston.

Kokemuksia yhteisen arvioinnin menetelmästä – haasteita ja mahdollisuuksia

Seuraavassa pohdimme alustavia havaintoja yhteisen arvioinnin menetelmään liittyvistä haasteista. Sosiaalityöntekijöillä on valta pyytää ja valita tutkimukseen mukaan tulevia asiakkaita. Sosiaalityöntekijöiden portinvartijan asema (Pekkarinen, Heino ja Pösö 2013, 340) todentui myös näissä tutkimuksissa. Työntekijöille oli tutkimuksissa annettu väljät ohjeet siitä, keitä pyytää mukaan. Tutkijoina asettamamme kriteerit olivat avohuollon asiakkuus, lapsen ikä (lapsen tiedollinen toimijuus) ja yhteistyön tarve päivähoidon, koulun tai päihdepalveluiden kanssa (monitoimijainen lastensuojelutyö). Keskustelimme etukäteen siitä, että kaikki asiakasperheet olivat toivottuja tutkimukseen ja että mitkään tilanteet, saati lapsen ominaisuudet, eivät olleet este osallistumiselle. Työntekijät olivatkin ennakkoluulottomia. He pysyivät yhteiseen arviointiin mukaan myös perheitä, joiden kanssa yhteistyö ei välttämättä sujunut ja jotka olivat kriittisiä. Mukaan valikoitui myös perheitä, joissa lapsen tiedollinen toimijuus ei ollut vahvasti työskentelyn keskiössä.

Yhteinen arviointi vaatii sekä asiakkailta että sosiaalityöntekijöiltä valmiutta asettua yhdessä tarkastelemaan tehtyä työtä. Tämä haastaa perinteisen työntekijä-asiakas -suhteen, jossa työntekijällä usein on enemmän valtaa ja asiantuntija-asemaa. Arvioinnissa asiantuntijuus on jaetumpaa, kun asiakkaan asioiden ja ongelmien sijasta katse kohdistuu yhteisesti kiinnostavaan tietoon ja toimintaan.

Haasteena yhteisessä arvioinnissa on sen avoimuus. Silloin voimaannuttavuutta tai dialogisuutta ei voida joka tilanteessa toteuttaa. Vuorovaikutusasetelman ollessa haastava, ei aina voida taata tarkoituksen toteutumista tai onnistumista. Useimmat tutkimuskeskustelut etenivät yhteisten tai tutkijan toivomien periaatteiden mukaisesti. Joissain onnistuttiin aikaansaamaan jotain omaa ja hienompaa kuin oli etukäteen ajateltu. Yhtenä suurimpana haasteena tutkimuskeskusteluissa oli lapsen osallisuuden toteuttaminen, jota pohdimme vielä tarkemmin artikkeliin lopussa.

Yhteinen arviointi näyttää tarjoavan enemmän mahdollisuuksia kuin edellä esitettyjä haasteita. Sekä sosiaalityöntekijät että asiakkaat ovat osallisia tutkimukseen ja tutkimus on osa meneillään olevaa asiakkuusprosessia.

Tällä voidaan ratkaista joitain tutkimukseen liittyviä eettisiä haasteita. Esimerkiksi tutkimuskeskusteluissa esiin tulleisiin kysymyksiin vastaamista voitiin jatkaa asiakkuuden aikana. Prosessin jatkuminen ja yhteinen tietoisuus tärkeistä kysymyksistä mahdollisti tärkeisiin asioihin palaamisen.

Kun tutkimus oli osa meneillään olevaa asiakasprosessia, se pystyi tarjoamaan prosessin osallisille uutta näkökulmaa. Se mahdollisti yhteisen reflektoinnin, joka on ollut asiakkaiden, työntekijöiden ja yhteistyökumppaneiden kesken käytännössä melko harvinaista. Tutkimuskeskustelussa he saavat etäisyyttä asiakastyön prosessiin. Yhteinen arviointi voi tarjota osallisille mahdollisuuden kuulla toisiaan ja sanoa asioita eri tavoin. Toisten ajatuksista syntyi uusia oivalluksia tulevaisuuden valintoihin ja myös vahvistusta jo hyvin tehdyille ja toimivalle työlle. Etäisyyden mahdollistaa se, että keskustelun kohde on nimetty ja jaettu. Koska keskustelua johtaa tutkija, se antaa osapuolille mahdollisuuden etääntyä totutuista rooleista. Tutkimus pystyi rakentamaan käytäntöön jotain yhteisesti jaettua tai vahvistamaan sitä.

Tutkimuksen yhteisen arvioinnin menetelmä mahdollisti yhteisen oppimisen toimintatavan. Osalliset pystyivät kertomaan oman arvokkaan näkökulmansa. Toisilla on tietoa, jota itsellä ei ole. Yhdessä muodostettu tieto on moniäänistä ja moniasiantuntijaista. Tutkimus voi myös vaikuttaa suoraan käytännön työhön, kuten Shannon (2013) esittää. Yhdessä tehty arviointi loi hyvän pohjan yhdessä tehtävälle työlle jatkossa. Arviointi oli avointa ja yhteistä, jolloin kaikkien osallisten on helppo arvioida seuraavia toimintaehdotuksia. Sitoutuminen jatkotyöskentelyyn oli otollista yhteisen arvioinnin jälkeen. Tutkimuksen käytäntöön tuomat yhteiset arvioinnit voisivat olla myös sosiaalityön menetelmä.

Lasten osallisuus yhteisissä arvioinneissa – pohdintaa

Tutkimuksessa lapsinäkökulmaisuuudella pyritään tavoittamaan myös lapsen näkökulmia, tietoa ja kokemuksia (Karlsson 2013). ”Lapsinäkökulmaisessa tutkimuksessa pyritään kuuntelemaan lasten viestejä, nostetaan esiin ja analysoidaan lasten kokemuksia, näkökulmia, painoituksia, tapoja toimia ja ilmaista asioita niiden kulttuurisessa, sosiaalisessa, yhteiskunnallisessa ja historiallisessa kontekstissa”. Lapsinäkökulma tarkoittaa valintoja koko tutkimusprosessissa (Karlsson 2013, 23–24).

Lapsiystävällisen tutkimuksen, kuten sosiaalityön itsessäänkin, tulee joustaa, jotta lapsen osallisuus voi toteutua. Se, miten lapsikeskeinen ja -ystävällinen sosiaalityön prosessi on siihen asti ollut, vaikuttaa myös

asiakasprosessiin kiinteästi liittyvään tutkimukseen. Tutkimuksen liittyessä kiinteästi käytäntöön, se liittyy väistämättä olemassa olevaan työtapaan tuoden näkyväksi lapsen aseman työskentelyssä.

Kokemuksemme mukaan työskentelyä voi arvioida yhdessä lapsen kanssa, kun sen liittää kiinteästi osaksi meneillään olevaa työskentelyä ja tapaamisia (Ervast ja Tulensalo 2006; Muukkonen 2008). Tutkimustilanteissa tuli esiin yhdessä pienen lapsen kanssa tehtävään arviointiin liittyviä haasteita. Pienet lapset eivät välttämättä tiedä tai ymmärrä olevansa lastensuojelun asiakkaina, eivätkä isommatkaan lapset tiedä mikä on lastensuojelussa tehtävä yhteistyö. Nämä ovat abstrakteja käsitteitä, jotka eivät näytä konkretisoituvan avoimuuden asiakkaina oleville lapsille. Tämä on mielestämme tärkeä huomio, joka kertoo ensinnäkin lasten osallisuudesta tietoon ja toiseksi siitä, millaisina lapset kokevat palvelut. Abstraktien käsitteiden sijaan sosiaalityöntekijä on lapselle ihminen, jonka hän tuntee nimeltä, jonka kanssa leikkii sekä juttelee tavallisia asioita. Välttämättä lapsi ei ole juuri tavannut sosiaalityöntekijäänsä, hän ei ole saanut työntekijän tai vanhempien kautta tietoa lastensuojelun asiakkuudesta eikä ole ollut mukana yhteistyössä. Lastensuojelutyö itsessään ja yhteistyö näyttävät abstraktina.

Jotta lapsen kanssa voidaan yhdessä arvioida tehtyä työtä, tulee lapsella olla tietoa siitä, että hän on asiakas ja myös jonkinlainen kokemusta asiakassuhteesta sosiaalityöntekijäänsä tai lastensuojelun työskentelystä. Tällaisesta työskentelystä lapsi pystyy ilmaisemaan omia näkemyksiään. Sosiaalityön käytännössä välineiden ja työtapojen on joustettava tilanteen ja lapsen mukaan. Sama koskee myös sosiaalityön tutkimusmetodeja. Tutkimuskeskustelu tulee mukauttaa sellaiseksi, että lapsi saa tilaa kertoa omista ajatuksistaan. Käytännön työssä neuvottelut, joissa on mukana useita tahoja, ovat usein lapsen kokemuksen mukaan hänelle hankalia. (Muukkonen 2008; Viholainen 2010). Kokemuksemme mukaan lapsen oma tapaaminen tutkimuskeskustelunakin voi toteutua monella tapaa. Se voi tarkoittaa lapsen, työntekijän ja tutkijan kolmenkeskistä tapaamista. Lapsen tapaaminen voi toteutua hyvin myös vanhemman läsnä ollessa. Tällöin lapsen tulee pysyä tapaamisen päähenkilönä.

Käytännön kokemuksemme yhteisen arvioinnin menetelmän soveltamisesta ovat olleet innostavia. Innostavaa on ollut tiedonmuodostuksen rikkaus, tasaveroisuus ja oppimista tukeva näkökulma sekä toisaalta tutkimuksen ja käytännön vastavuoroinen toisiaan tukeva suhde. Pidämme sosiaalityön käytännössä ja tutkimuksessa toteutettavien arviointikäytäntöjen edelleen kehittämistä ehdottoman tärkeänä käytäntökäanteen edelleen vah-

vistamisessa (ks. Karvinen-Niinikoski 2009, 145). Lapsen osallisuuden toteutumisen edelleen kehittäminen myös yhteisessä arvioinnissa on mieluinen haaste.

Lähteet:

- Eronen, Tuija (2012) Lastenkoti osana elämäntarinaa. Narratiivinen tutkimus lastenkodissa asuneiden kertomuksista. Acta Universitatis Tamperensis 1713.
- Ervast, Sari-Anne & Tulensalo, Hanna (2006) Sosiaalityötä lapsen kanssa. Soccan ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja 2006:8
- Eskonen, Inkeri & Korpinen, Johanna & Raitakari Suvi (2006) Vallan määrittämät lapsi- ja asiantuntijapuhujat: faktaa, selontekoja ja kokemuksia. Teoksessa Forsberg, Ritaa-Koskinen & Törrönen (toim.) (2006) Lapset ja sosiaalityö. Jyväskylä: PS-kustannus, 21–44.
- Heino, Tarja (1997) Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Sosiaalityöntekijän tuottama määrittäminen lastensuojelun asiakkaaksi. Stakes. Tutkimuksia 77.
- Järvinen, Minna-Kaisa (2007) Asiakas-työntekijäsuhteen dialoginen arviointi kriminaalihuollossa. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2007.
- Karlsson, Liisa (2013) Lapsinäkökulmaisen tutkimuksen ja toiminnan poluilla. Teoksessa Karlsson, Liisa & Karimäki, Reeli (toim.) Sukelluksia lapsinäkökulmaiseen tutkimukseen ja toimintaan. Kasvatusalan tutkimuksia 57. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura, 17–63.
- Karvinen-Niinikoski, Synnöve (2009) Postmoderni sosiaalityö. Teoksessa Mäntysaari, Mikko & Pohjola, Anneli & Pösö, Tarja (toim.) Sosiaalityö ja teoria. Jyväskylä: PS-kustannus, 131–159.
- Kemppainen, Tarja & Ojaniemi, Pekka (2012) Tieto ja vaikuttavuuden arviointi käytännön sosiaalityössä. Teoksessa Pohjola, Anneli & Kemppainen, Tarja & Väyrynen, Sanna (toim.) Sosiaalityön vaikuttavuus. Lapin yliopistokustannus, 43–64.
- Kivipelto, Minna (2008) Osallistava ja valtaistava arviointi. Johdatus periaatteisiin ja käytäntöihin. Stakes. Työpapereita 17/2008.
- Kuorilehto, Ritva (2014) Moniasiantuntijuus sosiaali- ja terveydenhuollon perhetyössä. Monitahoarviointi q-metodologialla. Acta Universitatis Ouluensis, D Medica 1239.
- Muukkonen, Tiina (2008) Suunnitelmallinen sosiaalityö lapsen kanssa. Soccan ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja 2008:17
- Pekkarinen, Elina & Heino, Tarja & Pösö, Tarja (2013) Lastensuojelusta tietäminen on moraalinen velvoite. Yhteiskuntapolitiikka 78 (2013):3, 337–342.
- Rautiainen, Eija-Liisa (2010) Co-construction and collaboration in couple therapy depression. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 396.
- Satka, Mirja (2011) Kvalitatiivinen arviointi ja sosiaalipalvelutyön vaikuttavuuden osoittaminen. Tutkiva sosiaalityö 2011. Saatavissa <http://www.talentia.isintexas.com/edocs/julkaisut/tutkivasosiaalityo2011>. Luettu 29.4.2014, 4–10.
- Saurama, Erja & Julkunen, Ilse (2009) Lähestymistapana käytäntötutkimus. Teoksessa Mäntysaari, Mikko & Pohjola, Anneli & Pösö, Tarja (toim.) Sosiaalityö ja teoria. Jyväskylä: PS-kustannus, 293–314.
- Shannon, Patrick (2013) Value-Based Social Work Research: Strategies for connecting Research to the Mission of Social Work. Critical Social Work, 14 (1).
- Shawn, Ian (2011) Evaluating in practice. Aldershot: Ashgate Publications.
- Viholainen, Niina (2010) Lasten kokemuksia osallisuudesta lastensuojelutarpeen selvityksessä. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden laitos.

Kati Närhi

YTT, tutkijatohtori

Jyväskylän yliopisto, Kokkolan yliopistokeskus Chydenius

Tuomo Kokkonen

YTL, yliopisto-opettaja

Jyväskylän yliopisto, Kokkolan yliopistokeskus Chydenius

Aila-Leena Matthies

YTT, professori

Jyväskylän yliopisto, Kokkolan yliopistokeskus Chydenius

Asiakkaiden osallisuus ja katutason työntekijöiden harkintavalta osallisuuspolitiikan toteuttamisessa

Viimeaikaisessa sosiaalipalvelujen kehittämistä koskevassa kansainvälisessä ja suomalaisessa keskustelussa on korostunut erityisesti asiakkaan aktiivinen rooli sosiaali- ja terveystalvetuissa (Beresford & Croft 2004; Koskiahio 2008; Laitinen & Niskala 2013; Matthies & Uggerhoej 2014). Osallisuus onkin nykyäivän sosiaali- ja terveydenhuollossa tärkeäksi tunnustettu tavoite, vaikka sen käytännön toteutuminen on todettu olevan usein puutteellista (Laitila 2011; Pohjola 2010; Beresford & Croft 2004).

Jyväskylän yliopiston Kokkolan yliopistokeskus Chydeniuksessa toteutettavassa Suomen Akatemian rahoittamassa PalKO (Palvelut ja kansalaisosallistuminen) -hankkeessa tutkitaan hyvinvointipalvelujen roolia osallisuuden ja osallistumisen edistäjänä tai estäjänä. Erityisesti olemme kiinnostuneita työelämän ja koulutuksen ulkopuolella olevien ja sosiaali- ja työvoimapaalveluita käyttävien alle 30-vuotiaiden nuorten aikuisten ja heidän kanssaan työtä tekevien katutason työntekijöiden näkökulmista asiakaskansalaisten osallisuudesta ja osallistumisesta yhteiskunnan täysivaltaisina jäseninä. Näemme, että hyvinvointipalveluilla on tärkeä rooli, kun tavoitellaan kaikkein heikoimmassa asemassa olevien kansalaisten yhteiskunnallisen osallisuuden ja osallistumisen sekä täysivaltaisen kansalaisuuden vahvistamista.

Hankkeessa toteutettujen viimeaikaisten hallitusohjelmien ja ministeriöiden strategisten papereiden analyysin perusteella väitämme, että osallisuus ja osallistuminen ovat vahvasti poliittisia, kiistanalaisia ja muutoksessa olevia käsitteitä. Osallisuutta muotoillessa muotoillaan kansalaisuutta sekä tasa- ja eriarvoisuutta. Samalla osallisuuspolitiikka lisää joidenkin kansalaisten velvollisuuksia sekä heikentää oikeuksia. (Närhi ym. 2013; Närhi & Kokkonen 2014.)

Tässä artikkelissa tarkastelemme sitä, miten nuorten aikuisten kanssa työskentelevät katutason työntekijät jäsentävät asiakkaidensa osallistumisen ja osallisuuden esteitä palvelujärjestelmässä. Samalla analysoimme katutason työntekijöiden mahdollisuuksia käyttää harkintavaltaansa toteuttaessaan strategiatason osallisuuspolitiikkaa työssään.

Katutason byrokratian harkintavalta

Artikkelin näkökulmana ovat katutason työntekijöiden näkemykset asiakkaidensa mahdollisuuksista olla osallisina palvelujärjestelmässä ja osallistua sen kehittämiseen. Käytämme Michael Lipskyn (1980) klassista käsitettä, jolla hän määrittelee katutason byrokraatit työntekijöiksi, jotka työskentelevät suorissa kontakteissa kansalaisten kanssa. Katutason byrokraattien asema voidaan kuvata ristiriitaiseksi. Toimintaa määrittelee lainsäädäntö, organisaation säännöt ja tavoitteet mutta samalla työntekijöiden odotetaan vastaavan asiakkaiden yksilöllisiin tarpeisiin. Tässä mielessä katutason byrokraatit toimivat puskureina julkishallinnon ja asiakkaiden välissä. Samalla logiikalla myös valtion ja kuntien strategiatason osallisuuspolitiikan voidaan nähdä konkretisoituvan katutason työskentelyssä asiakkaiden kanssa. Väitämme, että osallisuuspolitiikan toteuttamisen kannalta katutason työntekijöiden rooli on keskeinen.

Kansainvälinen keskustelu katutason työntekijöiden harkintavallasta kiteytyy siihen, pitääkö Lipskyn (1980) klassinen näkemys siitä, että katutason työntekijöillä on harkintavaltaa, paikkaansa nyky-yhteiskunnassa vai ei (Evans & Harris 2004; Taylor & Kelly 2006; Evans 2010; Juhila 2009). Harkintavalta voidaan jakaa kolmeen ulottuvuuteen, jotka ovat sääntöihin, arvoihin sekä työtehtäviin liittyvä harkintavalta (Taylor & Kelly 2006).

Sääntöihin liittyvä harkintavalta liittyy lainsäädännön ja organisaatioiden rajoitteisiin. Mitä enemmän organisaatio tuottaa sääntöjä, sitä vähemmän työntekijällä on harkintavaltaa katutasolla. Tästä ns. byrokraattisessa näkökulmassa työntekijän harkintavalta koostuu mahdollisuudesta etsiä ratkaisuvaihtoehtoja ja tehdä valintoja niiden välillä. Katutason työntekijän rooliksi määritetty portinvartijana toimiminen, jolloin hän tekee päätöksiä siitä, kuka on oikeutettu saamaan palveluita ja etuuksia. (Evans & Harris 2004; Keskitalo 2013).

Arvoihin liittyvän harkintavallan nähdään koostuvan työntekijän mahdollisuuksista toteuttaa oikeudenmukaisuuden ja ammattieettisen koodiston arvoja työssään. Tähän harkintavallan muotoon liittyy näkemys, että työntekijällä tulee olla vapaus toimia professionaalisen tiedon sekä ammattieettisten tavoitteiden mukaisesti. (Evans & Harris 2004; Evans 2010.) Työtehtäviin liittyvä harkintavalta tarkoittaa todellista mahdollisuutta toteuttaa työtä annettujen ohjeiden ja tavoitteiden mukaan. On väitetty, että uuden julkisjohtamisen manageriaalinen tavoiteorientaatio on supistanut myös työtehtäviin liittyvää harkintavaltaa. (Taylor & Kelly 2006.)

Yhteenvetoa tuloksista

Haastattelimme tutkimukseen yhteensä 19 nuorten aikuisten palvelunkäyttäjien kanssa työtä tekevää katutason työntekijää kahdessa eri ryhmässä keväällä 2012. Kumpaakin ryhmää haastateltiin kaksi kertaa. Haastattelujen kokoavana tutkimuskysymyksenä oli, mitkä tekijät estävät ja edistävät asiakkaan osallisuutta ja osallistumista hyvinvointipalveluissa. Analysoimme aineiston laadullisen sisällönanalyysin avulla (vrt. Tuomi ja Sara-järvi 2009; Hennink 2007).

Katutason työntekijöiden ryhmähaastatteluaineiston pohjalta tulkitsemme, että palvelujärjestelmän tarjoama osallisuus konkretisoituu pikemminkin etukäteen määriteltyn osallistamisen alueeseen kuin asiakkaiden vapaasti määriteltyn tapaan olla osallisina palvelujärjestelmässä tai yhteiskunnassa laajemmin. Osallistumiseksi tarjotaan konsumeristista ”choice” eikä demokraattista ”voice” roolia (vrt. Greener 2007). Järjestelmäkeskeisyys tuottaa enemmänkin osallistamista kuin osallisuutta tai osallistumista.

Samalla kun työntekijät ovat kriittisiä, jopa itsekriittisiä asiakaslähtöisyyden ja osallisuuden tai osallistumisen toteutumiseen nykypalveluissa, he eivät puhu neet edes ideaalitasolla asiakkaidensa kollektiivisesta ryhmäytymisestä, osallistumisesta tai vaikuttamisesta. Työntekijät kuitenkin kertovat pyrkivänsä suojelemaan asiakkaitaan muun muassa aktivointilainsäädännöllä

käyttämällä ammattieettistä harkintavaltaa sekä soveltamalla luovasti ylhäältä päin tulevia sääntöjä ja ohjeita.

Osallisuuden esteet kulminoituvat suurten asiakasmäärien ja resurssipulan ohella ensisijaisesti järjestelmäkeskeisyydeksi, joka konkretisoituu viranomaisrooliin ja velvollisuuteen käyttää byrokraattista harkintavaltaa yksittäisten asiakkaiden asioissa. Asiakkaan osallisuutta estävät demokraattisen kontrollin ohitukset, kun kunnan ohjeistus ylittää lait. Ongelmiksi osallisuuden syvenemiselle koetaan myös työmarkkinoiden korkeat vaatimukset, lainsäädännön ja aktivointipolitiikan kaavamaisuudet ja epärationaalisuudet. Näihin on sosiaalipalveluiden keinoin vaikea tarttua, ja yleensäkin katutasolta käsin on vaikea muuttaa palkkatyön yhteiskunnan reunaehtoja.

Ryhmähaastatteluaineisto kertoo siitä miten työntekijät samanaikaisesti työskentelevät sekä ylhäältä päin tulevan uuden julkisjohtamisen ja taloudellisen tehokkuuden täyttämän byrokraatiatyön että ammattieettisten tavoitteiden suuntaisesti. Samaa aikaan on läsnä jatkuva ristiriita työn tavoitteista ja siitä, kenen ehdoilla ja puolella työtä tehdään. Tässä mielessä katutason työntekijöiden rooli mahdollistaa asiakkaiden osallisuutta palvelujärjestelmässä näyttää kutistuvan yhä pienemmäksi. Ammatillisuuteen ja eettisyyteen pohjautuva harkintavalta nähdään työntekijöiden mukaan yhä enenevämmässä määrin rajautuvan ylhäältä päin tulevan, byrokraattisen ja teknirationaalisen harkintavallan eli portinvartijana toimimisen, taakse. Työntekijät kokevat, että heille annettu harkintavalta tulee kohdistaa asiakkaan kontrolliin ja palveluihin pääsyn kriteereiden tiukennuksiin, ei ammatillisesti ja eettisesti kestäviin harkintavallan muotoihin. Vaikuttamismahdollisuudet suhteessa yhteiskunnan ja palvelujärjestelmän muutoksiin nähdään olemattomina. Katutason työntekijät kuulevat asiakkaansa äänen, mutta kokevat että palveluihin liittyvät rakenteelliset epäkohdat eivät ole asioita joihin asiakkailta tai katutason työntekijöillä olisi valtaa puuttua.

Johtopäätöksiä

Tutkimusaineiston pohjalta voi hahmottaa, mitä erilaisia strategioita katutason työntekijät käyttävät professionaalisen harkintavallan ylläpitämiseksi työssään. Ensimmäisenä vaihtoehtona voidaan nimetä pään pistäminen pensaaseen, jossa ikään kuin luovutaan arvoihin perustuvan harkintavallan käytöstä ja toimitaan mekaanisesti ”business as usual” (Shardlow 2013). Tämä vaihtoehto on aineiston perusteella houkutteleva, koska siinä toimitaan kuten ylhäältä päin annetut ohjeistukset ja säännöt sanovat. Monimutkaisessa yhteiskunnassa ja palvelujärjestelmässä tämän vaihtoehdon mukaan toi-

miminen ei ole ristiriidatonta, kun sitä tarkastelee ammattieettisen koodiston läpi.

Toinen vaihtoehto voisi olla radikaali protesti, jossa työntekijät sanoutuvat irti uuden julkisjohtamisen opeista ja nousevat barrikadeille aktiivisesti tuomaan esiin oman näkemyksensä osallisuuspolitiikan toteuttamisesta yhteiskunnassa ja palvelujärjestelmässä. Tämä vaihtoehto ei ole todennäköinen aliresursoidussa ja hektisessä katutason työskentelyssä. Kolmas vaihtoehto voisi olla niin sanottu älykäs sopeutuminen (Shardlow 2013), jossa nähdään asiakkaiden ja palvelunkäyttäjien asiantuntemus ja potentiaali osallisuuspolitiikan toteuttamisessa. Asiakkaat otetaan mukaan tiedontuottajiksi ja kumppaneiksi palvelujärjestelmän kehittämisessä käyttäjälähtöisemmäksi.

Keskeinen kysymys palvelujärjestelmän tulevaisuuden kehittämisen osalta onkin keneen ja mihin tavoiteisiin työntekijöiden oletetaan ensisijaisesti sitoutuvan: asiakkaiden tarpeista lähteviin ammattieettisiin työn arvoihin ja tavoitteisiin vai uuden julkisjohtamiseen liittyvän taloudellisen tehokkuuden täyttämän organisaation tavoitteisiin. Jos sallitaan todellinen yhteys asiakkaisiin, työstä voi kehittyä aidosti kansalaisten hyvinvoivaa tukevaa (Cavén 1999; Juhila 2006). Taloudellisen tehokkuusajattelun tavoitteiden mukaisen ”retorisen” asiakaslähtöisyyden ja osallisuuden (Juhila 2006, 2008) tulisi muokata näkemään kumppanuuden kautta tuleva vaikuttava ja ”tehokas” katutason työ ja sen merkitys asiakkaiden elämäntilanteiden jäsentäjänä. Yhteinen työskentely ja kumppanuus työntekijöiden ja asiakkaiden välillä on ainoa mahdollisuus muutokseen käyttäjälähtöisempään ja osallistuvampaan suuntaan (Beresford & Croft 2004).

Lähteet

- Beresford, Peter & Croft, Suzy (2004) Service users and practitioners reunited. *British Journal of Social Work*, 34 (1), 53–68.
- Cavén, Outi (1999) Sujutusta ja pyöritystä, tutkimus byrokratian merkityksistä sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastyössä. Helsinki: Painosalama oy.
- Evans, Tony & Harris, John (2004) Street-Level Bureaucracy, Social Work and (Exaggerated) Death of Discretion. *British Journal of Social Work* 34 (6), 871–895.
- Evans, Tony (2010) Professionals, Managers and Discretion: Critiquing Street-Level Bureaucracy. *British Journal of Social Work*, 41(2), 368–386
- Greener, Ian (2007) Choice or voice? Introduction to the Themed Section. *Social Policy & Society*, 7(2), 197–200.
- Hennink, Monique (2007) International focus group research: a handbook for the health and social sciences. Cambridge: University Press.
- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2008) Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön yhteiskunnallinen paikka. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (toim.) Sosiaalityö aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino, 48–81.
- Juhila, Kirsi (2009) Sosiaalityön selontekovelvollisuus, *Janus* 17(4), 296–312.
- Keskitalo, Elsa (2013) Tavoitteena aktiivinen kansalaisuus. Teoksessa Karjalainen, Vappu & Keskitalo, Elsa (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktivointipolitiikkaa Suomessa. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 45–72.
- Koskiahho, Briitta (2008) Hyvinvointipalvelujen tavaratalossa. Tampere: Vastapaino.
- Laitila, Minna (2011) Asiakkaan osallisuus mielen-terveys- ja päihdetyössä. Fenomenografinen lähestymistapa. Publications of the University of Eastern Finland, Dissertations in Health Sciences 31. Kuopio.
- Laitinen, Merja & Niskala, Asta (toim.) (2013) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino.
- Lipsky, Michael (1980) Street-level Bureaucracy, Dilemmas of the Individuals in Public Services. New York: Russell Sage Foundation.
- Matthies, Aila-Leena & Uggerhoej, Lars (eds.) (2014) Participation, marginalisation and welfare services – concepts, politics and practices across European countries. Surrey: Ashgate.
- Närhi, Kati & Kokkonen, Tuomo & Matthies, Aila-Leena (2013) Nuorten aikuisten miesten osallisuuden ja toimijuuden reunaehtoja sosiaali- ja työvoimapalveluissa. Teoksessa Laitinen, Merja & Niskala, Asta (toim.) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino.
- Närhi, Kati & Kokkonen, Tuomo (2014) Transformation of participation politics and social citizenship in Finnish welfare governance. Teoksessa Aila-Leena Matthies & Lars Uggerhoej (eds.) Participation, marginalisation and welfare services – concepts, politics and practices across European countries. Surrey: Ashgate, 95–112.
- Pohjola, Anneli (2010) Asiakas sosiaalityön subjektina. Teoksessa Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus, 19–74.
- Shardlow, Steven (2013) The State, the Individual and Social Work. Key Note Presentation at the TISSA- Conference, University of Tirana, 26.8.2013.
- Taylor, Ian & Kelly, Josie (2006) Professionals, discretion and public sector reform in the UK: re-visiting Lipsky. *International Journal of Public Sector Management* 19(7), 629–642.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Susanna Palomäki

YTL

Tampereen yliopistollinen sairaala

Anni Vanhala

YTT

Tampereen yliopistollinen sairaala

Tutkimus terveydenhuollon muistutuksista

Asiakkaan oikeudet ovat eräitä sosiaalityön käytännön, oppiaineen ja tutkimuksen keskeisistä alueista. Myös asiakastiedon ja kokemuksen hyödyntäminen asetetaan tavoitteeksi sekä sosiaali- että terveydenhuollossa, vaikka asiakkaiden vaikutusmahdollisuudet onkin todettu puutteellisiksi (esim. Kaseva 2011). Niin asiakastiedon kuin sosiaalityhteellisen tutkimuksenkin rooli käytännön asiakastyön kehittämisen kannalta terveydenhuollossa on nähdäksemme vielä vähäinen. Kokemuksemme sairaalan sosiaalityön ja potilasasiamiehen tehtävistä sekä palvelujärjestelmän asiakkuuden tutkimisesta (Palomäki 2012, Vanhala 2005) ovat kannustaneet tarttumaan aiheeseen muistutuksista. Suuri osa potilasasiamiestehtävissä työskentelevistä on sosiaalityöntekijöitä ja siten terveydenhuollon asiakkaan asema ja oikeudet tulevat myös sosiaalityön ammattilaisten kysymyksiksi.

Muistutus (Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 1992/785 10§, myöhemmin Potilaslaki) tehdään tilanteessa, jossa asiakas on tyytymätön saamaansa palveluun ja haluaa tuoda tyytymättömyytensä esille toimintayksikönsä. Vastineeksi nimitetään vastausta, jonka muistutuksen tekijä saa yksikön edustajalta. Toiminnasta voi kannella myös aluehallintovirastoon, Valviraan eli sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirastoon, eduskunnan oikeusasiamiehelle tai tietosuojavaltuutetulle, jotka ovat potilasta hoitavan organisaation ulkopuolisia tahoja ja valvovia viranomaisia. Näistä erotuksena muistutus käsitellään tyytymättömyyden kohteena olevan organisaation sisäisessä käsittelyssä. Muistutuksissa on usein kyse kohtaamisten yhteydessä tapahtuneesta sanomisesta, huomioimisen tai tiedon puutteesta ja hoitoon liittyvistä epäselvyyksistä.

Artikkelimme taustalla on yhdessä sairaalassa tehty tutkimus. Tavoitteemme on avata muistutusprosessin luonnetta (Hsieh 2012) terveydenhuollon asiakkaan ja viranomaisen vuorovaikutusprosessina ja institutionaalisenä tapahtumana. Ymmärrämme vuorovaikutuksen kasvokkaista kohtaamista laajemmin lukien mukaan kirjallisesti välittyneen vuorovaikutuksen. Viranomai-

sen ja asiakkaan, asiantuntijan ja potilaan roolit ja erilainen asemoituminen, säännöt ja ohjeistukset tekevät vuorovaikutuksesta institutionaalisen. (Mäkitalo 2005; Drew & Heritage 1992.)

Tyytymättömyyden hallinnointi

Potilaslaki tuli voimaan 1993. Lain voimaantulo sijoittuu 1990-luvun lamaa seuranneeseen ajankohtaan, jolloin hyvinvointivaltion reunaehdoiksi tulivat aiempaa enemmän talous ja kustannusten hallinnan tavoitteet. Sosiaali- ja terveystalouden turvaamiseen sijasta huomioita alettiin kiinnittää aiempaa enemmän palveluihin liittyviin menettelyllisiin oikeuksiin. (ks. Julkunen 2006.). Menettelylliset mallit ja säännöt, näyttöön perustuvat käytännöt ja asiakaslähtöisyys ovat tulleet vahvasti mukaan toimintojen ohjaamiseen ja johtamiseen. (STM 2011; Kaarakainen ym. 2010; Sackett ym. 1996.). Nimestään huolimatta laki potilaan asemasta ja oikeuksista ei anna suoranaista oikeutta hoitoon vaan palveluiden saatavuuteen vaikuttaa esimerkiksi henkilöstö ja talous sekä näkemykset hoidon vaikuttavuudesta. Potilaslakia pidetäänkin luonteeltaan tavoitteellisena ja kansalaisia aktivoivana lakina. (Mattila 2011, 328–330, Kotkas 2009.)

Potilas, omainen ja terveydenhuollon työntekijä tuovat keskinäisiin kohtaamisiinsa mukanaan odotuksia siitä, mitä, milloin ja missä tulisi tapahtua, mistä tulisi puhua tai vaieta ja millaisen ilmapiirin vallitessa vuorovaikutuksen tulisi tapahtua. Tyytymättömyys, toteutumattomat odotukset tai ennakoimattomat tapahtumat voivat tulla käsitellyksi tapahtumahetkellä. Toisinaan niistä käynnistyy kuitenkin kirjallinen ja hallinnollinen muistutusprosessi. Merkittävässä roolissa muistutuskäytännöissä ovat erilaiset dokumentit; prosessia ja asiasisältöjä ohjaavat lomakkeet, organisaation sisäiset prosessikaaviot ja ohjeistukset, potilaskertomukset liitteineen sekä erilaiset tietojärjestelmiin tallennetut tiedot (ks. Jokinen 2012, 231; Mäkitalo & Säljö 2002). Muistutusprosessia voidaankin kuvata nykypäivän johtamisen muotona, jossa korostuu tyytymättömyyden hallinnointi.

Muistutusprosessin analyysi

Aineistonamme ovat muistutusasiakirjat sekä muistutusprosessin jälkeen vastineen saaneille lähetetyn kyselyn vastaukset. Analyysissa sovellamme laadullista sisälönanalyysia (Tuomi & Sarajärvi 2011; Weber 1990.). Kuvaamme aineistoa myös määrällisesti. Ensin analysoimme muistutusasiakirjoja ja sen jälkeen peilaamme prosessia potilaiden ja omaisten odotuksiin ja palautteeseen tekemällä yhteenvedon heidän kyselyvastauksistaan.

Vuoden 2012 aikana tutkimassamme sairaalassa oli potilasiamiehen raportin mukaan vastattu runsaaseen 300 muistutukseen; yksi tehty muistutus vajaata 3000 hoitopäivää ja avohoitokäyntiä kohden. Aineistossamme oli 229 tapausta. Omaa hoitoa koskevia muistutuksia oli 167, omaisen tai läheisen tekemiä 64, viimeksi mainitussa on mukana vanhempien tekemät muistutukset lastensa hoidosta. Muutama muistutus oli tehty yhdessä potilaan ja omaisen tai läheisen kanssa. Muistutuksen kohteena olevista potilaista oli 132 naista, 69 miestä ja 28 lasta tai nuorta. Eniten tyytymättömyys kohdistui hoitoon ja menettelytapaan (n=190), kohteluun tai käytökseen (n=116) ja tiedonsaantiin (n=62) liittyviin sisältöihin. Muita asiasisältöjä olivat lääkkeiden määrääminen (n=29), todistukset ja lausunnot (n=18) ja salassapito (n=9). Tavallisesti muistutuksessa oli enemmän kuin yksi tyytymättömyyden aihe (yksi aihe; n=90, kahdesta kuuteen aihetta; n=139).

Vastineiden analyysissa oli mukana 226 tapausta, sillä kolmessa tapauksessa vastine oli hoidettu neuvottelulla tai puhelulla. Kirjallisen vastineen tekemiseen osallistui keskimäärin kolme henkilöä muistutusta kohden. Johtajien lisäksi vastineen antamiseen osallistuivat pääsääntöisesti ne, joita valitus varsinaisesti koski. Suurin osa vastineen antajista oli lääkäreitä, mutta mukana oli myös muuta henkilökuntaa, kuten hoitajia. Vastineiden sisältöä voi yleisellä tasolla kuvata muistutuksessa olevien asioiden kommentoinniksi ja selitysten antamiseksi. Suurin osa (n=198) sisälsi hoitoon liittyviä lääketieteellisiä tietoja ja poimintoja potilaskertomuksesta. Muistutuksessa esitettyyn epäilyyn tai syytökseen suhtauduttiin useimmiten kyseenalaistavasti (n=133), osoitettiin epäily paikkansapitämättömäksi, sairaalan tai henkilökunnan menettely oikeaksi tai hyväksytyyn käytännön ja oikeaoppisen hoidon mukaiseksi. Myöntävästi muistutuksen sisältöä mukaillen, syytös, huomautus tai epäkohdan esille nostaminen todettiin aiheelliseksi ainakin joltakin osin 74 vastineessa. Tavanomaista oli kyseenalaistaa muistutuksen sisältö esittämällä lääketieteelliset perusteet ja dokumentoidut tapahtumat, mutta samalla myös pahoitella potilaalle tai omaiselle toiminnasta välittyntä

ikävää kokemusta (n=91). Käytökseen ja kohteluun liittyen potilaskertomuksen sisällöistä ja lääketieteellisestä tiedosta ei juuri ollut apua vastineiden laatimisessa, koska näitä asioita ei kirjata potilaskertomukseen.

Lomakekysely lähetettiin 210:lle muistutusvastineen vuonna 2012 saaneelle. Kyselyn vastausprosentti oli 44,3 % (n=93). Naisia kyselyyn vastanneista oli 68 ja miehiä 25. Muistutus oli kohdistunut omaan hoitoon tai kohteluun 75,3 %:lla (n=70) vastanneista ja muut omaisen tai läheisen hoitoon. Neljässä tapauksessa potilas ja omaisen olivat laatineet yhteisen muistutuksen ja vastasivat myös kyselyyn yhdessä. Kyselyyn vastanneista alle puolet oli tyytyväisiä prosessiin ja 58 % ei kokenut muistutusprosessin sujuneen odotustensa tai toiveidensa mukaisesti. Lähes sama osuus vastaajista (61,3 %) arvioi, että muistutusprosessi ei ole nykyisessä muodossaan toimiva. Tyytymättömyytensä esiin tuoneista vastaajista joka neljäs odotti muistutusprosessilta virheen tai huonon kohtelun myöntämistä, samoin joka neljäs henkilökohtaisempaa keskustelua ja kohtaamista ja noin joka viides anteeksipyyntöä tai pahoittelua. Viidesosa vastaajista oli sitä mieltä, että muistutusprosessin käsittely tulisi antaa jollekin puolueettomalle, mielellään sairaalan ulkopuoliselle taholle.

Terveydenhuollon palvelujen sosiaalinen luonne

Kirjallinen muistutusprosessi on asiakkaan ja ammattilaisen välistä vuorovaikutusta, jossa maallikko- ja kokemustiedon varassa argumentoitu muistutuksen tekijä voi kyseenalaistaa asiantuntijatiedon, mutta sen kumoajaksi ja haastajaksi hänestä harvoin on. Muistutuksen tekijän toive virheen tai huonon kohtelun myöntämisestä voi olla vastineen antajalle haasteellista toteuttaa osapuolten eriävien näkemysten vuoksi. Henkilökohtainen kohtaaminen tai keskustelu eriävistä näkemyksistä ja mielipahaa aiheuttaneesta kohtaamisesta on sitä vastoin mahdollista, mikäli oikea tahtotila löytyy. Muistutuksen tekijöiden toive muistutusprosessin siirtämisestä puolueettoman tahon käsiteltäväksi kuvastaa hoitoon ja kohteluun pettynneiden potilaiden ja omaisten kokemaa epäluottamusta ja kenties alisteista asemaa. Kulttuurissamme auktorisoitu selittäminen liittyy vahvasti eri alojen asiantuntijoiden rooleihin. Esimerkiksi lääkärin on yritettävä selvittää, mistä mikäkin sairaus tai toimintakyvyn lasku johtuu, jotta sen parantamiseen tai korjaamiseen voidaan ryhtyä. Vastaavasti potilaiden oikeuksiin kuuluu, että asiantuntija pystyy selittämään ja hoitamaan näitä ongelmia. Puolueettoman tahon käsittelyn toivominen voi viitata muistutuksen tekijän kokemukseen siitä, että

asiantuntija voi omaa auktoriteettiasemaansa hyödyntäen mitätöidä potilaan tai omaisen kokemukset tilanteestaan. (Juhila 2012, 158; Palomäki 2012, 112.)

Muistutusasiakirjoja tarkastelemalla havaitsimme, että käytökseen ja kohteluun liittyviin asioihin vastaminen ei saa sellaista painoarvoa kuin hoidon lääketieteelliseen puoleen liittyvät asiat. Lääketieteellinen hoito on helpommin rajattavissa ja yksilöitävissä, kun vertailukohtana on esimerkiksi sosiaalisten ongelmien moniulotteisuus. (Niemi 2008, 114.) Lääketieteellinen tieto tulee dokumentoiduksi potilasasiakirjoihin, jotka toimivat lähinnä asiantuntijoiden välisenä kommunikaatiovälineenä terveydenhuollon sisällä. Kun lähtökohtana on, että asiantuntijat ymmärtävät toisiaan, dokumentoinnista seuloutuu pois aines, jota ei organisaation tehtävän kannalta pidetä tärkeänä. Tästä syystä ammattilaisen ja asiakkaan kohtaamisten luonne jää asiakirjoissa usein ohuesti tulkituksi (Kiuru & Metteri 2014, 170) ja sitä on myös vaikea jälkikäteen todentaa.

Voimme ammattilaisina ottaa työskentelymme tavoitteeksi mahdollisimman objektiivisen mallin toteuttamisen, esimerkiksi sen suhteen, kuka otetaan palveluiden piiriin tai suljetaan sen ulkopuolelle. Priorisointikeskustelu eli asioiden tärkeysjärjestykseen asettaminen on syntynyt ja sitä on käyty Petteri Niemen (2008, 113–114) mukaan lähinnä terveydenhuollon puolella, jossa on priorisoitu sairauksia, potilaita ja hoitomuotoja. Tärkeää on kuitenkin muistaa, että mikäli priorisointi perustuu vain yhden elementin varaan, esimerkiksi tutkimustulosten raportointiin, eettisen epäoikeudenmukaisuuden riski kasvaa. Yksilöllisen arvostelukyvyn osuutta ei siis pidä eikä saada poistettua. (emt. 2008, 125; ks. Etene 2011, 24–26.) Vuorovaikutuksen ja yksilöllisen arvostelukyvyn merkitys vaikuttaa korostuvan esimerkiksi tilanteissa, joissa lääketieteellisten löydösten ja asiakkaiden kokeman kivun tai toimintakyvyn rajoitteiden välistä yhteyttä ei kyetä löytämään. (Palomäki 2012, 120.) Palvelutoiminnalla on sosiaalinen luonne myös terveydenhuollossa. Samalla kun raha- ja tehokkuuskeskeinen puhetapa vahvistuvat, tarve eettiselle keskustelulle ja toimintatavalle lisääntyy sekä sosiaali- että terveydenhuollossa. (Heinonen 2014, 58–61.)

Lopuksi

2010-luvulla sosiaali- ja terveydenhuollon hallinnollista ja toiminnallista kytköstä on pyritty vahvistamaan, mikä on tarjonnut sosiaalityön tutkimukselle uusia yhteistyömahdollisuuksia terveystieteiden suuntaan (Hämäläinen 2014, 82) ja tästä osoituksena on myös edellä käsitelty tutkimushankkeemme. Sensitiivisten aiheiden, kuten potilasmuistutusten käsittely, on ominaista so-

siaalityön tutkimukselle, sillä useat sosiaalityön ilmiöt liittyvät ihmiselämän haavoittuvuuteen. (Rauhala & Virokannas 2011, 242–246.)

Potilasmuistutusprosessin ottaminen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kohteeksi on eettisesti haasteellinen tehtävä eikä vähiten sen vuoksi, että läsnä on väistämättä ainakin kolme taho: asiakas, ammattilainen ja terveydenhuollon organisaatio. Kysymyksiä herättää varmasti myös se, miten terveydenhuoltoa ja sen toimintaan sijoitettava potilasmuistutusprosessia voidaan ylipäänsä tarkastella ikään kuin ulkoapäin, toisen tieteenalan edustajien toimesta. Toisaalta asetelma mahdollistaa niiden asioiden käsittelyn, jotka eivät ole organisaation perustehtävän toteutumisen kannalta ehkä olennaisia, mutta vuorovaikutuksen näkökulmasta merkityksellisiä ja kenties ulottavat vaikutuksensa jopa hoidon tuloksiin.

Lähteet

- Drew, Paul & Heritage, John (1992) *Analyzing Talk at Work: an introduction*. Teoksessa Drew, Paul & Heritage John (toim.) *Talk at Work. Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–65.
- Etene (2011) *Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta*. ETENE-julkaisuja 32. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE. Helsinki, Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Heinonen, Jari (2014) *Rakenteellisen sosiaalityön muutoksessa ja muuttajana*. Teoksessa Pohjola, Anneli & Laitinen, Merja & Seppänen, Marjaana (toim.) *Rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2014*. Kuopio: Unipress, 37–63.
- Hsieh, Yuhui Sophie (2012) *An explanatory study of complaints handling and nature*. *International Journal of Nursing Practice* 2012: 18, 471–480.
- Hämäläinen Juha (2014) *Tiedontuotanto sosiaalityön rakenteellisena kysymyksenä*. Teoksessa Pohjola, Anneli & Laitinen, Merja & Seppänen, Marjaana (toim.) *Rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2014*. Kuopio: Unipress, 37–63.
- Jokinen, Arja (2012) *Tekstien rooli kategorioiden tuottamisessa*. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (toim.) *Kategoriat, kulttuuri & moraalit*. Tampere: Vastapaino, 227–269.
- Juhila, Kirsi (2012) *Ongelmat, niiden selittäminen ja kategoriat*. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero. *Kategoriat, kulttuuri ja moraalit*. Tampere: Vastapaino, 131–173.
- Karakainen, Minna & Niiranen, Vuokko & Kinnunen, Juha (toim.) (2010) *Rakenteet muuttuvat – mihin suuntaan? Sosiaali- ja terveyspalvelut Paras-hankkeessa*. *Lähtötilanteen kartoitus. Paras-ARTTU-ohjelman tutkimuksia nro 6*. Helsinki: Suomen kuntaliitto.

- Kaseva, Kaisa (2011) Asiakkaan asema, itsemäärääminen ja vaikutusmahdollisuudet sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämisessä – integroitu kirjallisuuskatsaus. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2011:16.
- Kiuru, Kaisa-Elina & Metteri, Anna (2014) Miten lastensuojelun ja nuorisopsykiatrian välinen raja rakentuu palvelujärjestelmässä? Teoksessa Pohjola, Anneli & Laitinen, Merja & Seppänen, Marjaana (toim.) Rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2014. Kuopio: UNIpress, 162–190.
- Kotkas, Toomas (2009) Terveyden ja sosiaalisen turvallisuuden hallinnointi 2000-luvun Suomessa. Menettelylliset oikeudet ja aktiivinen kansalaisuus. Lakimies 2009; (2): 207–225.
- Niemi, Petteri (2008) Priorisoinnin eettisestä perustasta sosiaalialalla. Teoksessa Niemi, Petteri & Kotiranta, Tuija (toim.) Sosiaalialan normatiivinen perusta. Helsinki: Gaudeamus, 100–145.
- Mattila, Yrjö (2011) Suuria käännekohtia vai tasaista kehitystä. Tutkimus Suomen terveydenhuollon suuntaviivoista. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 116. Kelan tutkimusosasto.
- Mäkitalo, Åsa (2005) The Record as a Formative Tool. A Study of Immanent Pedagogy in a Practice of Vocational Guidance. *Qualitative Social Work* 2005: 4 (4); 431–449.
- Mäkitalo, Åsa & Säljö, Roger. Talk in institutional context and institutional context in talk: Categories as situated practices. *Text*, 2002: 22 (1), 57–82.
- Palomäki, Susanna (2012) Asiakkaiden osallisuus kuntoutustutkimusprosessissa. Asiakkaiden kokemuksia osallisuudesta ja kuntoutustutkimuksen oikea-aikaisuudesta Tampereen yliopistollisessa sairaalassa. Tampereen yliopisto, Yhteiskunta ja kulttuuritieteiden yksikkö.
- Potilaslaki. Laki potilaan asemasta ja oikeudesta 1992/785. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1992/19920785>
- Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas, Elina (2011) Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja. Sosiaalityön arvot ja etiikka. Kuopio: UNIpress, 235–256.
- Sackett DL & Rosenberg WM & Gray JA & Haynes RB & Richardson WS (1996) Evidence based medicine: what it is and what it isn't. *BMJ*. 1996 Jan 13;312(7023):71–2.
- STM (2011) Johtamisella vaikuttavuutta ja vetovoimaa hoitotyöhön. Toimintaohjelma 2009–2011. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2009: 18.
- Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi (2011) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Vanhala, Anni (2005) Paikka ja asiakkuus. Etnografia naisten asuntolasta. *Acta Universitatis Tamperensis* 1075.
- Weber, RP (1990) *Basic Content Analysis*, 2nd edn. Newbury Park: SAGE Publications.

Elisa Virkola

YTT

Jyväskylän yliopisto

Yksinasuvan muistisairaana naisen toimijuus ja eettisiä kipupisteitä arjessa

Artikkeli pohjautuu sosiaalityön väitöstutkimukseeni (Virkola 2014), jossa tarkastelin yksinasuvien muistisairaiden naisten arkea ja elämäntilanteita toimijuuden näkökulmasta. Väestön ikääntymässä muistisairauksista on tullut merkittävä kansanterveydellinen- ja taloudellinen haaste yhteiskunnalle. Yhä useampi vanhusten palvelujen asiakas on muistisairas ihminen.

Keräsin tutkimukseni aineiston etnografisella tutkimusotteella. Seurasin 2,5 vuoden ajan viiden yksinasuvan muistisairaana naisen arkielämää, kävin heidän kanssaan keskusteluja ja havainnoin heidän päivittäistä elämäänsä. Naiset, joita kutsun Esteriksi, Hertaksi, Maijaksi, Marjaksi ja Siiriksi, olivat 70–95-vuotiaita ja asuivat Helsingin kantakaupungin alueella. Pieni määrä tutkittavia ihmisiä mahdollisti syventymisen yksilöllisiin elämäntilanteisiin ja niiden seuraamisen pitkällä aikavälillä. Samanaikaisesti tavoitteeni oli myös yleisen ja arjessa jaetun tietovarannon tutkiminen.

Muistisairauden vaikutus ihmisen elämään

Muistisairaus aiheuttaa yksinasuvalle ihmiselle vaativan elämäntilanteen. Heikentyvät kyvyt ja taidot pakottavat hyväksymään apua muilta ja itsenäisen arkielämä murtuu vähitellen. Muistisairaus vaikuttaa muun muassa sosiaaliseen elämään ja liikkumiseen arkiympäristössä. Tulevaisuutta värittävät odotetut minäkuvan muutokset sekä vähitellen asuinympäristön muutos kotona asumisen muututtua mahdottomaksi. Muistisairaudella on seurauksia kaikkiin ihmisen arkielämän ulottuvuuksiin.

Maija: ”Näin ku ihmistä pitää riisua täältä lähtiesä, niin tää (muistisairaus) riisuu niin totaalisesti. Tulee, tuntee todellaki että ittesä pienentää, et ei oo mitään minussa itessäni ei tietoa, ei taitoa, ei jaksamista, ei osaamista, vaan kaikki täytyy saada toisilta lahjana ja palveluna. Ei voi millään sanoa, että kyllä minäki tästä nyt jotain tiedän.”

Yllä oleva sitaatti kuvaa Maijan tulkintaa sairauden kanssa elämisestä. Toimielias ja muita auttamaan totunut ihminen joutuu hyväksymään elämässään roolin muutoksen autettavaksi. Henkilökohtainen kokemus

heijastelee myös laajempaa kulttuurista kuvaa muistisairaasta ihmisestä. Sairauden myötä ihminen tulee riippuvaiseksi muista, ja muut tietävät, mikä hänelle on parasta. Omasta päätösvallasta ja itsemääräämisestä on luovuttava, tai ainakin valmistauduttava luopumaan. Sairastuneen ihmisen oma ääni on vaarassa hukkuu.

Tutkimukseeni osallistuneet naiset olivat sairastuneet muistisairauteen vanhuuden elämäntilanteissa. Muistisairaiden on sanottu olevan yksi eniten syrjäytyvä ryhmä länsimaissa, koska heihin liitetään kaksoisstigma: ikääntyminen sekä kognitiivisten kykyjen heikentyminen (Wilkinson 2002, 9; Milne 2010, 228). Stigma ilmenee syrjivinä käytäntöinä muistisairaana ihmisen elämässä. Stigma vaikuttaa sekä ihmisen päätöksiin hakea apua, palveluiden saatavuuteen, rahoitukseen ja suunnittelemiseen sekä poliittiseen päätöksentekoon priorisoinnista ja resurssoinnista (Benbow & Jolley 2012). Yksi stigman seurauksista on myös itse-stigmatisointi, jolloin sairastunut ihminen imee itseensä negatiivisen leiman ja uusintaa sitä omassa toiminnassaan (Milne 2010, 228). Itsestigmatisoinnin ja sairauden yleisen negatiivisen leiman seurauksena sairastunut ihminen saattaa hiljentyä ja vetäytyä sosiaalisista kontakteista.

Muistisairaus aiheuttaa sairastuneen ihmisen arkeen monia eettisiä kipupisteitä. Lähipiirin merkitys kasvaa, kun ihminen ei pysty enää itse huolehtimaan arkiaskareistaan. Apua ei ole helppo hyväksyä tai pyytää itsenäistä vanhuutta korostavassa kulttuurissa. Avun tarvetta voi olla kuitenkin vaikea huomata ilman säännöllistä yhteydenpitoa eikä läheisillä välttämättä ole mahdollisuutta olla läsnä arkipäivässä tai tarjota apua. Lisäksi muistisairaus murtaa ihmisen kykyä tunnistaa omien taitojen ja kykyjen heikentymistä.

Omaa elämäänsä tarkasteleva, tavoitteellinen ihminen

Toimijuus, arkielämä ja refleksiivisyys toimivat tutkimukseni keskeisinä käsitteinä. Toimijuus merkitsee ihmiskäsitystä, jolloin ihminen nähdään tavoitteellisena, omaa elämäänsä pohtivana toimijana. Myös muistisairas pyrki toimimaan tavoitteellisesti, vaikka muut eivät aina

sitä ymmärtäisi. Sairauden edetessä keinot tavoitteisiin pääsemiseksi ja niiden ilmaisuun kuitenkin heikentyvät.

Ihmiskäsityksen lisäksi toimijuus tarjosi tutkimukselleni teoreettisen viitekehyksen. Toimijuus (Jyrkämä 2008) antoi suuntaa, miten laajaa aineistoani katsoin. Ensiksi toimijuus ohjaa kiinnittämään huomiota ihmisen elämänkulun tapahtumiin sekä miten ihminen itse elämänsä kulkuaan tulkitsee. Toiseksi toimijuus merkitsee arjen rakenteiden, erilaisten tilanteellisen sosio-kulttuuristen määreiden tarkastelua. Huomio kiinnitetään muun muassa ympäristöön, kulttuuriin ja ajankohtaan, jossa ihminen elää ja toimii. Olennaista on myös nähdä ihmiset eri-ikäisinä, miehinä ja naisina. Kolmanneksi, toimijuutta tarkastellaan konkreettisen arjen toimintana toimijuuden ulottuvuuksien kautta: mitä ihminen eri tilanteissa ja ympäristöissä haluaa, osaa, voi, kykenee, mitä hänen täytyy ja miltä hänestä tuntuu. Nämä kolme näkökulmaa ovat läsnä arjen tilanteissa ja toiminnassa samanaikaisesti. Toimijuus tarjoaa analyysivälineitä arjen toimintaan ja tilanteisiin.

Toimijuuden lisäksi tutkimustani ohjasi refleksiivisyyden käsite, eli oman toiminnan ja itsen tarkastelu. Refleksiivisyyttä harjoittaessaan ihminen pohtii elämäntilannettaan sekä erilaisia arjessa kohtaamia tilanteita ja toimintaansa niissä. Refleksiivisyys on eräänlaista sisäistä keskustelua (Archer 2007, 7), jota jokainen meistä käy arkipäivässään. Refleksiivisyys viittaa sekä yksilölliseen kykyyn käydä näitä sisäisiä keskusteluja, sekä tietämisen muotoon. Reflektoidessaan ihminen hyödyntää jaettava tietovarantoa, eli tietoa ympäröivästä kulttuurista ja yhteiskunnasta sekä omaa elämänsä kulkuaan.

Refleksiivisyys on myös väline tutkijalle. Yksinasuvan muistisairaana arki on tutkimusalueena herkkä, ja aiheen tutkiminen herättää monia eettisiä pohdintoja, ja esimerkiksi tutkijan omien ennakkoluulojen ja tunteiden pohdinta on tärkeää. Tutkimuksessani kysyin ensiksi, millä tavoin naiset harjoittavat refleksiivisyyttä. Toiseksi tarkastelin, miten refleksiivisyyttä harjoitetaan tutkijan ja osallistujan välisessä suhteessa. Kolmanneksi kuvasin, millaisia merkityksiä ja tulkintoja naiset antavat arjen käytännöille ja muistisairaudesta. Neljänneksi analysoin, millaisia seurauksia muistisairaudesta on naisten arjen käytännöille ja sosiaalisille suhteille.

Muistisairauden merkitykset

Oman elämän tarkastelu nousi naisten kanssa keskustellessa olennaiseksi. He halusivat pohtia omaa elämäänsä ja elämänsä kulkuaan ja olivat hyvin puheliaita. Omasta elämästä kertomisen ja sen kertaamisen nähdään olevan odotettua juuri vanhuuden elämänsä vaiheessa (Saa-

renheimo 1997, 41–42; Vakimo 2001, 210). Sairastuminen on usein sellainen elämänmuutos, joka herättää ihmisessä tarpeen ja halun pohtia omaa elämäänsä ja kertoa siitä. Naisilla oli arjessaan myös melko vähän sosiaalisia kontakteja, joten tutkijan vierailut olivat odotettuja tilanteita keskustella.

Muistisairaus osoittautui kuitenkin vaikeaksi puheenaiheeksi. Sairauteen liittyy voimakas stigma, eikä aiheen käsittelemiseen ollut korrekta arkisanastoa. Naiset tulkittivat sairautensa merkitystä elämäntilanteensa kukaan eri tavoin. Tämä oli yhteydessä siihen, missä vaiheessa sairausprosessia ihminen oli, ja miten hän oli sopeutunut sairauteen. Vähiten aikaa sairastaneet Maija ja Marjatta kokivat sairautensa katkokseksi. He pohtivat, miten sairaus muuttaa totuttua minäkuvaa ja kertoako sairaudesta muille. Marjatta totesi: ”Se on niinku suuri salaisuus”. Hertta ja Ester olivat puolestaan sairastaneet pidempään. Ester koki sairautensa hoituvan, kunhan muistaa ottaa lääkkeitä. Hertta halusi korostaa, ettei koe olevansa sairas: ”Siis mä totean sen, et mä unohdan asioita helposti mut mä en koe sitä minään sairauteksi”. Kaikki halusivat vastustaa sairautensa liittymää kyvyttömyyden ja toiseuden kuvaa. Esimerkiksi Siiri pyrki vastustamaan sairautensa valtaa elämässään: ”Minul on sellanen tahdonvoima, että minä haluan muistaa”.

Arjen käytännöt ja muistisairaus

Naisten arki näyttäytyi kokonaisuutena toimintakäytäntöjä, jotka olivat monivaiheisia ja toisiinsa liittyviä, kuten kodin järjestyksen hallinta, ruokailu ja ruuanlaitto, ajalliset käytännöt, ulkona liikkuminen, esinemaailma, taloudellisten asioiden hoito ja sosiaalisiiin aktiviteetteihin osallistuminen. Käytännöt ovat säännöllisiä rutiineja, joita toistetaan arjessa. Naiset halusivat edelleen toimia arjessaan onnistuneesti, mutta kyvyt ja taidot vaikeutuivat. He pyrkivät muokkaamaan ympäristöään ja kompensoimaan sairautensa aiheuttamia seurauksia esimerkiksi kirjoittamalla asioita muistiin, käyttämällä kalenteria ja sijoittamalla esineitä tiettyihin paikkoihin. Sairauteen edetessä nämä kompensointikeinot eivät kuitenkaan enää toimineet. Toisaalta ympäristö tarjosi mahdollisuuksia, kuten lyhyet etäisyydet palveluihin ja paljon harrastuksia.

Muistisairaus johtaa väistämättä vaikeuksiin monivaiheisissa arjen käytännöissä. Kun arkea alkaa tarkastella syvemmin, ensin pienimuotoisiltakin vaikuttavat käytännöt paljastuvat monimutkaisiksi ja runsaasti kykyä vaativiksi toiminnoiksi, kuten kännykällä soittaminen. Marjatan arjessa vaikeudet kasautuivat. Hän ei useinkaan tuonut niitä oma-aloitteisesti esiin, vaan niitä

havaitse hänen toiminnassaan ja ohimennen sanottuna: ”Laskut on sellasia hankalia että ne vois unohtuu”. Arkea koskevassa puheessa ilmeni tietoisuutta arkielämää luonnehtivista normeista ja säännöistä. Marjatta ruokaili päivittäin palvelukeskuksessa, mutta koki siitä syyllisyyttä: ”kunnan naiset tekee kotona ruokaa”. Myös kodin järjestyksenpito aiheutti paineita: ”mun pitäis pitää paremmassa kunnossa tää huusholli”. Kodin ulkopuolella toimimisessa alkoi olla vaikeuksia: ”Mä en muista enää kaikkia katuja”.

Naisten puheista oli tulkittavissa päällekkäisiä ja monitasoisia neuvotteluja. Neuvotteluja käytiin suhteessa moneen osapuoleen: omaan itseen, muihin ihmisiin, ympäristöön ja kulttuuriin. Paitsi omalle itselle, myös tutkijalle oli tärkeää näyttäytyä itsenäisenä, aktiivisena, oman elämänsä ”herrana”. Kohtaamisissamme pyrim ylläpitämään muistisairaana ihmisen arvokkuutta ja tilanteista muodostuikin eräänlaista tilanteellista kasvojen ylläpitoa. Neuvottelujen monisuuntaisuus ja samanlaisuus tekevät yksinasuvan muistisairaana ihmisen elämäntilanteesta erityisen vaativan.

Toimijuuden tunto ja arjen käytäntöihin puuttuminen

Muistisairauden laaja-alaiset seuraukset arkeen sekä sairaudelle että vanhuudelle annetut merkitykset pakottavat sairastuneen ihmisen neuvottelemaan paitsi arjen käytäntöjen järjestämisestä myös toimijuuden tunnosta. Toimijuuden tunnolla tarkoitetaan käsityksiä omista mahdollisuuksista ja rajoituksista tehdä päätöksiä sekä huolta omasta toimijuudesta – siitä, pääseekö päättämään, ovatko päätökset mahdollisia toteuttaa tai siitä, osaako päättää. Toimijuuden tunto tai tunne viittaa käsitykseen, että on oman elämänsä subjekti, ”minä”, joka tekee päätöksiä ja toimii niiden mukaisesti. (Gordon 2005, 114–114, 119.) Toimijuuden tunto merkitsee tunnetta arkivallasta, sen saavuttamisesta ja säilymisestä. Ihminen pyrkii tasapainoon omien kykyjen ja taitojen sekä ympäristön vaateiden ja mahdollisuuksien välillä. On tärkeää säilyttää tunne, että hän osaa ja pystyy hallitsemaan elämänsä, ja että mahdollisuus tehdä omaa elämää koskevia päätöksiä säilyi itsellä.

Naisille oli tärkeää ylläpitää tunnetta arjen jatkuvuudesta, elämänhallinnasta sekä arvokkuudesta. Eteen tuli kuitenkin tilanteita, joissa omasta päätösvallassa oli neuvoteltava. Läheiset olivat puheessa ilmentyneitä ”muita”, arjen toimijoita, jotka käyttivät valtaa naisten arjessa. Toimijuuden tunto saattoi tilanteellisesti särkyä. Tilanteet tapahtuivat kotiympäristössä, joka on ihmisen yksityisenä ja omana pidetty tila.

Puuttuminen arjen käytäntöihin näyttäytyi arjen kipupisteinä, joka herätti sairastuneessa ihmisessä moninaisia tunteita. Siiri oli polttanut puuron pohjaan liedellä ja sen johdosta sulake oli otettu pois. Siiri ei voinut enää käyttää liettä. Toiminnan rajoittaminen synnytti hänessä voimakkaita tunteita.

Siiri: ”Mutta tämä minusta tuntuu, minä oon puhunu vastaan että koska minä saan kuule tota tonne seinälle kuule tuota sen, että saada toi hella kuule kuumaksi ja sillä tavalla. Mutta (tytär) sanoo että kun, ei oo saanu, että ei oo saanu tuota pitää hoitajilta kysyä saanko luvan. Joko minä saan luvan tuota, kuule kysyä kuule hoitajalta (ääni korottuu) koska mä saan luvan ja minä saan kuule laittaa päälle ton, että saan ton hellan kuumenemaan.”

Ajan kuluessa Siiri kuitenkin sopeutui siihen, ettei hän voinut enää käyttää liettä: ”Kato sitte ku tulee ikää, niin sitä voi jättää, voi unohtaa. Ei mikään kumma ole. Kato ikä tekee, että ei sitä aivot kaikkeen niin reagoi”. Puuro lämpeni jatkossa mikrossa, jonka teko itse Siirille oli tärkeää.

Hertan arjessa tytär oli ottanut vastuuta joiden käytäntöjen suorittamisesta, joka osaltaan tuki toimijuuden tunnon säilymistä. Hänen puheestaan oli luettavissa toimijuuden tunnon säilymistä: ”Mä huomaan sen että mä oon hurjan siis, siis mun mieleni on hyvä ja tasapainossa ku mä voin luottaa tohon tyttäreeni, tohon (tyttäreeni) niin täysin niin, että hän hoitaa määrättyt asiat ihan.” Kaikilla läheisillä ei ollut mahdollisuutta näin tiiviiseen arjen tukemiseen.

Kotitilaa halutaan itse säädellä ja hallita ja tämä koskee myös kotona olevia esineitä. Pyrkimys säilyy, vaikka taidot ja kyvyt hallintaan heikkenevät. Ester ei esimerkiksi antanut kotipalvelun siivoojien mennä jääkaapilleen: ”En mä ole tykänny (naurua) se on vähän semmoinen juttu että ko yks tunti on aikaa niin sen mää osaan ittekkä kattoo, että jos on jotain pois pantavaa”. Ester ei kuitenkaan enää yksin pystynyt itse pitämään jääkaappiaan siistinä, vaan ruuat pilaantuivat. Tilanteet olivat vaikeita myös tutkijalle: ”Minäkin kieli keskellä suuta mietin, miten muotoilla sanani. Minun on pakko sanoa Esterille, että leipä on homeessa, koska hän oli jo laittanut sen meille tarjolle”. Edellä kuvatut tilanteet ovat esimerkkejä neuvottelutilanteista, joita pidän arjen eettisinä kipupisteinä ja jotka ovat yleisiä muistisairaiden ihmisten arjessa. Niissä on läsnä useampia osapuolia ja erilaisia näkökulmia, ne ovat usein ristiriitaisia ja niissä on erilaisia mahdollisuuksia ja rajoitteita toimia.

Kohti toimijuuden tunnon säilymistä

Muistisairaus on uhka toimijuuden tunnolle. Ihminen ei tule nähdä enää kompetenttina oman elämänsä toimijana. Muistisairaat ihmiset eivät halua tulla nähdäksi sairaina, koska tämä merkitsee heidän kykyjensä sivuuttamista ja arvokkuutensa kyseenalaistumista. Tutkimani naiset halusivat vastustaa kuvaa kyvyttömyydestä. Tulisikin pohtia, miten sairastunutta ihmistä voidaan tukea säilyttämään toimijuuden tunto.

Eettiset kipupisteet herättävät kiinnostuksen tutkia asiaa edelleen. Palvelujärjestelmän pitäisi olla herkempi muistisairaiden ihmisten tarpeille. Arkielämän yksilöllinen tukeminen on hyvin monisyistä ja vaativaa toimintaa. Tutkimukseni on tuonut esiin, että yksilöllisen tuen lisäksi muistisairaat ihmiset tarvitsevat mahdollisuuksia keskustella elämäntilanteestaan sekä mahdollisuuksia sosiaaliseen toimintaan. Tutkimus herätti kiinnostuksen tutkia syvemmin sellaisia arjen tilanteita, joissa arjen käytäntöjen järjestämisestä neuvotellaan ja kehittää eettisesti kestäviä tapoja, miten muistisairaahan ihmisen arkea voitaisiin tukea. Tulisi kehittää sellaisia arjen tukemisen käytäntöjä, joiden myötä muistisairaahan ihmisen itsemäärääminen toteutuisi nykyistä paremmin ja toimijuuden tunto säilyisi. Vaikka tutkimuksessani rajauduin tarkastelemaan muistisairaahan ihmisen näkökulmaa, on kuitenkin syytä tunnistaa myös muiden tilanteissa läsnä olevien toimijoiden, kuten ammattilaisten tai läheisten, näkökulmat. Monia eettisiä kysymyksiä on pohdittava aiempaa enemmän.

Lähteet

- Archer, Margaret (2007) *Making our way through the world. Human reflexivity and social mobility.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Benbow, Susan Mary & Jolley, David (2012) *Dementia: Stigma and its effects.* *Neurogenerative Disease Management* 2 (2), 165–172.
- Gordon, Tuula (2005) Toimijuuden käsitteen dilemma. Teoksessa Meurman-Solin, Anneli & Pyysiäinen, Ilkka (toim.) *Ihmistieteet tänään.* Helsinki: Gaudeamus, 114–130.
- Jyrkämä, Jyrki (2008) Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä – hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. *Gerontologia* 4, 190–203.
- Milne, Alison (2010) The “D” word: Reflections on the relationship between stigma, discrimination and dementia. *Journal of Mental Health* 19 (3), 227–233.
- Saarenheimo, Marja (1997) *Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muistelemisen.* Tampere: Vastapaino.
- Vakimo, Sinikka (2001) *Paljon kokeva, vähän näkyvä.* Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäkäytännöistä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virkola, Elisa (2014) *Toimijuutta, refleksiivisyyttä ja neuvotteluja – muistisairaus yksinasuvan naisen arjessa.* Akateeminen väitöskirja. Jyväskylän yliopisto.
- Wilkinson, Heather (2002) Including people with dementia in research: methods and motivations. In Wilkinson, Heather (ed.) *The perspectives of people with dementia. Research methods and motivations.* London: Jessica Kingsley Publishers, 9–24.

Leena Eräsaari

YTT, ma. professori

Jyväskylän yliopisto

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Kirja-arvio:

Rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2014. Toimittaneet Anneli Pohjola, Merja Laitinen ja Marjaana Seppänen.

Kun aikanaan haettiin artikkeleita rakenteellista sosiaalityötä koskevaan vuosikirjaan, suhtauduin hieman epäillen koko hankkeeseen. Lopputulos on kuitenkin kunnioitusta herättävä. Teoksessa on 12 artikkelia, joista useampi toimittajien itsensä kirjoittamia. Vaikka kirjoittajia on kaikista sosiaalityötä opettavista yliopistoista, ovat pääosassa kuitenkin Lapin yliopiston opettajat ja tutkijat.

Kirjan ensimmäisessä (ja tärkeimmässä) osassa esitellään rakenteellista sosiaalityötä laajemmassa kontekstissa. Jari Heinonen esittelee suomalaista rakenteellista sosiaalityötä, historiaa, teoriaa ja nykyisiä mahdollisuuksia. Aila-Leena Matthies ja Kati Närhi katsovat tulevaisuuteen miettiessään ekososiaalisen sosiaalityön mahdollisuuksia. Juha Hämäläinen kirjoittaa tiedontuotannon osuudesta rakenteellisessä kysymyksessä ja Anneli Pohjola etsii ylipäänsä rakenteellisen sosiaalityön paikkaa sosiaalihuollossa. Rakenteellisen sosiaalityön ajankohtaisuus löytyy siitä, että sen paikkaa etsitään uudessa sosiaalihuollon lainsäädännössä. Joissakin sosiaalihuoltolain uusissa versioissa rakenteellinen sosiaalityö on ollut esillä, viimeisimmistä versioista en tiedä. Mutta juuri nyt sosiaalihuoltolain uudistus tekee rakenteellisesta sosiaalityöstä ja yhteisösosiaalityöstä ajankohtaisia ja tärkeitä keskustelunaiheita.

Rakenteellinen sosiaalityö on enemmän tai vähemmän sidoksissa marxilaiseen ja/tai muihin kriittisiin yhteiskuntateorioihin. Tosin ajoituksesta ja esäideistä ja -isistä tuntuu kirjoittajien kesken vallitsevan melkoinen erimielisyys. Ulkomaalaisista esikuvista kenties eniten mainintoja saa Paulo Freire sorrettujen pedagogiikallaan, ellei sitten Bob Mullaly ole vieläkin suositumpi rakenteellisen sosiaalityön aloittaja tai kehittäjä – hänen nimiinsä menee ainakin idea rakenteellisesta sosiaalityöstä. Lähes kaikki ulkomaalaiset viitatut lähteet tulevat englantia puhuvista maista, muutamaa saksankielistä poikkeusta lukuun ottamatta. Italialaisen kriittisen marxismien edus-

taja Antonio Cramsci on löytänyt tiensä Heinosen artikkeleihin, useammassa artikkelissa mainitaan myös joitakin suomalaisia sosiaalipoliitikkoja, mutta yllättävän vähän.

Toisin sanoen teos edustaa hyvin sosiaalityökeskeistä maailmankuvaa ja jossakin mielessä sellaista, mitä James Midgley kriittisesti kutsuu professionaaliseksi imperiaalisiksi. Tällä professionaalilla imperialismilla Midgley tarkoittaa sosiaalityön yhteydessä juuri englantia puhuvista maista lähtöisin olevaa casework pohjaista työskentelyä. Midgley kriittikin ydin on siinä, että casework leviää ympäri maailman, myös sellaisiin yhteiskuntiin, joissa on vallalla paljon yhteisöllisemmät kulttuurit. Jos soveltaisi James Midgley kriittikkä suomalaisen rakenteellista sosiaalityötä koskevaan keskusteluun, se voisi tarkoittaa esimerkiksi kiinteämpää suhdetta sosiaalipoliittikkaan. Suomelle on ollut Saksan tavoin tyypillistä juuri vahva sosiaalipoliittikka, toisin kuin vaikkapa USA:lle tai jopa Englannille.

Mitkä ovat rakenteellisen sosiaalityön peruslähtökohtia?

Sosiaalityö pyrkii saamaan aikaan muutoksen ihmisen tai ihmisryhmän elämässä, rakenteellinen työ yksilön tai ryhmän lisäksi myös isommassa ”kuviossa”. Jos ei nyt koko maailmassa, niin ainakin paikallisyhteisön, kunnan, maakunnan tai kansakunnan mittakaavassa. Toisaalta esimerkiksi Matthiesin ja Närhen artikkeli haluaa vaikuttaa myös maapallon tasolla vaatiessaan luonnon resurssien jakamista nykyistä oikeudenmukaisemmin. Muutos tarkoittaa Anneli Pohjolan mielestä periaatteellista muutosta oikeudenmukaisemman ja tasa-arvoisemman yhteiskunnan suuntaan. Mutta toisaalta ei Pohjola eivätkä muut kirjoittajat ota kantaa oikeudenmukaisuuden tarkemmasta sisällöstä. Moraalifilosofithan erottelvat erilaisia tasa-arvoon pohjautuvia oikeudenmukaisuuksia. Kirjassa korostetaan monessa kohdassa tiedon ja tiedonmuodostuksen osuutta niin rakenteellisessa kuin

muussakin sosiaalityössä. Itse jäin hieman kaipaamaan moraalin ja etiikan osuuden vahvempaa painotusta, epäoikeudenmukaisuuden vastustaminen on nimenomaan moraalisen harkinnan ja viimekädessä myös moraalisen uskalluksen tai kykyjen asia.

Jari Heinonen katsoo, että rakenteellinen sosiaalityö vaikuttaa niihin ongelmiin, joita uusi kapitalismi Richard Sennettin mukaan synnyttää. Näitä ongelmia ovat ensiksikin köyhyys, mikä syntyy työmarkkinoiden muuttumisesta sellaisiksi, että palkkatyön varassa elävien ihmisten olemassaolo käy yhä epävarmemmaksi, kuka tahansa voi joutua työttömäksi ja ulos työmarkkinoilta. Toiseksi ongelmana on osallisuus, sillä työn lisäksi erilaisten sosiaalisten verkostojen, yhteisöjen ja ryhmien menetys uhkaa monia sellaisia ihmisiä, joilla ei ole työ- eikä muita yhteisöjä elämässään. Työyhteisön ja muiden yhteisöjen puute synnyttää Heinosen mukaan syrjäyttäviä kierteitä, kun työttömyys, pätkätyöt, alkoholi ja lopulta sairaudet ja yksinäisyys muuttavat ihmisiä toivottomiksi ja aloittekyvyttömiksi. Näiden ihmisten elämän kolmas suuri puute on puute vallasta ja vaikuttamisesta. Tämä siis tarkoittaa, että rakenteellisen sosiaalityön tulisi vaikuttaa näihin kaikkeen kolmeen ongelmakenttään. Heinonen kertoo esimerkkejä rakenteellisesta sosiaalityöstä Tampereelta, sekä nykyisiä että historiasta, mikä lisää hänen artikkelinsa todistusvoimaa.

Aila-Leena Matthies ja Kati Närhi kirjoittavat siitä, millaisia muutoksia rajalliset maapallon resurssit ja tiheävät ekologiset kriisit vaativat sekä sosiaalipolitiikalta että sosiaalityöltä. Kun nykyinen sosiaalityö rakentuu ajatukselle taloudellisesta kasvusta, niin tulevaisuudessa tähän ideaan ei voida enää nojata. Kirjoittajat esittävät markkinoiden ja yksilöllisen kulutuksen sijaan ”kollektiivista” tai yhteistä kulutusta. Tällaisesta yhteisestä tai jaetusta kulutuksesta ja tuottamisesta (commons) on kirjoittanut toistaiseksi ainoa nainen, joka on saanut Nobelin talouspalkinnon, Elionor Ostrom. Matthies ja Närhi kirjoittavat myös vahvasti tieteiden- tai ammattienvälisen yhteistyön puolesta maailman ekologisten systeemien säilyttämisessä. Kirjoittajat myöskin nimeävät ne yhteiskunnalliset rakenteet, jotka ovat ongelma. Kyseessä on uusliberalismi, joka näkyy New Public Management -tyyppisenä hallintana sosiaalityössä. Kuluttamisen vähentäminen, yhteinen kuluttaminen ja luontoa lähempänä tapahtuva hoiva, ”vihreä hoiva”, ovat sellaisia ratkaisuja, joita kirjoittajat tarjoavat rakenteelliseksi ratkaisuksi.

Anneli Pohjola nojaa Bob Mullalyn näkemykseen rakenteellisesta sosiaalityöstä. Mullaly vertaa yhteiskunnan rakenteita vedessä olevaan siltaan. Veden alla ovat

vertauskuvallisesti yhteiskunnan ideologiat, arvot ja uskomukset, nykyisin uusliberalistinen ideologia. Sillan pylväinä ovat rakenteista nousevat ja niitä tukevat instituutiot. Sillan kantana ovat erilaiset sosiaaliset suhteet, jotka ovat riippuvaisia sekä pylväistä että vedenalaisista ideologioista. Mullaly ajattelee, että rakenteellisen sosiaalityön tulee kohdistua kaikkiin näihin sillan osiin. Tehtävä on kaksijakoinen, yhtäältä vieraannuttavien rakenteiden vaikutusta ihmisten elämään tulee lievittää ja toisaalta pitäisi muuttaa näitä rankkoja (uusliberalistisia) rakenteita. Tässäpä tehtävää kerrakseen.

Toiminnan paikat?

Teoksen toisen osan otsikko on ”toiminnallisia paikkauksia”, minkä ajatus ei oikein aukene. Tähän osaan sisältyvät artikkelit Katriina Sirkka ”Sosiaalityön rakenteellinen asiantuntijuus”, Arja Kilpeläinen ja Marjo Rommakkaniemi ”Paikallisuus rakenteellisessa sosiaalityössä”, Kaisa-Elina Kiuru ja Anna Metteri ”Miten lastensuojelun ja nuorisopsykiatrian välinen raja rakentuu palvelujärjestelmässä?” ja Laura Tiitinen ja Sanna Lähteinen ”Julkisen viestinnän keinoilla toteutetun rakenteellisen sosiaalityön tavoitteet”. Sirkka on tämän jakson kirjoittajista ainoa, jolla ei ole omaa empiriaa, ellei sellaiseksi lasketa hänen työkokemustaan. Hän käsittelee rakenteellista sosiaalityötä useammassa merkityksessä, mutta pääasiassa rakenteellinen työ tarkoittaa hänelle julkisuuteen astumista ja sen avulla vaikuttamista. Monet muutkin kirjoittajat pitävät tiedottamista ja julkisuuteen astumista merkittävimpänä osana rakenteellista sosiaalityötä. Sirkka vertailee kahden erilaisen työpaikkansa ”tiedottamisilmapiiriä” ja toteaa, että sosiaalitoimessa hän koki julkisuuteen astumisen vaikeaksi, kun taas työpaikassa, missä sosiaalityö on vähemmistönä muiden ammattien joukossa, tiedon välittäminen ulospäin on helpompaa. Jäin miettimään tätä esimerkkiä, koska se on kovin abstrakti. Kirjoittaja ei kerro aiemmasta eikä uudesta työpaikastaan sen enempiä kuin onnistuneeksi luonnehtimastaan tiedottamisesta, joten lukijan kannalta tiedotus pelaa huonosti. Olisikohan tässä sosiaalityön tiedottajilla itsetutkiskelun paikka? Mahtaako tiedottamisesta olla kenellekään suurempaa iloa tai haittaa jos se on näin epämääräistä.

Kilpeläinen ja Rommakkaniemi keskustelevat omissa artikkelissaan paikallisuuden merkityksestä – erityisesti Lapissa. He ovat haastatelleet lappilaisia sosiaalityöntekijöitä, jotka kertovat, että lappilaisten elämän erityispiirteet näkyvät heidän työssään. Näitä piirteitä ovat erityisesti pitkät välimatkat, eläminen lähellä luontoa ja luontaiselinkeinoja, marjastus ja kalastus. Lisäksi poh-

joisen sosiaalityölle on ominaista vahva kiinnittyminen vuodenaikoihin ja erikoispalvelujen puute. Yhteisösozialityöhön erikoistuneena ihmisenä kiinnostavaa oli se, että yhteisön hyvien puolien lisäksi myös ikävät puolet, uusien tulokkaiden leimaaminen ja syrjimin, nousivat vahvasti esille. Jäin myös miettimään, voisiko mahdollisesti yhteisöllisemmällä (tai rakenteellisemmalla) otteella käyttää yhteisöjen voimavaroja ihmisten auttamiseen.

Kiurun ja Metterin artikkeli perustuu omalle asiakirjasaineistolle. He ovat kiinnostuneet siitä, miten lastensuojelu ja nuorisopsykiatria toimivat yhdessä tai eivät, millaista on siis toiminta yhteisten asiakkaiden kanssa. Rakenne on tässä artikkelissa siis yhteistoimintaa. Kiurun ja Metterin artikkelissa keskeinen käsite on Luhmanilta lainattu raja tai rajapinta. Yhteistyö kahden eri instituution välillä näyttäisi toimivan pääasiassa hyvin. Tutkijat katsovat, että tätä yhteistä voisi oikeastaan rajan sijaan luonnehtia jopa yhteiseksi huoneeksi. Nämä yhteistyötä korostavat tulokset olivat omien ennakoiluojeni vastaisia, paljon on keskustelua siitä, että yhteistyö lastensuojelun ja nuorisopsykiatrian kesken toimii huonosti.

Tiitinen ja Lähteinen tarkastelevat haastatteluai-
neiston avulla sitä, miten sosiaalityöntekijät tiedottavat työstään asiakastyöstä. Heidänkin keskeinen käsiteensä on raja, mutta tällä kertaa laina on Bourdieu'ltä. Bourdieun ajatus on, että erilaiset tahot tai kentät käyvät (valta)kamppailua tulkintoista ja sanomisista – kuka saa sanoa ja mitä. Artikkelissa korostuu se, mitä sosiaalityöntekijät sanovat tai tekevät julkisuuden suuntaan. He yhtäältä puhuvat asiakkaiden puolesta (eivät heidän kanssaan) lehdistä, radiossa ja TV:ssä, myös kunnallispoliitikoille tai muissa julkisissa tilaisuuksissa. Toisaalta he myös puhuvat oman instituutionsa puolesta, sosiaalityön mainetta luoden ja ylläpitäen. Rakenteellisessa sosiaalityössä juuri tätä tiedottamista (myös kriittisten näkemysten esiintuomista) pidetään keskeisessä roolissa.

Tässä artikkelissa ei ihmeemmin ollut kriittisiä huomioita sosiaalityöntekijöiden puhemahdollisuuksista. Muissa yhteyksissä sen sijaan saa usein kuulla, että sosiaalityöntekijöitä estetään joko suoraan tai epäsuorasti puhumasta työhön liittyvistä ongelmista, muun muassa Laura Tiitinen kertoi tästä Eve Mantun radio-ohjelmassa 12.4.2014.

Rakenteet erilaisten ongelmien hoitamisessa

Teoksen kolmannen osan otsikko on ”Rakenteet ilmiökohtaisessa työssä”, mikä ei ole kielellisesti kaikkein onnistunein. Elina Pekkarinen esittelee väitöskirjassaan kehittämäänsä positiomallia. Tämän positiomallin avulla

Pekkarinen hakee ymmärrystä joidenkin lastensuojelun nuorten asiakkaidelle. Mallissa on yhtäältä tärkeää ajan huomioiminen ja toisaalta se, että siinä tarkastellaan samanaikaisesti monia instituutioita. Nuoren ja hänen perheensä lisäksi lähiyhteisöt kouluineen ja kaveripiireineen ovat aktiivinen osa nuoren tilannetta. Myös malliin kuuluvien ihmisten intentiot otetaan ”tosissaan”. Pekkarisen tapa tarkastella esittämiään lastensuojelun uoria on todella kiinnostava ja näkisinkin mielelläni, että sen käyttö laajenisi.

Mo Ray ja Marjaana Seppänen tarkastelevat vanhusosiaalityötä kriittisestä näkökulmasta. Kirjoittajat eivät puhu vertailevasta tutkimuksesta, mutta artikkeliin sisältyy implisiittinen vertailu Britannian ja Suomen välillä. Artikkelissa katsotaan, että ne toimet, joita vanhuspalveluissa nykyisin tarjotaan, on pääasiassa tarkoitettu kolmannessa iässä oleville ihmisille. Erittäin vanhat ja huonokuntoiset ihmiset, syvästi muistisairaavat, liikunta-kyvyttömät neljännessä iässä olevat ihmiset, jotka ovat monenlaisen avun tarpeessa, jäävät ilman asiallisia palveluita. Uusliberaali hallinta siirtää myös vähäiä resursseja hoidosta hallinnointiin. Tutkijat kohdistavat siis kriittikkinsä vanhustenhuollossa vallitsevaan uusliberaaliin toimintaan. He haluaisivat tilalle enemmän sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja sosiaalityöltä professionaalisempaa selkärantaa.

Johanna Hurtig, Anna Nikupeteri ja Merja Laitinen kirjoittavat artikkelissaan ”Väkivallan kohtaaminen rakenteellisen oikeudenmukaisuustyön kysymyksenä” erilaisista väkivallan muodoista. Hurtigin osuus on lapsiin kohdistuvaa (seksuaalista) hyväksikäyttöä uskonnollisissa yhteisöissä, Nikupeterin (ja Laitisen) tutkimus käsittelee eron jälkeistä vainoa ja Laitisen lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä. Artikkelissa valotetaan kolmen tapauksen avulla sitä, että järjestelmä ei tunnista erilaisia väkivallan uhreja, vaan käännäyttää heidät pois kerta toisensa jälkeen. Artikkelin pääasiallinen sanoma on ymmärtääkseni se, että jos sosiaalityöntekijällä tai muulla ammattihenkilöllä ei ole etukäteen ajatusta ongelmasta, ei sitä ole mahdollista tunnistaa yksilötasollakaan. Tähän puutteeseen kirjoittajat tarjoavat rakenteellista oikeudenmukaisuustyötä.

Minulle jäi hämäräksi, millaisesta rakenteellisesta tulkinnasta sosiaalityöntekijälle syntyisi oivallus, että väkivallan uhrin tulkinta pitäisi ottaa lähtökohdaksi eikä uskoa väkivallan tekijää. Aikoinaan naistutkimusta opiskellessani puhuttiin patriarkaatista tai epätasaisesta vallanjaosta parisuhteessa. Pitäisikö patriarkatin siis olla lähtökohta, tai vaikkapa, että painotetaan vähempivaltaisen kuulemista? Pelkkä oikeudenmukaisuus ja sosiaa-

lityön eettiset ohjeet eivät tilanteessa auta, koska ne ovat liian abstrakteja. Periaatteessa olen tietysti kirjoittajien kanssa samaa mieltä, väkivallan uhrien tunnistamisen ja auttamisen pitäisi olla sosiaalityössä toiminnan keskiössä. Kyseisen artikkelin tärkeän sanoman välittymistä häiritseväksi abstraktius ja eräänlainen sosiaalityökeskeinen maailmankuva, jota ilmentää esimerkiksi lause: ”Palvelujärjestelmän asiakkuustarpeita pilkkova todellisuus ei välttämättä taivu ihmisten tilanteiden kompleksisuuteen”. Rakenteellisen sosiaalityön yksi tehtävä on asiakkaiden asianajajana toimiminen. Edistääkö edellä oleva lause ja muut sen kaltaiset rakenteellisen oikeudenmukaisuuden toteutumista väkivaltaa kokeneiden ihmisten elämässä?

Yleistä

Otimme tämän teoksen sosiaalityön uusiin tutkintovaihtimuksiin Jyväskylässä. Mutta huolellisesti kirjan luettuani, jäin pohtimaan, mitä tästä kirjasta välittyy opiskelijoille. Jos en olisi tämän teoksen ulkopuolelta kuullut aiheesta mitään, olisin teoksen luettuani melkoisessa hämmennyksen tilassa. Varmaankin ymmärtäisin, että kyseessä on yksilötyöstä eroava menetelmä, mutta vain muutama artikkeli kuvaa konkreettisesti rakenteellista menetelmää. Asiaa vielä hämärtää se, että artikkeleissa vedotaan sellaisiin auktoriteetteihin, jotka ovat leimallisesti caseworkin tai yksilökohtaisen työn uranuurtajia, kuten USA:laiseen Mary Richmondiin tai suomalaiseen Mervi Ahlaan. Jos rakenteellinen sosiaalityö tulee myöskin uuteen sosiaalihuoltolakiin, epäilen suuresti, ettei tämä teos anna avaimia sen tekemiseen kunnissa tai kuntien yhteenliittymissä, yksityisistä yrityksistä puhumatta-

kaan. Jatkossahan sosiaalihuoltolaki tulevat todennäköisesti toteuttamaan myös yritykset.

Olisin myös kernaasti nähnyt, että tekstiä olisi toimitettu sellaiseksi, että se avautuu myös sosiaalityön ulkopuolelta tuleville lukijoille. On esimerkiksi vaikea ymmärtää mitä tarkoittaa ”rakenteellisessa sosiaalityössä kohdataan ajan monikerroksisuus ja sen eri ulottuvuudet”. Tarkoittaakohan tämä jotakin muutakin kuin sitä, että rakenteellinen sosiaalityö tapahtuu ajassa ja että nykyisyyden lisäksi siihen vaikuttaa historia ja ehkä tulevaisuuskin? Tällaista vaikeasti ymmärrettävää tekstiä teoksessa on suhteellisen paljon, mutta ei kaikissa artikkeleissa.

Teoksen sosiaalityökeskeinen maailmankuva on erityisen ongelmallista rakenteellisen sosiaalityön yhteydessä, koska kaikki yhteiskunnan rakenteita selittävät teoriat tulevat muista yhteiskuntatieteistä; sosiologian ja sosiaalipolitiikan lisäksi valtio-opista. Oikeudenmukaisuuden ja etiikan pohdintoja harjoitetaan myös moraali- ja filosofisissa etiikassa. Sosiaalityön tutkimuksen on itsensä oltava monipuolista tieteen ja tutkimusalojen suuntaan, vaatihan se moniammatillisuutta myös palveluiden järjestämiseen. Tällainen on esimerkiksi teoksen kanta yhteiskunnan rakenteisiin: ”Rakenteellista sosiaalityötä määrittää perustavasti se, mitä rakenteilla lopulta työssä ymmärretään. Tämä on ilmeisesti ollut kipukohta rakenteellisen orientaation kehittymiselle, koska yksiselitteinen näkemys rakenteen käsitteestä ei ole vakiintunut” (283). Sosiaalityölle olisi hyödyllistä tarkastella rakenteita myös yleisten yhteiskuntatieteiden näkökulmasta.

Sosiaalityön tutkimuksen seura – Föreningen för forskning i socialt arbete on vuonna 1998 perustettu tieteellinen yhdistys. Sosiaalityön tutkimuksen seuran tehtävänä on sosiaalityön tutkimuksen aseman parantaminen, tiedon ja kokemusten vaihto sekä alan kansainvälisen yhteistyön edistäminen. Yhdistyksessä on noin 500 jäsentä.

Puheenjohtaja

Ilse Julkunen, HY
ilse.julkunen@helsinki.fi
050 354 4746

Sihteeri

Pia Eriksson, HY
pia.k.eriksson@helsinki.fi

Sosiaalityön tutkimuksen seura

c/o Sosiaalityöiden laitos
PL 16
00014 Helsingin yliopisto

Rahastonhoitaja

Aira Juka

Varsinaiset jäsenet:

Timo Harrikari, vara-pj. (HY)
Elina Virokannas (JYU)
Raija Väisänen (UEF)
Katja Kuusisto (TaY)
Anniina Kaittila (TY)
Marjo Romakkaniemi (LaY)
Päivi Mäkinen (Talentia)
Kirsi Nousiainen (Socca)

Varajäsenet:

Sirpa Kannasoja (JYU)
Anne-Mari Jaakola (UEF)
Suvi Holmberg (TaY)
Marjaana Seppänen (Lay)
Kati Sihvonen (perustutkinto-opiskelijat)
Osmo Jurvanen (am.lis. opiskelijat)
Helena Palojärvi (Naistenkartano)
Minna Veistilä (AMK-verkosto)

Jäseneksi Sosiaalityön tutkimuksen seuraan

Jokainen sosiaalityön tutkija, opettaja, asiantuntija, opiskelija tai käytännön ammattilainen on tervetullut Sosiaalityön tutkimuksen seuran jäseneksi.

Jäsenmaksut 2014

42 euroa
30 euroa (Sosiaalipoliittisen yhdistyksen rinnakkaisjäsenet)
18 euroa (perustutkintoa opiskelevat ja eläkeläiset)
205 euroa (yhteisöjäsenet)

Jäsenedut/yksilöjäsenet

Jäsenlehti Janus
Nordic Social Work Research -aikakauslehti.
Edulliseen 24 euron jäsenetuhintaan seuran kautta tilattuna. Voit tilata lehteä ilmoittamalla asiasta seuran sihteerille. Jäseniltä ei peritä osallistumismaksua Sosiaalityön tutkimuksen päiville eikä muihin seuran järjestämiin tilaisuuksiin. Vuoden 2014 jäsenmaksun maksamalla jäsenet voivat osallistua ilmaiseksi Turussa vuonna 2015 pidettäville Sosiaalityön tutkimuksen päiville. 30 prosentin alennus Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirjoista. Mahdollisuus tilata seuran kautta Socialvetenskaplig Tidskrift normaalia edullisempaan hintaan (17 euroa vuonna 2013). Lehden voit tilata jäsenetuhintaan ilmoittamalla asiasta seuran sihteerille. Jäsenkirjeet ja -postitukset

Jäsenedut/yhteisöjäsenet

Sosiaalityön tutkimuksen seuran vuosikirja
Jäsenlehti Janus
Jäsenkirjeet ja -postitukset
Nordic Social Work Research -aikakauslehti.
Edulliseen 24 euron jäsenetuhintaan seuran kautta tilattuna. Voit tilata lehteä ilmoittamalla asiasta seuran sihteerille. Näkyvyys seuran sivuilla.

Jäseneksi liittyminen

Sosiaalityön tutkimuksen seuran jäseneksi voit liittyä lähettämällä vapaamuotoisen jäsenhakemuksen sihteeri Pia Erikssonille, pia.k.eriksson@helsinki.fi. Hakemuksesi käsitellään seurassa, ja hyväksytyille jäsenille lähetetään tervetulo kirje sekä jäsenmaksulomake. yhteydenotto pyyntöä jättäessäsi mahdolliset loma-ajat erityisesti kesällä ja vuodenvaihteessa.

XVII Valtakunnalliset sosiaalityön

tutkimuksen päivät 12.–13.2.2015
XVI sosiaalityön tutkimuksen päivät järjestetään Turun yliopistolla. Päivien teemana on eriarvoisuus ja sosiaalityö.

www.sosiaalityontutkimusseura.fi

Facebook: Sosiaalityön tutkimuksen seura